СЬОМІ СУМЦОВСЬКІ ЧИТАННЯ

Харків
2002

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ

Управління культури Харківської облдержадміністрації

Харківський історичний музей

СЬОМІ СУМЦОВСЬКІ ЧИТАННЯ

Збірник матеріалів наукової конференції з міжнародною участю «Історія та археологія Слобожанщини в музеях Харківщини. До 100-річчя відкриття Салтівської культури»

12 квітня 2001 р.

Видання здійснене за фінансової підтримки АКБ «Меркурій» (голова правління Соловйов В.П.)

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ
№ 42884/в.
БІБЛІОТЕКА

Харків
2002

УДК 930.26+006.90+908
ББК 79

Сьомі Сумцовські читання. Матеріали наукової конференції з міжнародною участю «Історія та археологія Слобожанщини в музеях Харківщини. До 100-річчя відкриття Салтівської культури». – Харків: Вид-во ХНАДУ, 2002. – 114 с.

До збірника увійшли тези доповідей і повідомлень з проблем музейної справи та краєзнавства співробітників музею, вчених вузів, краєзнавців м. Харкова, які брали участь у науковій конференції «Історія та археологія Слобожанщини в музеях Харківщини. До 100-річчя відкриття салтівської культури», що проходила в рамках VII Сумцовських читань у Харківському істо-ричному музеї.

Видання розраховане на музейних фахівців, істориків, працівників культури, краєзнавців, студентів вищих і середніх навчальних закладів.

Друкується за рішенням науково-методичної ради Харквського історичного музею, протокол № 13 від 12 листопада 2001 р.

Упорядник: О.Д. Івах

Рецензенти: С.М. Куделко, заслужений працівник культури України, кандидат історичних наук, професор (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна);
С.І. Посохов, кандидат історичних наук, професор, декан історичного факультету (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна).

ISBN 966-7839-51-6

© Харківський історичний музей, 2001
61003, м. Харків, вул. Університетська, 5

РОБОТА ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ З ДОСЛІДЖЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ

А.А. Янковський, директор Харківського історичного музею

Наукова конференція, яка проходить у рамках VII Сумцовських читань, присвячена 100-річчю відкриття Салтівської культури. Микола Федорович Сумцов у своїй багатогранній діяльності значну увагу надав вивченню та збереженню пам'яток історії, культури та археології краю. Саме до числа цих історико-культурних надбань належать і пам'ятки салтівської культури, які даються VIII-X ст. н.е. і стали відомі наприкінці позаминулого століття. Певний час ці пам'ятки не привертали до себе достатньої уваги дослідників. І лише після відкриття у 1901 р. в с. Верхній Салтів на Харківщині катакомбного могильника, що дав назву всій археологічній культури, пам'ятки зайняли належне місце серед старожитностей південно-східної Європи. Дослідженням цих пам'яток у 1901 р. займався вчитель В.О.Бабенко, який виявив перші катакомби. Пізніше тут проводили роботи вчені А.М.Покровський, Д.І.Багалій, М.О.Макаренко, А.С.Федоровський, Є.П.Трефільєв, Г.М.Тесленко, С.А.Семенов-Зусер, Д.Т.Березовець та інші. Свій вагомий вклад у вивчення цих унікальних пам'яток внесли і продовжують вносити покоління археологів історичного музею. Приємно згадати, що тільки минулого року наша археологічна експедиція під керівництвом В.С.Аксьонова, при спонсорській допомозі банку "Меркурій", з 7 червня по 15 серпня проводила дослідження IV катакомбного Верхньо-салтівського могильника. Вивчено 7 катакомбних поховань. Поховальні споруди зафіксовані графічно на планах, описані у польовому щоденнику. Всі знайдені речі зфотографовані та зарисовані. Комплекс знахідок включає посуд, різноманітні прикраси, знаряддя праці – всього близько 600 музейних предметів, які оновляли наші експозиції та достойно поповнили фондові зібрання. Крім Верхньосалтівського могильника історичний музей брав також участь у роботі експедиції Інституту археології НАН України, яка проводила планові дослідження унікального пізньопалеолітичного комплексу біля Амвросіївки Донецької області. Роботи проводилися на території стоянки площею 25 кв. м., де було досліджено три умовних

горизонти. Зібрана колекція крем'яних та кістяних виробів загальною кількістю понад 2 тис. предметів. До її складу входять знаряддя праці (різці, скребки, вістря, платівки із притупленим краєм, мікроліти та ін.), нуклеуси, відбійники із кремнію та рогу, відходи кремнеобробного виробництва тощо. На периферійній частині стоянки було досліджено скупчення кісток бізону. Ця знахідка дасть можливість конкретизувати висновки, відносно процесу розбирання мисливської здобичі.

У серпні 2000 р. були також проведені охоронні археологічні розкопки багатошарового селища біля с. Сенькове Куп'янського району. На селищі досліджена площа в 36 кв. м. Знахідки з культурного шару потужністю 1 м., що представлені фрагментами кераміки зрубної та салтівської культур, а також кістками великої та дрібної рогатої худоби, після наукового вивчення, здані на зберігання у Куп'янський краєзнавчий музей.

Пам'яткоохоронній роботі в історичному музеї завжди надавалася належна увага. Слід згадати, що саме у нашому закладі проводився комплекс заходів по підготовці Зводу пам'яток культури Харківської області. Видання, на жаль, не було завершене через економічну ситуацію як в країні, так і в області. Але і сьогодні відділ охорони пам'яток культури продовжує збір нових матеріалів, які повинні доповнити підготовлений том. У 2000 р. проведена велика робота по підготовці Державного реєстру пам'яток культури області. Зараз цей важливий документ знаходиться на завершальній стадії.

Постійно здійснюється контроль за роботою місцевих органів охорони національної культурної спадщини, надається методична та практична допомога з питань виявлення, обліку та збереження пам'яток. У 2000 р. виявлено 55 пам'яток культури не взятих на державний облік, складено 25 паспортів та облікових карток на нерухомі пам'ятки культури міста та області, 28 генеральних планів на пам'ятки археології (кургани). Для оформлення облікової документації сфотографовано 120 пам'яток міста Харкова.

Благородній справі виявлення, вивчення, збереження та популяризації пам'яток культурно-історичної спадщини України та Слобожанщини підпорядкована вся діяльність Харківського історичного музею. Не дивлячись на існуючі економічні негаразди, продовжується подальше удосконалення всіх традиційних напрямків музейної роботи.

АРХЕОЛОГІЧНІ ТА КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ ХАРКІВЩИНИ

РЕЧІ УГОРСЬКОГО ВИГЛЯДУ В ПОХОВАННЯХ КАТАКОМБНОГО МОГИЛЬНИКА БІЛЯ С. ВЕРХНІЙ САЛТІВ

Аксьонов В.С. кандидат історичних наук, зав. відділом Харківського історичного музею

У своєму просуванні на захід давні угорці на деякий час зробили зупинку у Леведії, що розташовувалася, як вважають деякі дослідники, у лісостеповій зоні басейну Середнього Дону (Халикова Е.А., 1981). У Леведії вони мешкали разом з хозарами та приймали участь разом з ними, як спільники, у всіх війнах (Константин Багрянородный, 1991, Гл. 38). Однак, визначення власне давньоугорських пам'яток як у Подонні, так і на усій території від Південного Приуралля та Середнього Поволжя (MAGNA HUNGARIA) до Паноніі у цілому пов'язане з великими труднощами. Пам'ятки, котрі можна було б віднести до часу перебування угорців у Леведії, поки що не відомі. Це, вірогідно, модно пояснити тим, що, як союзники хозар, зазнали впливу салтівської моди. І таким чином вони, немов би, розчинилися серед підвластних Хозарському каганату народів - носіїв салтівської археологічної культури.

Однак елементи матеріальної культури давніх угорців знайшли відображення у культурі народів, що входили до складу каганату, у тому числі й культурі аланського населення басейну Сіверського Дінця. Так, у катакомбі №5 Верхньосалтівського IV катакомбного могильника (Бородулин В.Г., 1990) було виявлено поясний набір, який складався з пряжки, 22 срібних штампованих бляшок салтівського типу та одного срібного штампованого наконечника. Наконечник від поясу розміром 3,0х1,5 см був прикрашений по краю опуклим бордюром у вигляді ланцюжка, що складався з помережених продовгуватих та округлих ланок. Такий бордюр є відмінною рисою давньоугорських поясних наборів. До того ж, поле наконечника було прикрашено опуклим зображенням грифона, що сидить. Означений наконечник є повною аналогією лицьової сторони срібного литого наконечника з поховання №23 Больше-

Тіганського могильника (Халикова Е.А., 1976). У катакомбі №56 того ж могильника знайдено срібний штамповий наконечник від поясу розміром 2,8х1,8 см прикрашений вздовж краю типовим для давньоугорських поясів бордюром у вигляді ланцюжка, що складається з продовгуватих та округлених ланок, що перемежовуються. При цьому поле наконечника вкрито рослинним орнаментом класичного салтівського типу. З цієї ж катакомби походить другий поясний набір, у складі якого знаходилася литa срібна рамчата поясна бляшка салтівського типу, що була оздоблена вздовж краю опуклим ланцюжком у типовому угорському стилі.

Бордюром у вигляді ланцюжка, що складається з опуклих округлих ланок, як на деяких поясних бляшках з поховань Больше-Тарханського могильника, були оздоблені й срібні штамповані бляшки з катакомби №40 Верхньосалтівського I могильника. Поле цих бляшок було прикрашено зображенням людини, що сидить, підібравши під себе ноги (Аксенов В.., 2000). Ці зображення знаходять близькі аналогії у образах людей представлених на бляшках та пряжці поясного набору з поховання угорського могильника біля с. Суботиці (Бокий Н.М., Плетнева С.А., 1988). Таким чином, є можливість вважати, що в наслідок контактів з давніми угорцями, для яких характерні литі срібні елементи поясної гарнітури, у представників соціальної верхівки аланського населення Сіверського Дінця з 20-30 рр. IX ст. входять у моду срібні штамповані поясні набори. В той же час, рядове салтівське (алано-болгарське) населення продовжує використовувати бляшки та наконечники, що виготовляються з бронзи.

Консерватизм поховального обряду дозволяє нам виділити якщо не власне поховання давніх угорців на грунтових могильниках Подонцов'я, то, хоча б, вказати на ті поховання, в яких присутні елементи угорського поховального ритуалу. Найбільш близьким за обрядом до поховань давніх угорців стоїть поховання №37 могильника Лиманське Озеро (Татаринов С.И., 1987). Воно характеризується орієнтацією небіжчика головою на захід, присутністю біля голови людини залишків жертовної страви у вигляді кістки коня та глечика, наявністю біля лівої ноги у підбої кінського спорядження у супроводі черепа та кісток передніх ніг коня, що були складені до купи. При цьому, череп коня також було орієнтовано на захід. Череп та кістки ніг коня були виявлені у похованнях інших грунтових могильників басейну Сіверського Дінця – Волоконове озеро I (Татаринов С.И., Копыл А.Г., Шамрай А.В., 1986), Дроновка III (Татаринов С.И., Копыл А.Г., 1981).

Цікавий у цьому плані грунтовий Нетайлівський могильник, що розташований напроти Верхньосалтівського археологічного комплексу на лівому березі Печеніжського водосховища. На могильнику відкрито 10 поховань, у яких цілий кістяк коня, череп та кістки ніг коня разом зі збруєю або лише тільки кінське спорядження знаходилися у спеціальних нішах-підбоях, зроблених у коротких стінках могильних ям. Такі ніші-підбої з розташованними у них складеною шкірою коня, кінським спорядженням, інколи зустрічаються на могильниках у Середньому Поволжі. Підбої та орієнтація небіжчиків на схід, що є характерним для Нетайлівського могильника, пов'язуються дослідниками з давніми угорцями (Танкеєвський могильник). Зближує Нетайлівський могильник із некрополями давніх угорців і розташування поховань рядами, тоді як така риса поховального обряду не є характерною для обряду, зазначеному на болгарських могильниках салтівської культури. Вплив на населення, що залишило цей могильник, аланського поховального обряду знайшло відображення у появі на ньому поховань із покладеною у нішу-підбій цілою тушею коня, замість складеною кінської шкіри (поховання №23, 53, 127).

Усе це дозволяє допустити, що лісостепові райони басейну Сіверського Дінця були частиною літописної Леведії угорців, і саме тут контакти давніх угорців із носіями салтівської археологічної культури були найбільш тісними.

КОМПЛЕКС РЕЧЕЙ ІЗ ЗРУЙНОВАНОГО ПОХОВАННЯ СКІФСЬКОГО ЧАСУ БІЛЯ С. ПЕРЕСІЧНА ДЕРГАЧІВСЬКОГО РАЙОНУ

Бабенко Л.І., ст. н. співробітник Харківського історичного музею

Довгий час серед матеріалів поховальних пам'яток скіфського часу в басейні р. Сіверський Дінець науковцям були невідомі поховання загнузданих коней чи набори предметів кінського спорядження, покладання котрих у могилу символізувало поховання коня. Це дозволило ряду дослідників (Б.А. Шрамко, П.Д.Ліберов, А.В.Шегленко) тлумачити подібну відсутність як характерну рису поховального обряду сіверсько-донецьких племен, що вирізняла їх серед інших етнічних угрупувань Степової та Лісостепової Скіфії.

Але дослідження останніх десятиріч виявили низку подрібних поховань (кургани біля с. Протопопівка Дергачівського району, с. Пісочин та с. Коротич Харківського району, с. Мала Рогозянка Золочівського району), що дозволило зробити висновок про більш високу, ніж передбачалося раніше, ступінь уніфікації культури населення Лісостепу та Степу у скіфський час.

Дослідження курганів скіфського часу на Харківщині, які проводилися останніми роками виявили ще декілька пам'яток, що супроводжувалися похованням коня чи предметами кінського спорядження. Насамперед, це кургани 3 та 4 біля с. Старий Мерчик Валківського району, курган 2 біля ст. Совнаркомівська Харківського району. Нещодавно перелік подібних пам'яток поповнився ще однією знахідкою. До Харківського історичного музею звернувся житель с. Пересічна Дергачівського району, який під час земляних робіт на присадибній ділянці виявив залишки поховання скіфського часу. Відомостей про наявність земляного насипу, будову поховального спорудження, орієнтування та склад похованих встановити не вдалося. До музею надійшли наступні предмети поховального інвентарю:

1) Наконечники стріл бронзові, тригранні з внутрішньою втулкою та ледь склепистою голівкою. Всього 5 екземплярів репрезентовані наступними варіантами:

а) з гладкими гранями;

б) з двома квадратними поглибленнями в нижній частині грані;

в) з коротким П-подібним ложком;

г) з двома паралельними рівчаками в нижній частині грані та ледь опущеними кінцями граней;

д) з П-подібним ложком до середини голівки та опущеними кінцями граней, що утворюють шипи.

2) Варворка бронзова, гладка, конічної форми - І екземпляр.

3) Бляхи вуздечні, бронзові, литі, круглі (діаметр 3,2 см.), гладкі, напівсферічної форми з масивною петелькою на зворотньому боці - 4 екземпляри.

4) Наносник у вигляді вузького продовгуватого щитка, від верхнього краю якого відходить вперед виконана у круглій скульптурі голівка птаха (орлиноголового грифона) з великим загнутим дзьобом та рел'єфно виділеним круглим оком.

5) Бляха вуздечна (нащічник?) у вигляді так званої "задньої лапи хижака" чи "ведмежі лапи" з масивною петелькою на зворотньому боці.

Таким чином, можна костантувати, що репрезентований інвентар походить з поховання воїна – вершника. Деталі кінського спорядження мають широкі аналогії в синхронних пам'ятках майже усього ареалу розповсюдження культур скіфського типу, що дозволяє датувати поховальний комплекс з с. Пересічне Дергачівського району IV ст. до н.е.

СЛОВ'ЯНСЬКА "КАЛЕНДАРНА МІФОЛОГІЯ"

Д.В. Бадаєв, Член ради ХМВІК "Святослав"

1. Календар і міфологія

Стихійні сили трансцедентні по відношенню до людей, недосяжні для спілкування. Однак, заступаючи одне одного у коловороті пір року, вони отримують антропоморфне втілення у певні святкові дні і у цей час доступні для людей. Божеські сили, таким чином, не мають персональної "біографії", окрім подій річного циклу, які щорічно повторюються (за винятком, мабуть, акту створення світу).

Відповідно невірними здаються спроби зрощення слов'янської міфології з героїчним епосом. Малоймовірно, щоб серед богів, яким вклонялися давні слов'яни, були "злі" - хіба що у часи занепаду релігійної традиції культ, що втратив широку популярність, міг отримати негативне забарвлення у людській свідомості. Близькість понять "бог" та "благо" є як етимологічною, так і релігійною. Самі ж міфологічні сюжети висвітлюють події, що не відбувалися "на початку часів" (скажемо, наприкінці льодовикового періоду, згідно вчення РУНвіри), а відбуваються щорічно, уособлюючи певний сезон.

2. Проблема Нового року

У період формування міфологічного світогляду, коли уявлення про час як круговий цикл абсолютно переважало над лінійним (вектор "минуле – майбутнє"), значення року як одиниці виміру часу не було вирішальним. Для господарчого та громадського життя більш значущими були зміни пір року (сезонів) та поколінь. Малоймовірно, щоб у "докиївські" часи дата початку року мала таке ж значення, як тепер, і взагалі викликала інтерес у широких верств населення. Важливість обчислення років та їх

зміни збільшується під впливом становлення політичних і державних інституцій, контактів із Західною цивілізацією, Середземномор'ям.

Для дохристиянського періоду історії Київської Русі вважається реальним співвіднесення Нового року з кінцем грудня – початком січня згідно концепції Б.О.Рибакова. Співвіднесення Нового року з весіннім рівноденням згідно вченню РУНВіри належить до доби, коли, як сказано вище, дата початку року була, швидше за все, умовною. Сам же рік у міфологічному світосприйнятті співвідноситься з «життєвим циклом» Сонця-Дажбога, що розпочинається у березні, на рівнодення – Великдень та закінчується у грудні, на сонцестояння – Коляду, не відповідаючи, таким чином, календарному року формально.

3. Реконструкція пантеону

Верховний бог-деміург, «бог богів» носить імена Сварог, Стрибог та Род, що символізують стихії вогню та повітря, а також сім'я. З ним пов'язані уявлення про світолад, його виникнення та закони (Правду), про предків, рід-плем'я та потойбічний світ (Нав).

Богиня (Берегиня) уособлює стихії землі (Мати Сира Земля) та води і також має три іпостасі: Діва-Охоронниця, Мати та Любов-Магія-Смерть. Подібний стан характерний для триликої Богині кельтів – Епони, Бригіти, Морігани, для богинь античного пантеону тощо. Утілення слов'янської Богині співвідносяться зі зміною сезонів річного циклу у календарі. Свята весінньо-літнього періоду присвячені Ладі, літньо-осіннього – Мокоші, осінньо-зимового – Морані (Марені, Марі), казковій Мар'ї Мор'вні, Мар'ї-Царівні. Божества молодшого покоління – це сини деміурга та Богині, три брати – Сварожичі, які репрезентують широко відомий фольклорний мотив.

Бог-охоронець, громівник Перун — Ярило уособлює повітря та вогонь. Перун – бог явної сили, могутності, влади, покровитель князів та воїнів, у іпостасі Ярила – юнаків та чоловіків. Сезон Перуна – літо, Ярила – весна.

Велес – Змій (Ящер), протиставлений Перуну, уособлює стихії землі та води. Місяць. Це бог прихованої сили, мудрості, знання, мистецтва та багатства, покровитель волхвів, кобзарів, купців. Славу «скотьего бога» Велес – «Власій» здобув завдяки тому, що в умовах слаборозвинених товарно-грошових відносин мірилом багатства вважалася худоба.

Аналогами Велеса, які займали різне місце в ієрархії місцевих пантеонів, але відрізнялися схожими «соціальними» функціями, були

германський Вельс-Вотан (Одін), кельтський Бел-Цернунн та семітський Баал-Зебуб (він же християнський демон Вельзевул). Сезон Велеса – осінь та зима.

Дажбог – персоніфіковане Сонце, покровитель землеробів та усього людства. Він наділений рисами боголюдини, бога, що вмирає та воскресає, та трьома іпостасями: Сонце-Хоре, юнак Купало та дід Коляда (Дід Мороз).

4. Міфологічне значення календарних свят

Половина свят відбувається у дні сонцестоянь та рівнодень - вони безпосередньо пов'язані з культом Сонця-Дажбога. Друга половина пов'язана з ночами, що розділяють місяці або найближчими до їх межі днями. Такі свята широко відомі у кельтській традиції – це Імболк, Бельтайн, Ламас та Самайн (Хелоуїн), але характерні для усіх індоєвропейських народів, не виключаючи слов'ян.

1. Великдень – весіннє рівнодення, кінець березня. Різдво – втілення Дажбога.

2. Ярило – межа квітня – травня. (Бельтайн, Вальпургієва ніч). З'явлення Богині, Діви-Лади у супроводі Ярила.

3. Русалії (Іван Купало) – літнє сонцестояння, кінець червня. З'явлення Дажбога-Купала, його шлюб з Ладою та зародок Дажбога «наступного року» (див. Великдень).

4. Перун – межа липня – серпня (Ламас). З'явлення Богині, Мокоші-Матері у супроводі Перуна.

5. Обжинки – осіннє рівнодення, кінець вересня. Мокошині святки - середина її сезону, свято врожаю та весіль.

6. Діди (Дзяди) – межа жовтня – листопада (Самайн). Помин «дідів» - предків. З'явлення Богині, Зими-Морани та викрадення її Змієм-Велесом.

7. Коляда - зимове сонцестояння, кінець грудня. З'явлення «старого» Дажбога-Коляди. Початок січня - Велесові святки, середина сезону Велеса та Морани. Ряження (карнавал).

8. Маслена – межа лютого-березня (Імболк). Звільнення – перевтілення богині, кінець сезону Морани та Велеса.

5. Соціально-побутове значення календарних свят

Одною з найважливіших функцій свят у громадському житті було забезпечення продовження роду – знайомства молоді за межами сім'ї

та роду і взяття шлюбу. Молоді люди ніби повторювали шлях Дажбога та Богині, стихійно створюючи священну містерію. Знайомство молоді «призивного віку» починається з походів колядників, продовжується на масленичних та великодніх гуляннях. На Ярила утворювалися пари, а на Купала, коли не на Ярила, настав час близьких відносин. Зв'язок, що виявився плідним, підтверджувався шлюбом на обжинки, а на Маслену чи Великдень можна було сподіватися нового покоління Дажбожих онуків.

СТАРОЖИТНОСТІ САЛТІВСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ФОНДАХ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Бакуменко К.І. зав. сектором Харківського історичного музею

Сто років тому видатний краєзнавець В.О. Бабенко почав розкопки біля села Верхній Салтів. З цього моменту і почалось вивчення старожитностей, що отримали пізніше назву "салтівська культура". За минуле сторіччя була відкрита велика кількість салтівських пам'яток, деякі з них були досліджені археологами, а отримані в наслідок цих робіт знахідки яскраво вирізняють салтівську культуру з кола одночасних старожитностей східноєвропейських народів.

Значна колекція салтівських старожитностей зберігається у Харківському історичному музеї (ХІМ). Вона почала комплектуватися у перші післявоєнні роки з речей знайдених під час розкопок залишків будинку по вул. Сумській, 33, знищеного пожежею, що сталася під час відступу німецької армії у 1943 р. У цьому будинку розміщувалася археологічна виставка, матеріали до якої були відібрані з різних музеїв Харкова. Археологічна виставка репрезентувала і значну кількість речей салтівської культури, про що свідчить наявність в неї спеціального розділу "Салтів, слов'яни" (другий поверх, кімната 8), присвяченого старожитностям VII - X ст. У пожежі загинула вся документація і тому, на жаль, знайдені на згарищі предмети були депаспортизовані і увійшли до колекції ХІМ під грифом "зі спалених музейних фондів". Ті з них, що належали до салтівської культури були умовно віднесені до знайдених у Верхньому Салтові у довоєнні роки.

Врятованих експонатів було замало, тому у 1954 р. до ХІМ були передані матеріали розкопок проведених експедицією ХДУ біля с. Мохнач під керівництвом Б.А.Шрамко і С.О.Плетньової. Окремі знахідки, що належали до салтівської культури, входили до переданих у ХІМ матеріалів розкопок біля с. Войновка і с. Шведовка Ізюмського району, проведених у 1956 р. Донецькою експедицією Інституту історії матеріальної культури СРСР.

У 1950-х –1970-х роках колекція салтівських старожитностей здебільшого поповнювалась за рахунок речей переданих до ХІМ мешканцями м. Харкова і Харківської області. Так, у 1952 р. Євстрюковим Н.Г. були передані фрагменти керамічних виробів, зібраних на селищі поблизу м. Вовчанська. У 1955 р. робітниками заводу ім. Малишева передані стремена, уламок вудил та наконечник списа, знайдені біля с. Петровське Вовчанського району під час риття силосних ям. У 1956 р. Терещенко П.І. передано бубонець та кілька бусин, знайдених біля с. Бугаєвка Ізюмського району. У 1969 р. Дмитрієв В.А. передав сироглиняний глечик та ліпний горщик з розмитого водами Печенізького водосховища поховання біля с. Старий Салтів Вовчанського району, а мешканець с. Хотомля Вовчанського району Кучеренко В.І. передав сокиру і залізний наральник з салтівського поховання, знайденого їм на березі Сіверського Дінця. У1969 р. була передана збірка керамічних матеріалів, знайдених в районі Біологічної станції ХДУ у Зміївському районі. У 1971 р., за повідомленням Неєлова Л.І., до ХІМ потрапила частина сиродутного горна знайденого біля с. Старий Салтів Вовчанського району. У 1976 р. Печенежським Г.І. передані речі, знайдені у зруйнованій катакомбі Верхньосалтівського могильника.

Кардинальні зміни у надходженні салтівських старожитностей, як кількісні, так і якісні сталися у 1980-х – 1990-х рр., коли експедиція ХІМ майже щорічно проводили дослідження салтівських пам'яток на правому березі Печенізького водосховища. У 1982 р. експедиція ХІМ під керівництвом В.Г.Бородуліна почала розкопки салтівського катакомбного могильника біля с. Старий Салтів Вовчанського району. Наступного, 1983 р., ці роботи були продовжені спільного експедицією ХІМ і ХДУ під керівництвом В.К. Міхеєва (в результаті до фондів ХІМ надійшло 3369 експонатів). Під керівництвом В.Г.Бородуліна археологічна експедиція ХІМ проводила дослідження Верхньосалтівського катакомбного у 1984 -1987 рр., Рубежанського катакомбного могильника у 1987 р.,

Верхньосалтівського III катакомбного могильника у 1988, 1989, 1991 та 1992 рр., Верхньосалтівського IV катакомбного могильника у 1989 та 1990 рр. (до ХІМ надійшло 16374 експоната).

Під керівництвом В.А. Аксьонова археологічна експедиція ХІМ у 1993 р. проводила дослідження Нетайлівського грунтового могильника з метою встановлення кордонів пам'ятки, у 1995 р. охоронні розкопки п'яти катакомб проведені на Рубежанському могильнику, з 1997 по 2000 рр. продовжувалися розкопки Верхньосалтівського IV катакомбного могильника (до ХІМ надійшло 3834 експоната).

Таким чином, за півстоліття у Харківському історичному музеї була зібрана колекція старожитностей салтівської археологічної культури, яка налічує понад 25 тис. експонатів, що складає 60 % від всієї археологічної колекції ХІМ.

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ БОЙОВИХ ДІЙ АРМІЇ Н.І. МАХНА НА ХАРКІВЩИНІ

І.М. Болдінов, зав. відділу Харківського історичного музею,
О.Л. Пєнькова, ст. н. співробітник Харківського історичного музею

Вивченню теми махновського руху в Україні присвячено чимало робіт, але питання про дослідження цієї проблематики на регіональному рівні ще досі є відкритим. Основною джерельною базою для вивчення тут постають матеріали, які зберігаються у обласних архівах, хоча і не у великій кількості.

У Державному архіві Харківської області зберігається декілька фондів, у яких можна знайти повідомлення про дії армії Н.І. Махно на Харківщині. Найбільш цікаві архівні матеріали зберігаються у фондах Харківського губвиконкому та Ізюмського повітвиконкому. Це у більшості своїй протоколи засідань, накази, стенограми та повідомлення первинних органів влади до вищих. Аналізуючи ці документи, вдалося встановити декілька подій, пов'язаних з перебуваннях махновців на Харківщині у 1920 та 1921 рр.

Після оголошення армії Н.І. Махно проти закону та не дуже вдалих бойових дій у січні 1920 р. армія махновців, перепочивши два місяці,

починає у березні новий рейд, який охопив південно-східні губернії України. Влітку вони з'являються і на Харківщині. Як повідомляв Ізюмський повітвиконком у Харків: "Изюм был занят бандитами Махно в количестве 1000 человек при 4 орудиях и 70 пулеметах и 300 сабель во главе с самим Махно. Пробыл с 8 часов вечера и до 4 утра. Разграблены все учреждения, в том числе Упарком и Политбюро. Взято у Политбюро 22825 рублей, масса продовольствия и табаку, из тюрьмы расхищено 200 винтовок и бежало 10 арестованных. В городе жертв 4 человека... 18, 19, 20, 21 июля банды Махно все время находились в пределах Изюмского уезда в 30 верстах юго-западнее Изюма и 30 верстах северо-западнее... все награбления Махно раздает по волостям" (Ф. 203. Оп. 1. Од. зб. 86. С. 77).

Після нападів Радянська влада ще довго не з'являлась на місцях, що значно полегшувало стан селян, оскільки рятувало їх від нищівної продрозкладки.

Інше свідоцтво про армію Н.І. Махна відноситься до 29, 30, 31 числам серпня 1920 року: "Банды Махно по сведениям около 8 тысяч человек с тачанками, орудиями, пулеметами и кавалерией заняли северо-западную сторону уезда. 30 августа около 9 часов на перроне станции Изюм – Закаменск взорвали желдорпуть. По словам пленного махновца при переходе Южной железной дороги батька Махно ранен в ногу". (Ф. 1630. Оп. 1. Од. зб. 75. С. 60). Також маємо інформацію про військовий устрій махновців: "В каждом полку имеется черное знамя, на котором белыми буквами написано наименование части и лозунг "Смерть насильникам трудящихся". В ротах ведется отчетность на все, за исключением продовольствия и фуража". (Ф. 1630. Оп. 1. Од. зб. 336. С. 121).

У жовтні – листопаді бойові частини махновців беруть участь разом з Червоною армією у розгромі Врангеля. Після ліквідації останнього Н.І. Махно знов оголошується проти закону. Йому вдається уникнути остаточної поразки і здійснити, хоча і не великими силами, кілька рейдів, у тому числі і по Харківщині. Як повідомляв Мечебилівський голосний виконавчий комітет на кавалеристов, 50 тачанок, при 20 пулеметах. Во время стоянки обобрал квартиры служащих Волисполкома и ком. ячейки. В 10 часов появились красные. Махновцы их окружили, но красные отбились. В бою красные 5 раз отражали атаки махновцев, которые и после этого шли в атаку". (Ф. р. – 203. Оп. 1. Од. зб. 351. С. 52).

Коли Н.І. Махно у липні вирішив покинути Харківську губернію на північно-східному кордоні з Київським військовим округом його зустрів заслон з частин Червоної армії на чолі з Р. Ейдеманом. Тут відбувся один із останніх великих боїв, в якому махновці зазнали поразки.

Газета "Коммунист" за 26 серпня 1921 року у передовій статті "Конец Махно" розповідала, що "батько" вбит.

Поки розбиралися, чи живий він, чи мертвий, 28 серпня 78 махновців на чолі з Н.І. Махно зім'явши прикордонний пост, перейшли до Румунії.

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗНОВ ВИЯВЛЕНИХ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ ХАРКІВЩИНИ

Т.М. Борисова, ст. н. співробітник Харківського історичного музею

Минуло 2,5 роки відтоді, як облдержадміністрацією було прийняте останнє рішення про взяття на державний облік знов виявлених і споруджених пам'яток культури. За цей час було виявлено, а також споруджено ряд пам'яток, які необхідно взяти під охорону держави. Найбільше таких пам'яток у м. Харкові. Це і могили Героїв Радянського Союзу Б.І. Берестовського (1999 р.), І.С. Булаєнка (2000 р.), В.М. Кірмановича (2001 р.), С.С. Панкратова (1998 р.), О.В. Плюща (1999 р.), О.В. Щербака (1998 р.), кавалера 3 орденів "Слави" М.А. Виниченка (1998 р.). Всі вони поховані на 2-му міському кладовищі (вул. Пушкінська, 102), у Київському районі міста. Там також поховані Герої Соціалістичної Праці Г.Л. Михайлов (1999 р.), Голова Харківського облвиконкому А.П.Бездітко (2000 р.), заступник голови Харківської обласної ради народних депутатів Є.Л. Уварова (1998 р.), народний артист СРСР М.Ф. Манойло (1998 р.), заслужений артист України А.Д.Дубінін (1999 р.), композитор М.В. Кармінський (1995 р.), заслужений артист України Р.О. Черкашин (1993 р.), академіки НАН України А.С. Бережний (1996 р.) і В.П. Шестопалов (1999 р.).

А могила Героя Соціалістичної Праці академіка Л.О. Шубенка-Шубіна знаходиться на 13-му кладовищі (вул. Пушкінська, 108), де були поховані також народний художник України А.М. Константинопольський (1993 р.), народна артистка України Л.В. Попова (1996 р.), композитор Г.М. Цицалюк (1995 р.).

У Харкові на ряді будинків установлені меморіальні дошки, які увічнюють гідних щирої пам'яті людей. Так, на будинку загальноосвітньої школи № 3 установлена меморіальна дошка на честь великої української поетеси Лесі Українки, яка перебувала у Харкові 1889 р. На будинку по пр. Леніна, 48 установлена меморіальна дошка на честь Героя Радянського Союзу Г.О. Буганова, який проживав у цьому будинку останні роки свого життя. Є меморіальна дошка на будинку професійно-технічного училища № 6 по вул. Войкова, 1, де в колишньому ТУ-6 навчалися Герої Соціалістичної Праці В.О. Петров, І.Ф. Логвиненко, лауреат Державної премії І.І. Глущенко.

Текст, вирізьблений на гранітній дошці, установленій на будинку по вул. Воробйова, 5, свідчить, що в цьому будинку, в конспіративній квартирі М.О. Коржа у 1941-1943 рр. була явка партизанів і підпільників Харківщини.

У будинку по вул. Красіна, 5 у 1944-1986 рр. жив композитор Д.Л. Клєбанов. На будинку встановлена меморіальна дошка.

У 1999 р. у Харкові були споруджені 3 пам'ятки мистецтва: пам'ятник Ярославу Мудрому на вул. Пушкінській, поблизу від Національної юридичної академії, що носить ім'я великого київського князя; біля будинку Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна на пл. Свободи, 4 установлений пам'ятник воїнам-студбатівцям, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. А у "Молодіжному парку" (по вул. Пушкінській, 87,) споруджений пам'ятник ліквідаторам аварії на ЧАЕС.

Є майже в усіх районах області необліковані пам'ятки: у Балаклійському районі, смт. Андріївка – будинок школи, у якій навчався уродженець Андріївки П.Ю. Шелест (на школі встановлено меморіальну дошку); у Барвінківському районі, у с. Африканівці на місцевому кладовищі виявлена могила Героя Соціалістичної Праці М.М. Губіної, у с. Другій Іванівці – могила Героя Соціалістичної Праці С.М. Непочатого, у с. Великій Комишувасі – могила Героя Соціалістичної Праці Г.М. Коноваленка, у с. Григорівці – Героя Соціалістичної Праці О.В. Ємця; у Валківському районі – будинок школи, у якій вчився відомий український письменник П. Панч (на будинку встановлена меморіальна дошка), є меморіальна дошка і на садибі В.П. Минка, українського письменника, ім'я якого будуть завжди поважати і на рідній Валківщині, і за її межами. У Вовчанському районі, у смт. Вільча установлений пам'ятник воїнам – землякам смт. Вільча Київської області, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни; у

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ № ... БІБЛІОТЕКА 42 884

Зміївському районі, у с. Таранівці установлений пам'ятник на місці легендарного бою гвардійців-широнінців, а у Чемуживці – 2 пам'ятники героям-землякам: М.К. Кришталю, кавалеру ордена Георгія 4 ступенів та А.С. Кришталю Герою Радянського Союзу. У Красноградському районі, у райцентрі на міському кладовищі похований відомий співак народний артист СРСР В.О. Грінченко, у селищі Куми виявлена братська могила радянських воїнів, у с. Наталиному – пам'ятний знак на місці бою воїнів 270-ї стрілецької дивізії з гітлерівцями і братська могила жертв фашизму, у селищі Балки – могила невідомого радянського воїна, у с. Попівці – братська могила радянських воїнів.

У Краснокутському районі – у смт. Краснокутську на вул. Тельмана, 10, на території дендропарку знаходяться могили брата В.Н. Каразіна Івана Назаровича і його племінника Івана Івановича, а на селищному кладовищі – могила Героя Соціалістичної Праці М.О. Баранова. У Куп'янську треба взяти на облік і під охорону держави могилу одного з героїв Дніпра Героя Радянського Союзу І.І. Сидоренка (1984 р.), у Куп'янську-Вузловому могилу Героя Соціалістичної Праці К.С. Краснова, у с. Московка – братську могилу жертв фашизму, у с. Глушківці – могили Героїв Соціалістичної Праці М.Л. Глушко (1994 р.) і Г.Й. Кардаш (1998 р.), у с. Грушівці – Т.К. Третьякової (1994 р.), у Колісніківці – М.Д. Мовмиги, у с. Кислівці – могилу Героя Соціалістичної Праці П.М. Супрун (1995 р.) і будинок, у якому знаходився штаб 8-ї гвардійської армії, що нею командував В.І. Чуйков.

Необхідно взяти на облік пам'ятник воїнам-інтернаціоналістам (1995 р.), пам'ятник ліквідаторам аварії на ЧАЕС (1996 р.), пам'ятник Т.Г. Шевченку (1997 р.) і пам'ятний знак воїнам – ополченцям (1998 р.), споруджені за останні роки у м. Лозовій, а також пам'ятні знаки радянським воїнам, які загинули в боях з фашистами в період Великої Вітчизняної війни – в селах Олексіївка і Павлівка, і пам'ятні знаки воїнам-односельчанам, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр., – у смт. Краснопавлівка і Орілька та с. Перемога. Слід взяти на облік та під охорону держави 2 історичні пам'ятки у м. Первомайському: пам'ятне місце заснування однієї з перших на Україні Лихачівської МТС (1929 р.), позначене меморіальною дошкою, і пам'ятний знак воїнам інтернаціоналістам (1989 р.), розташований на перехресті вулиць Маршала Гречки й Кондратьєва. Не можна ігнорувати й не обліковані пам'ятки Сахновщинського району: братську могилу радянських воїнів (1943 р.), смт. Сахновщина; братські могили жертв фашизму (1942 р.), смт. Сахновщина і с. Володимирівка, братська могила партизанів (1942 р.), с. Лебедівка, братську могилу партизанів Леонової і Доценко (1941 р.), с. Новоолекмихайлівка, братську могилу радянських воїнів (1941 р.), с. Новосандрівка, братську могилу радянських воїнів (1941-1943 рр.), с. Олексіївка, могилу радянського воїна (1943 р.), с. Гаркушине.

8 пам'яток також необхідно взяти на державний облік у Харківському районі: братські могили радянських воїнів у селищі Селекційному Мерефянської м/р, смт. Васищевом, с. Михайлівці, селищі Перемога і смт. Рогань, братську могилу жертв фашизму у с. Веселому, пам'ятний знак воїнам – землякам, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни, у с. Комунар Комунарської с/р, пам'ятник Д.І. Яворницькому, спорудженій у 1998 р. у селищі Борисівка (вул. Садова, 1).

СТАН, ВИВЧЕННЯ, ОХОРОНА ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ВЕРХНЬОСАЛТІВСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО КОМПЛЕКСУ

Н.М. Бражник, директор історико-археологічного музею-заповідника "Верхній Салтів"

Відкриття салтівського некрополя, яке відбулося в 1900 році місцевим вчителем Василем Олексійовичем Бабенко, дало поштовх іншим пошуковим археологічним дослідженням, які привели до відкриття городища, селища та фортеці з цитаделлю.

Завдяки залученню матеріалів досліджень археологів, істориків, етнографів, антропологів була відтворена картина духовного та матеріального життя племен, які мешкали на місці теперішнього села Верхній Салтів. Культура виявилася настільки своєрідною, що її було виділено в окрему, Салтівську (за назвою населеного пункту, де були знайдені перші поховання).

В VIII-X ст.ст.н.е. територію, на якій розташоване село Верхній Сатлів, заселяли племена аланів та праболгарів, які були підвасальні Хазарському каганату.

На глиняних пагорбах правого берега Сіверського Дінця (старовинного Сіргіса) була збудована кам'яна фортеця з цитаделлю. Навколо фортеці виріс великий посад, селище. Городище з трьох боків, крім

зверненого до річки, було оточене земляним валом і ровом. Товщина стіни фортеці сягала чотирьох метрів, кладка стін була панцирна. Панцир складався з кам'яних плит великих розмірів, внутрішня частина панциру засипана щебенем, землею, уламками кераміки, все це кілька разів заливалося водою та утрамбовувалося.

Щорічно в Верхньому Салтові працює по кілька експедицій з різних місць світу. Кількість знахідок за рік сягає кількох тисяч. Скільки предметів музейного значення знайдено за всі сто років дослідження?! Триста тисяч? П'ятсот тисяч?

В наш час розкопки набувають грандіозного розмаху, і це непокоїть. Крім науковців ринули сюди туристи, шукачі скарбів, володарі дач. Всі гуртом товчуться на старовинних катакомбах, городищі, селищі. Після себе залишають сплюндрований ландшафт. Комплекс руйнує не лише хижацьке ставлення духовних браконьєрів, а й природні фактори.

На думку фахівців, у регіоні понад 50 тисяч катакомб. З 1901 року досліджено десь 1200 поховань. Отже ще досить не на одне сторіччя. Аби ці дослідження проводились цивілізованими методами. Треба позбутися провінційності, хуторянства й приблизитись до світового рівня.

Розкопки, знахідки, описи, креслення, знімки, звіти, статті, дисертації, книги... Для науковців тут справжня археологічна царина, вони стараються більш досконально прочитати архів тисячоліть землі. Збільшуються фонди музеїв, значно поповнюються уявлення про життя і побут місцевих племен, що селились у VIII-X ст.ст.н.е. на березі Сіверського Дінця – старовинного Сіргіса.

З усіх континентів приїздять до нас історики, аби бодай поглядом причаститися до нашої історії. Час поміркувати про відкриття туристичного маршруту до заповідника. Але нинішній його стан не привабливий для сучасного туриста, й потребує іншого, більш презентабельного оформлення.

Потрібна повна реконструкція комплексу – від перебудови приміщення музею, реставрації частини муру фортеці до спорудження об'єктів відпочинку: автокемпінгу, причалу для катерів та яхт, кав'ярні, сауни, відкриття майстерні для виготовлення сувенірів тощо.

Але на бюджетні кошти надіятися не приходиться.

Можливо, знайдуться люди, не байдужі до історії і культури рідного краю, які не побояться вкласти в розвиток такого унікального місця кошти. Ми впевнені, що віддача, хай не відразу, буде. Прийде час, коли історико-

археологічний музей-заповідник "Верхній Салтів" стане місцем паломництва науковців і туристів всього світу.

Вовчанським відділом культури, Верхньосалтівською сільською радою та музеєм-заповідником заплановано наступні заходи щодо святкування 100-річчя Салтівської культури:

1. Урочисте засідання, на яке будуть запрошені світила вітчизняної історії, діячі культури, представники адміністрації району та області, співробітники музеїв області та сусідів з Росії – Шебекінського історичного музею, з яким підтримуються тісні зв'язки. (Сценарій свята готовий, термін – серпень 2001 р.).

2. Друкування:

- карток "Запрошень" до свята;
- рекламних проспектів;
- фотопутівника "Історико-археологічний музей-заповідник "Верхній Салтів" (фотографії і текст готові);
- книги "Знайомтесь, – Верхній Салтів. Історія, археологія, етнографія та сучасне життя села" (рукопис готовий).

3. Виготовлення значків з логотипом музею-заповідника (ескіз готовий).

4. Створення нового розділу в музейній експозиції, присвяченого історії дослідження Салтівського комплексу

Надання одній із вулиць села Верхній Салтів імені В.О. Бабенка, а також пошук його могили.

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТНИКИ НА ХАРКІВЩИНІ – ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОХОРОНИ

А.В. Криганов, кандидат історичних наук, член ХОАІТ

Харківська область розташована на північно-східній околиці України. Вона поділена двома природними зонами – степом та лісостепом. Тут часто проходить межа між різними археологічними культурами, які в хронологічному плані існували одночасно.

Сьогодні на терені Харківщині відомо біля 25 тисяч різноманітних археологічних пам'ятників або зазначень: це – стани, поселення, міста, різноманітні фортифікаційні пункти, поховання, кургани, грунтові або

курганні могильники, скарби. Майже всі вони розташовані в річкових басейнах, де проводилися і проводяться археологічні розвідки, або біля сучасних селищ, де їх добре видно, або їх знаходили при певних земляних роботах. В усіх інших місцях Харківщині відомо зовсім мало археологічних пам'ятників. Це перш за все, у Великобурлуцькому, Кегичівському, Сахновщанському та Шевченківському районах. Саме тут, а також в багатьох місцях інших районів, є потреба провести археологічні розвідки. І в процесі розвідувальних досліджень фіксувати оглянуті місця слід не на звичайній мапі, а на маломасштабних схемах землекористування Харківської області.

Археологічні розвідки фахівці проводять майже завжди влітку, в кінці весни і на початку осені. Та найлегше знайти і зафіксувати будь-який археологічний пам'ятник ранньою весною, коли ще немає трав і не розпустилися дерева.

Було б доцільно зберігати інформацію про усілякі пам'ятники в даному районі в відділах культури райвиконкомів, в сільських радах. Працівники місцевих органів влади, в свою чергу, щороку подавали б інформацію у відділ культури обласної адміністрації, або в обласний краєзнавчий музей. Не завадило б і висвітлення в місцевій пресі відомостей про археологічні пам'ятники в даному районі, про археологічні розвідки і розкопки. Такі популярні публікації викликали б у населення зацікавленість історією, археологією та етнографією Харківщини.

В минулому і по сей день місце знаходження археологічного пам'ятника позначається за традицією: він припасується тому селищу, біля якого був знайдений, або позначається на околиці селища. Сьогодні це треба робити інакше. По-перше, необхідно встановити довжину відстані від археологічного пам'ятника до селища, причому ця довжина повинна дорівнювати відстані між їх центрами. По-друге, з'ясувати і записати місцеві народні назви археологічних пам'ятників і місць, де вони знаходяться.

Найскладнішою є проблема організації охорони археологічних пам'ятників. На терені Харківщини багато їх знищується в результаті різноманітних будівель, сільськогосподарських робіт, приватизації землі. На Харківщині здійснюється постійне грабіжництво тих археологічних пам'ятників, які є або курганами, або грунтовими могилами залізного віку.

Наукові дослідження різноманітних археологічних пам'ятників Харківщини почалися ще в другій половині XIX століття. На сьогоднішній день ми маємо глибокі дослідження, що мають велику наукову цінність. Про дилетантські роботи немає що говорити. Існують і такі археологічні пам'ятники, навколо яких продовжуються дискусії і побутують різноманітні точки зору. На мій погляд, є резон на Харківщині щороку влаштувати археологічні конференції, де археологи мали б змогу не тільки висловлювати свої міркування, а й почути щось нове з наукової думки.

К 130-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ Н.А. ВАЛЯШКО

Н.Н. Левцова, зам. директора Купянского краеведческого музея

Николай Авксентьевич Валяшко "Заслуженный деятель наук УССР", доктор фармацевтических наук и химических наук. Один из организаторов и первый директор Харьковского фармацевтического института, первый зав. кафедрой фармацевтической химии и фармакогнозии Харьковского фарминститута, ученый с мировым именем. В 1971 г. решением ЮНЕСКО отмечалось 100-летие со дня его рождения.

Имя Валяшко Н.А. вписано "золотыми буквами" в историю города Купянска. Его имя стоит рядом с именем другого нашего выдающегося земляка, ученого с мировым именем микробиолога И.И. Мечникова.

Аптечное дело зародилось в г. Купянске в 1869 г. и связано с именем Авксентия Петровича Валяшко – отца Н.А. Валяшко, который приобрел аптеку в г. Купянске с домом на базарной площади. А.П. Валяшко не только явился основателем аптечного дела на Купянщине, но и открыл богатство нашего края лекарственными растениями, дав толчок дальнейшему развитию этого направления в работе фармацевтов Купянщины.

Николай Авксентьевич Валяшко продолжил дело, начатое отцом, поставив на научную основу изучение лекарственных растений. Именно семейные традиции повлияли на научную ориентацию будущего ученого, Фитохимические исследования молодого ученого были направлены на выделение и изучение растительных веществ. Н.А. Валяшко стоял у истоков создания первого научного направления по изучению связи строения веществ с их биологическим действием.

По инициативе Н.А. Валяшко в Харькове была учреждена научно-исследовательская, кафедра фармацевтической химии, которая стала научным фармацевтическим центром Харькова. Сегодня наиболее авторитетные научные школы созданы в Украинской фармацевтической академии на базе этой кафедры. Основы школы химиков-синтетиков были заложены корифеями фармацевтической науки, ведущими из которых был профессор Н.А. Валяшко.

Его последователями традиционно решаются проблемы создания новых высокоэффективных лекарственных средств синтетического происхождения. Н.А. Валяшко – автор 90 научных работ, он подготовил 3 докторов и 23 кандидатов наук. Среди его учеников доктор фармацевтических наук И.Т. Депешко, с 1976 г. – заведующий, а с 1986 по 1988 гг. – профессор консультант кафедры фармацевтической химии Харьковского фарминститута. Работал в области анализа и синтеза лекарственных веществ, автор более 100 печатных работ, подготовил 5 кандидатов наук, достойно продолжая научные традиции Н.А. Валяшко. И.Т. Депешко похоронен в городе Купянске. Его имя связано с династией купянских фармацевтов Гриценко. Виктор Павлович Гриценко и его сын Сергей Викторович уже более 20 лет возглавляют Купянские аптеки, продолжая аптечное дело, основанное в Купянске отцом Н.А. Валяшко и достойно продолжая научные традиции его самого.

В.П. Гриценко прошел научную школу Н.А. Валяшко благодаря дочери ученого, Надежде Николаевне, которая преподавала в Харьковском фарминституте.

Роль Н.А. Валяшко в развитии аптечного дела в Купянске, заслуги Купянских фармацевтов, достойно продолжающих научные традиции Н.А. Валяшко были отмечены тем, что Купянской центральной районной аптеке было присвоено имя Н.А. Валяшко.

Научные традиции Н.А. Валяшко уже 50 лет достойно продолжает наш земляк провизор высшей категории Дмитрий Иосифович Натанзон, который является ведущим специалистом по лекарственным растениям Купянщины.

Эти традиции ему передала Надежда Николаевна Валяшко, лекции которой слушал Д.И. Натанзон. Его основной интерес привлекало изучение лекарственных растений на Купянщине. По его инициативе был открыт уникальный в Харьковской области заказник лекарственных растений на Купянщине.

Научные традиции Н.А. Валяшко достойно продолжают его земляки сегодня, вписывая яркие страницы в историю родного города.

В сентябре 1999 г. На V съезде фармацевтов Украины отмечались достижения ученых фармацевтов Харьковского региона в области создания лекарственных препаратов. Среди них вспоминалось имя Н.А. Валяшко, которое является "гордостью и славой фармации".

ЯКОВ ОСТРЯНИН, ПЕРСОНИФИКАЦИЯ В МУЗЕЙНОЙ ЭКСПОЗИЦИИ ПО ИСТОРИИ СЛОБОЖАНЩИНЫ

А.И. Папков, ведущий научный сотрудник Белгородского государственного историко-краеведческого музея, кандидат исторических наук

Современность настоятельно выдвигает задачу гуманизации музейной экспозиции, акцентирования внимания на личности и судьбе человека. В связи с недостатком сведений, об отдельных участниках исторического процесса, решить эту задачу непросто. Кроме того, к недостатку информации нередко добавляется отсутствие мемориальных предметов.

В судьбах отдельных личностей причудливо и ярко отразилась история отдельных регионов. Для Днепро-Донской лесостепи, бывшей в XVI-XVII вв. зоной взаимодействия русских и украинцев («черкас» – по терминологии российского делопроизводства) и получившей в XVIII в. название Слободской Украины, такой личностью является Яков Остряни (Ятцко или Яцко Остренин, Остряница).

Точная дата рождения Острянина не известна, первые упоминания о нем относятся к 1621 г. Он происходил из г. Остра, находившегося под Киевом. В качестве довольно заметного военачальника Острянин проявил себя во время русско-польской войны за Смоленск 1632-1634 г.г., Пятитысячному отряду полтавского полковника Острянина весной 1633 г., удалось захватить и разорить г. Валуйки. Успех операции во многом объясняется внезапностью. Черкасы пришли к крепости не по Муравской сакме, как ожидалось, а «с Поля», по посольской дороге, переправившись через С. Донец у Святых Гор. Они подожгли острог, и

воевода И. Колтовской с гарнизоном вынужден был идти из крепости на прорыв[1]. От Валуек черкасы пошли в Белгородский уезд и 20 июля осадили Белгород. 22 июля они попытались взять крепость, но приступ был отбит, и отряд отошел на территорию Польского королевства[2].

Полтавские черкасы вновь появились под Белгородом в 20-х числах марта 1634 г. А в 4 часа утра 8 июня 1634 г. они начали штурм крепости, К 5 часам вечера большой острог был захвачен и сожжен. До 12 июня продолжались приступы к городу, но белгородцы отбились, уничтожив 230 нападавших[3]. Не добившись успеха, черкасы ушли с полоном в пределы Речи Посполитой[4].

Несмотря на участие запорожцев в войне на стороне Польши, после окончания боевых действий продолжилось расселение черкас на Польской и Северской украйнах России. Следует отметить, что также бежали в Россию многие участники антипольских восстаний. Парадоксально, но спустя ровно четыре года после сожжения Белгорода, 12 июня 1638 г., под его стенами вновь появился отряд Якова Острянина. Только теперь черкаси пришли как мирные переселенцы. Несмотря на разорение полком Острянина Белгорода и Валуек во время Смоленской войны, черкасы были приняты на службу и поселены в Чугуеве, Российское правительство и местные власти внимательно отнеслись к пожеланиям черкас, которые не желали разделяться. Черкасы сохранили правильную полковую организацию, несколько трансформированную в российских условиях. Гетманский титул Острянина закреплял это казацкое устройство на будущее. Вместе с тем, помимо власти гетмана, на чугуевских черкас распространялась также власть российского воеводы, с которым в Чугуев были присланы русские служилые люди.

Совместными усилиями русских и украинцев была построена Чугуевская крепость, представлявшая собой стоячий острог с шестью башнями. В городе поставили соборную церковь, а в 1640 г, в пригородной слободе на средства черкас был выстроен приходской храм во имя Николы Чудотворца с пределом Параскевы Пятницы. Материальное положение жителей Чугуєва было вполне удовлетворительным; у каждого из них был двор размером 7х8 саженей, достаточное количество плодородной земли, скота, различных угодий; многие занимались звероловством, рыболовством и бортничеством[5]. Хотя из-за бедности в 1639г. не построили дома 12 десятников и 198 рядовых черкас[6].

Поскольку черкасы уходили от преследования польских властей после поражения в битве с коронными войсками, российская администрация могла рассчитывать на верность переселенцев. Примечательно, что Острянин, возглавлявший черкас и после принятия ими российского подданства, во многом сохранил традиции казацкой вольности и самоуправления, но как показали дальнейшие события, довольно быстро адаптировался к положению российского должностного лица.

В 1639 г. от черкас поступила жалоба на белгородского воеводу Пожарского, который вопреки царскому указу не прислал хлеба в Чугуев, Жалоба поступила от имени черкас, а не от лица их гетмана. Следовательно, уже в это время среди переселенцев имелись существенные разногласия. Челобитчики просили царя выделить хлеб и вооружение с боеприпасами, в противном случае они отбудут с государевой службы[7]. Вероятно, реакции на челобитную своевременно не последовало, и черкаси отказались выполнять свои служебные обязанности. Отношения чугуевских черкас с воеводами (чугуевским и белгородским) в последующем не улучшились. Большое неудовольствие черкас вызывала изматывавшая их сторожевая и станичная служба. В 1640 г. воевода П. Щетинин сообщал об усилении неповиновения со стороны черкас. Опасаясь их, воевода неоднократно обращался с просьбой усилить гарнизон Чугуева русскими служилыми людьми.

Кроме того, чугуевские черкаси били недовольны своим гетманом. Они даже обвинили его в государственной измене. В январе 1641 г. Острянин был вызван для объяснений в Москву, а сотник Попов привез челобитную от черкас с изложением обид, причиненных гетманом. Из нее следует, что у Якова Острянина были свои крепостные, это равняет его с русскими дворянами. Сообщалось также об отправке Яковом своей дочери и зятя «в Литву»[9]. Устно же сотник Попов заявил, что гетман присвоил себе землю сверх положенного ему участка. Однако в Москве решили дело в пользу Якова, Он даже удостоился царской аудиенции.

Приведенные примеры говорят о верности линии поведения, выбранной Яковом Остряниным. Он демонстрировал преданность московскому государю, повиновался представителям местной российской администрации и старался вписаться в сложившуюся систему управления. Черкаси же еще пытались реализовать свое право выбора предводителя, которое в полной мере не могло действовать в условиях российской бюрократической системы. В результате, несмотря на общее недовольство чугуевских черкас, Яков Оетрянин сохранил свое положение.

В это время изменилась политика польской администрации в отношении своих подданных, переехавших в Российское государство.

Теперь их начали переманивать обратно и создавать условия для возвращения. Не сделали исключения даже по отношению к Острянину и его казакам, так много навредившим полякам во время восстания 1637-1638 гг. Первыми отреагировали те, у кого в Польше осталось имущество и земельные владения. В 1640 г. убежал сотник Гаврила Разсоха, оставив в Чугуеве 56 голов крупного рогатого скота и 16 свиней[10]. В дальнейшем побеги продолжались.

Острянин же сохранил верность России вплоть до последних минут своей жизни. Дело закончилось тем, что 26 апреля 1641 г. черкасы захватили башни и ворота крепости, убили Якова Острянина, ограбили денежную казну и освободили заключенных из тюрьмы Воевода Григорий Кокорев организовал оборону возле порохового погреба. Черкасы не смогли выбить служилых людей с занимаемых позиций и подожгли окрестные строения. Сотник Иван Крюков со стрельцами оттеснили повстанцев от Московских ворот, очистив тем самым путь подкреплению. После прибытия ратных людей из окрестных слобод черкас выбили из города, и они ушли на территорию Речи Посполитой. В результате боя было убито 119 русских служилых людей и 56 ранено, восставшие потеряли 272 чел.[11] Следует отметить, что не все черкасы изменили, часть из них даже сражалась вместе с воеводой[12]. Успеху черкасского восстания способствовала малочисленность русских служилых людей в Чугуеве. По спискам 1640 г. в городе числилось 814 черкас и 300 русских служилых людей[13]. Не последнюю роль в произошедших событиях сыграли и личные качества Якова Острянина. С одной стороны, он не сумел добиться беспрекословного подчинения от чугуевских черкас, а с другой – вызвал их недовольство своими злоупотреблениями. В результате около 700 бывших жителей Чугуева ушло в Польшу[14]. Урядник Гульчевский, расселив чугуевских черкас в Полтаве, Миргороде, Гадяче, Зенкове, Ромнах и Сорочине, установил им льготы на 20 лет и запретил называть их изменниками[15].

Итак, 26 апреля 1641 г. жизнь Якова Острянина оборвалась. Он погиб от рук тех, кого в свое время спас, приведя в Россию. Если вспомнить его жизненный путь, то такой финал не вызывает удивления. Яков Острянин был сыном своего времени. В его судьбе отразились те проблемы, которые волновали население южных окраин России и Украины, те противоречия, которые оказывали решающее влияние на

взаимоотношения русских и украинцев, существовавших вплоть до 1654 г. в составе двух враждовавших государств: России и Речи Посполитой.

Восстановив, насколько возможно, основные вехи биографии Якова Острянина, необходимо решить, каким образом полученные данные можно использовать в музее. В связи с отсутствием мемориальных предметов, рассказать об Острянине, а через него о тех непростых процессах, которые протекали на Польской украйне России в первой половине XVII в. можно, если включить в экспозицию предметы экипировки украинских казаков, макеты Валуек и Белгорода, сожженных запорожцами. Но самими важными экспонатами должны стать предметы, добытые в ходе археологических раскопок разрушенных черкасами крепостей. В качестве дополнительного материала можно использовать факсимильные копии фрагментов чистовых отпусков грамот из Разрядного приказа и подлинников воеводских отписок. По причине непонятности скорописи XVII в. для современного посетителя такие документа должны снабжаться построчной транскрипцией по правилам современной русской орфографии.

Такой подход позволит не только решить задачу гуманизации музейной экспозиции, но и будет способствовать созданию яркого образа непростого взаимодействия между русскими и украинцами, развернувшегося на территории будущей Слободской Украины в первой половине XVII в.

[1] РГАДА. – Ф. 210. – Столбцы Белгородского стола. – № 60. – Л. 46, 48.
[2] АМГ. – Т. I. – № 538. – С. 517.
[3] РГАДА. – Ф. 210. – Столбцы Московского стола. – Л. 629-630.
[4] АМГ. – Т. I. – № 680. – С. 625.
[5] Багалей Д.И. К истории заселения степной окраины Московского государства. Ч. IV. // Журнал Министерства народного просвещения. – СПб., 1886. – нюнь. – С. 270-277.
[6] ВУСР. – Т. I. – № 178. – С. 295-296.
[7] См.: Багалей Д.И. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний. Т. 2. – Харьков, 1890. – № III. – С. 14-15.
[8] См.: РГАДА. – Ф. 210. – Столбцы Белгородского стола. – № 133. – Л. 18.
[9] ВУСР. – Т. I. – № 195. – С. 319-320.
[10] РГАДА. – Ф. 210. – Столбцы Белгородского стола. – № 133. – Л. 475.
[11] Там же. № 195. – Л. 20-51.
[12] См. например: Там же, Столбцы Поместного стола. – № 24. – Л. 359-361.
[13] ВУСР. – Т. I. – № 190. – С. 314.
[14] РГАДА. – Ф. 210. – Столбцы Белгородского стола. – № 118. – Л. 375.
[15] Там же. Л. 428.

ПАМ'ЯТКИ САЛТІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ХАРКІВЩИНІ (З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОХОРОНИ)

В.І. Ревенко, зав. відділу Харківського історичного музею

Пам'ятки салтівської культури на Харківщині репрезентовані городищами, селищами, ґрунтовими катакомбними та ямними могильниками. Перші пам'ятки цієї культури були відкриті на Харківщині на рубежі XIX та XX ст. Мабуть не випадково, що серед них був Верхньосалтівський археологічний комплекс, відкритий В.О. Бабенко, що дав назву для всієї археологічної культури. Проведення у Харкові у 1902 р. XII Археологічного з'їзду (XII АЗ) було значним внеском у справу вивчення та популяризації пам'яток салтівської культури. Під час підготовки та проведення XII АЗ проводилися розкопки Верхньосалтівського катакомбного могильника, показові екскурсії на могильник. На археологічній виставці XII АЗ демонструвалися матеріали з цих розкопок. Результати досліджень Верхньосалтівського городища та могильника були опубліковані в "Працях" з'їзду. В.О. Бабенко проводив дослідження Верхньосалтівського комплексу до Першої Світової війни. Подальше вивчення цієї унікальної пам'ятки проводилося Г.І. Тесленко у 1920 р., і відновилося після Великої Вітчизняної війни.

У 20-30-ті р. XX ст. розвідками М.В. Сібільова по р. Сіверський Донець та р. Оскіл, відкрито значну кількість салтівських поселень та могильник біля с. Залиман Балаклійського району. В кінці 20-х р. М.Я. Рудинський виявив в середній течії Оскола салтівські пам'ятки.

Переважну більшість відомих у наш час пам'яток салтівської культури було відкрито та досліджено після Великої Вітчизняної війни. В 50-ті р., у зв'язку з спорудженням Печенізького та Червонооскільського водосховищ, розвідками Б.А. Шрамка, Д.Я. Телегіна, В.К. Міхеєва, П.Д. Ліберова та Є.В. Пузакова, серед пам'яток інших археологічних культур, відкрито також і салтівські. Майже всі вони затоплені водосховищами, і тільки деякі з них були досліджені незначними за обсягом розкопками. У другій половині 50-х р. В.І. Кадеєвим виявлено під час розвідок у Зміївському районі декілька салтівських поселень.

В 70-90-ті рр. акценти у дослідженні пам'яток салтівської культури на Харківщині, перемістилися на розкопки могильників, що дають яскравий, видовищний і різноманітний матеріал. Так, В.К. Міхеєв розкопав у Зміївському районі Сухогомольшанський ямний могильник, а у Балаклійському – Червоногорський і Червоногусарівський ямні могильники. Верхньосалтівський катакомбний могильник досліджували Д.Т. Березовець з В.К. Міхеєвим.

У наш час на території Харківської обл. налічується близько 100 пам'яток салтівської культури. Переважна більшість їх знаходиться у Вовчанському, Чугуївському, Зміївському, Балаклійському, Ізюмському, Куп'янському, Борівському районах. Поодинокі пам'ятки салтівської культури зустрічаються в Дворічанському, Великобурлуцькому, Дергачівському, Золочівському, Краснокутському, Харківському, Нововодолазькому, Валківському, Красноградському та Барвінківському районах.

Стан багатьох пам'яток салтівської культури, на жаль, досить поганий. Це пов'язано з інтенсивним будівництвом у 80-ті р. дачних кооперативів, а також господарською діяльністю різноманітних підприємств та організацій на території пам'яток. Землевідводи під будівництво та господарська діяльність на пам'ятках археології, проводилася, у більшості випадків, без погодження з державними органами охорони пам'яток, це спричинило до часткового або повного руйнування багатьох пам'яток салтівської культури. На жаль, останнім часом знизилася увага з боку суспільства (як юридичних, так і фізичних осіб) до стану пам'яток археології. Відношення до них зараз, як правило, байдуже.

Пам'ятки археології являють собою частину національної спадщини. Тому дуже важливим чинником у справі охорони пам'яток археології є зміна відношення до них з боку всього нашого суспільства.

ДО ІСТОРІЇ ПРИРОДОЗНАВЧИХ МУЗЕЇВ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Л.Л. Рибальченко, Харківський історичний музей

XVIII ст. в Росії знаменувалося поширенням ідей західноєвропейської освіти і Просвітництва, що грунтувалися на достовірних фактах, експерименті, менш залежали від церкви, пропагували нові філософські раціональні ідеї.

Заснований на початку XIX ст., Харківський університет став осередком нової демократичної освіти і науки, вільної від схоластичних традицій середньовіччя. На відміну від церковних закладів освіти, університет мав світський характер, що сприяло формуванню нових пріоритетів у навчальному процесі. Вони визначалися з урахуванням змін, що відбувалися в суспільно-політичному та економічному житті країни. Нові господарчі умови вимагали збільшення кількості освічених людей, підготовки фахівців з різних галузей промисловості, сільського господарства тощо.

Відповідно до статуту 1804 р. при університетах мали існувати навчально-допоміжні заклади, зокрема й спеціальні кабінети, призначені, у першу чергу унаочнювати процес викладання, сприяти залученню студентів до наукових досліджень, набуття ними практичних навичок, здобуття та поширення знань тощо. У той же час відомо, що «кабінети», як одна з первісних форм музейного колекціювання, передбачали засередження в них різноманітних «раритетів», пам'яток природи, мистецтва та ін., що сприяло поступовому їх перетворенню на учбові і наукові музеї.

Започаткування музейної мережі Харкова безпосередньо пов'язано із заснуванням Харківського університету та його навчально-допоміжних закладів, що стали підґрунтям майбутніх наукових університетських музеїв.

Чітка тенденція на розвиток природознавчих наук, що окреслилася вже на першому етапі діяльності Харківського університету, сприяла становленню тут нових наукових шкіл, орієнтації на тісний зв'язок науки з практикою. Певним чином це позначалося й на створенні навчально-допоміжних закладів. Так, при фізико-математичному факультеті була найбільша кількість кабінетів: фізичний, астрономічний, технологічний, мінералогічний, ботанічний, фармацевтична лабораторія та ін.

Університету належала ініціатива із започаткування систематичних розвідок природних ресурсів краю, що істотно позначалося на комплектуванні зібрань кабінетів. Простежується певна спрямованість на збір пам'яток місцевого походження. Втім, це не виключало надходжень колекцій природних матеріалів із інших регіонів країни, а також з-за кордону, що свідчило про широке коло наукових зацікавлень харківських дослідників. Показовою в цьому відношенні була діяльність проф. В.М. Черняєва, фундатора ботанічного кабінету. Основою його

зібрання став унікальний гербарій вітчизняних рослин, зібраних вченим, а також численні колекції, що були привезені ним із закордонних відряджень, причому деякі з них він діставав шляхом обміну на зразки української флори.

Поступове розгалуження мережі університетських музеїв, урізноманітнення її профільності залежали від багатьох чинників. Найважливішим фактором був потужний розвиток природознавства у другій половині XIX сторіччя, поширення еволюційної теорії Ч. Дарвіна, активна діяльність наукових товариств, установ, зокрема Петербурзької Академії наук, Російського географічного товариства, Харківського товариства дослідників природи та ін. Це сприяло широкому розгортанню експедиційної роботи, накопиченню багатого фактичного матеріалу, започаткуванню методик збору, систематизації і вивчення набутого матеріалу. Наслідком цього стало значне збагачення музейних зібрань, упорядкування колекцій відповідно до сучасних принципів систематизації, широке використання музейних фондів в учбовому процесі. Прикладом плідної роботи з вдосконалення методів класифікації та систематизації музейних збірок є діяльність проф. Н.Д. Борисяка, завідувача кафедри мінералогії і геології та завідувача геологічного кабінету.

Розвиток природознавства зумовив й процес подальшої диференціації природознавчих наук, їх становлення як самостійних галузей знання, сприяв поглибленню, спеціалізації наукових досліджень. Певним чином це виявилося у розгалуженні музейної мережі, створенні нових спеціалізованих колекцій. Так, від кабінету мінералогії відокремився геологічний кабінет, від зоологічного – зоотомічний і т.ін.

Важливу роль у започаткуванні нових навчально-допоміжних закладів відігравали устави, що ними регламентувалася діяльність університету. Лише за уставом 1863 р. були засновані астрономічна обсерваторія, кабінет практичної механіки, кабінет фізичної географії, фізіологічний кабінет, музей палеонтологічної анатомії та ін.

Звичайно, не всі кабінети можуть бути віднесені до музеїв. Як правило, предмети, що в них зберігалися, були різноманітні за змістом, мали певні функції і не трактувалися як музейні пам'ятки. Проте з часом, наочний матеріал, що використовувався у навчальному процесі, поступово набував якостей музейних предметів. Такий комплексний характер мали, наприклад, предмети зоологічного, мінералогічного, технологічного та ряду інших кабінетів.

Поряд з об'єктивними факторами, що впливали на розширення мережі музеїв, не менш важливе значення мав особистий внесок науковців у розвиток музейних закладів, збагачення їх колекцій, вдосконалення рівня наукового їх опрацювання. Блискучим прикладом самовідданого служіння науці та подвижництва у справі музейництва стала діяльність професорів Харківського університету І.А. Криницького, М.Д. Борисяка, В.М. Черняєва, А.В. Черная, П.Т. Степанова, А.Ф. Брандта, О.М. Нікольського, В.М. Арнольді, І.А. Леваковського та ін.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК САЛТІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ АРХЕОЛОГАМИ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

В.В. Скирда

Початком дослідження пам'яток салтівської культури вважається 1900 рік, коли вчителем В.О. Бабенком було відкрито катакомбний могильник біля села Верхній Салтів, звідки культура й отримала свою назву. Про свою знахідку В.О. Бабенко повідомив вчених Харківського університету. У Верхній Салтів негайно були відряджені починаючі археологи М.Є. Воронець та П.П. Єфименко (згодом один з видатних радянських археологів). Наступного 1901 року в розкопках Верхньосалтівського могильника брали участь такі вчені Харківського університету, як Д.І. Багалій, Є.П. Тріфільєв та О.М. Покровський, якому належала головна роль у дослідженнях цієї пам'ятки напередодні XII Археологічного з'їзду. Але після з'їзду на деякий час археологи Харківського університету припинили власні розкопки на могильнику, а лише надавали допомогу В.О. Бабенку, який до 1915 р., коли йому було заборонено проводити розкопки, кожного року розкопував його і розташоване поряд городище салтівської культури.

1911 р. значні розкопки на Верхньосалтівському могильнику були проведені наглядачем геологічного кабінету Харківського університету О.С. Федоровським, якому судилося стати провідним українським археологом 20 - 30-х років XX ст. У ці ж роки дослідженням пам'яток салтівської культури займалися його учні: Г.І. Тесленко, Берченко, О.О. Потапов та І.М. Луцкевич.

У перші повоєнні роки розкопки на Верхньосалтівському могильнику проводив проф. С.А. Семенов-Зусер.

На початку своєї наукової кар'єри займався дослідженням салтівської культури професор Харківського університету Б.А. Шрамко. Але найбільша заслуга у дослідженнях пам'яток цієї культури належить його учневі проф. В.К. Міхеєву.

Внаслідок польових досліджень В.К. Міхеєвим було відкрито, повністю або частково розкопано такі пам'ятки салтівської культури, значення яких для середньовічної археології Східної Європи переоцінити дуже важко. Протягом 1963-1966, а потім у 1968 та 1978 роках він проводив дослідження археологічного комплексу біля с. Маяки Донецької обл. Завдяки розкопкам поселення В.К. Міхеєвим були отримані важливі дані про господарство салтівських племен, які склали основу його кандидатської дисертації. Поряд із поселенням дослідником були виявлені і поховання.

У 1970, а потім протягом 1973-1982 років В.К. Міхеєвим було досліджено могильник із салтівськими трупоспаленнями біля села Суха Гомільша Зміївського району. У 1984-1994 рр. він досліджує бірітуальний (трупопокладення і трупоспалення) могильник салтівської культури біля села Червона Гірка Балаклійського району. 1992 року проф. В.К. Міхеєвим разом з автором було відкрито, а в 1993-1997 роках досліджено ямний могильник у с. Червона Гусарівка Балаклійського району, де салтівці ховали своїх померлих за обрядом інгумації. На цих трьох згаданих могильниках виявлено й досліджено близько 1000 поховань. Але, на превелику жаль, переважна більшість цих матеріалів залишається до цього часу неопублікованою.

З 80-х років XX ст. почали дослідницьку діяльність учні В.К. Міхеєва. Найбільш значними дослідженнями канд. іст. наук А.В. Криганова, які проводились в другій половині 80-х – на початку 90-х років, можна вважати його розкопки ґрунтових могильників біля сіл П'ятницького Чугуївського району та Нетайловки Вовчанського району. З 1997 року розкопками Верхньосалтівського городища займається співробітниця Музею археології та етнографії Слобідської України при Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна Н.В. Чернігова.

Підводячи підсумок сторіччю дослідження вченими Харківського університету пам'яток салтівської культури, треба відзначити, що ними було виявлено велику кількість городищ, селищ і могильників із різними

типами поховань. На найбільш цікавих з них були проведені розкопки. Переважна більшість матеріалів (артефактів та архівних матеріалів) зберігається зараз у Музеї археології та етнографії Слобідської України при Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна. Але, на превелику жаль, більшість цих матеріалів не введено до наукового обігу. Тому зараз існує нагальна потреба створення й видання монографій, які б відображали досягнення археологів Харківського університету у вивченні салтівської культури.

ДО ПИТАННЯ ПРО ІНТЕРПРЕТАЦІЮ АМВРОСІЇВСЬКОГО КІСТКОВИЩА – УНІКАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТКИ ПІЗНЬОГО ПАЛЕОЛІТУ

І.А. Сніжко, пров. науковий співробітник Харківського історичного музею

Амвросіївський пізньопалеолітичний комплекс, що складається із стоянки та кістковища бізонів, розташований у південно-східній частині України, біля м. Амвросіївка Донецької області. Пам'ятка знаходиться у верхів'ях балки Казенної, що впадає справа до річки Кринка (притока р. Міус). Серед пам'яток з фауністичними рештками у культурному шарі, що дають можливість відтворювати процеси розбирання мисливської здобичі, Амвросіївське кістковище займає особливе місце. На сьогодні це єдиний об'єкт на нашій території, де стан збереженості кісток дозволяє безпосередньо на них вивчати свідоцтва утилізації. Завдяки дослідженням 1980-1990-х років, проведеним із застосуванням сучасних методик вивчення культурного шару та колекцій матеріалів, одержані нові відомості, що дозволили більш упевнено пов'язати виникнення та функціонування цієї пам'ятки з мисливською діяльністю давніх мешканців Приазов'я.

На основі проведених досліджень встановлено, що пам'ятка виникла внаслідок проведення кількох мисливських операцій із загінного полювання на бізонів, його фінальна частина являла собою загін групи тварин у пастку на схилі одвершку балки. Штучна конструкція, припустити наявність якої є підстави, створювала додаткову перешкоду для тварин і могла слугувати укриттям для мисливців. Перші тварини не мали змоги повернути під напором тих, що рухалися позаду. Саме цей момент був

сприятливим для забивання бізонів списами (у культурному шарі кістковища на сьогоднішній день знайдено фрагменти 23 кістяних наконечників списів, які були оснащені мікровістрями з притупленим краєм). Дослідженням із застосуванням палеозоологічних методів визначено, що такі мисливські операції могли відбуватися у жовтні, грудні та березні.

Головним в інтерпретації кістковища є безсумнівний зв'язок його походження з розбиранням мисливської здобичі. В результаті дослідження слідів утилізації у вигляді нарізок і давніх зламів кісток є можливість стверджувати, що на пам'ятці відбувався як процес первинного розбирання, що полягав у білуванні та сегментації туш, так і вторинного, під час якого відбувався подальший розподіл частин туш на більш зручні для обробки і зрізання м'яса. Перший і другий етапи супроводжувались вилученням кісткового мозку. Планіграфічні дослідження культурного шару кістковища дозволили визначити різнофункціональні ділянки, де переважали операції з первинного або вторинної о розбирання. Склад кісток свідчить, що її частини туш бізонів, які містили багато м'яса, відносились з місця забою-розбирання на територію стоянки, де й відбувався основний процес споживання. Одержане внаслідок розбирання м'ясо, вірогідно, споживали переважно у свіжому вигляді. Можна також припустити, що мав місце і певний процес заготівлі – м'ясо могло бути розрізане на смуги і висушене, або перероблене у якийсь іншій спосіб. З кістковища також походять деякі свідоцтва, що дозволяють припустити зберігання певних запасів м'яса в замороженому стані в холодний період року.

В якості основних знарядь розбирання виступали переважно призматичні неретушовані платівки, які після закінчення роботи або втрати ріжучих властивостей полишались на місці. Можна припустити використання в процесі розбирання в якості знарядь великих фрагментів кісток, дерев'яних дрючків, каменів.

Наявність в колекції крем'яних артефактів виробів із слідами обробки кістки-рогу дозволяє також припустити, що кістковище могло використовуватись як склад кістяної сировини, що слугувала для виготовлення різноманітних кістяних знарядь. Цей процес, певно, відбувався на території стоянки.

Результати проведених досліджень дають можливість більш обгрунтовано інтерпретувати Амвросіївський комплекс як пам'ятку,

безпосередньо пов'язану з полюванням та утилізацією мисливської здобичі, що може слугувати базою для реконструкції мисливських стратегій та способу існування давнього населення як степової зони Східної Європи, так і пізньопалеолітичної епохи в цілому.

ЛІТОПИСНЕ МІСТО ДОНЕЦЬ ЯК АРХЕОЛОГІЧНА ПАМ'ЯТКА XIII СТ.

Г.Г. Яковенко, методист по охороні пам'яток історії та культури районного відділу культури Харківської райдержадміністрації

Місто Донець згадується в Іпатіївському літописі 1185 року у зв'язку з розповіддю про втечу новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича із половецького полону.

Місто Донець стало надійним притулком Ігорю Святославовичу після 11-ти добових поневірянь. Надійні стіни середньовічного міста стали для князя і відпочинком, і порятунком.

В історії городища виділяються два основні періоди: ранньослов'янське поселення VIII-X ст. і давньоруське місто X-XIII ст. Ранньослов'янське поселення на Донецькому городищі було зруйновано на початку X ст. кочівниками-печенігами. Тільки через кілька десятиліть прийшли нові люди, вирівняли майданчик городища та побудували нові укріплення давньоруського міста Дінця.

На Донецькому городищі приблизно у другій половині X ст. знову виникло поселення. Здавна це були землі сіверян, які безпосередньо підпорядковувались київському князю. Першим відомим самостійним князем, не враховуючи напівлегендарного князя Чорного, був у XI ст. Мстислав Володимирович, але після його смерті, з 1034 по 1054 р. Сіверська земля знову була у підпорядкуванні київських князів. У період феодальної роздробленості слов'янами була заселена територія по верхній течії Сіверського Дінця. Вона входила до складу Переяславського князівства.

Розташованому на південному сході Давньоруської держави, місту необхідні були великі оборонні споруди, які б захищали населення від набігів степових кочовиків. На місці природної улоговини було зроблена

заглиблення, краї городища вирівняно підсипкою, а ями – камінням і землею. Весь дитинець був оточений стіною із з'єднаних один із одним дерев'яних колод, обмазаних глиною, інколи з добавленням щебеню. Із внутрішньої сторони стіни було збудовано невеликий пандус, який дозволяв воїнам підніматись у верхню частину для стрільби.

На території дитинця жив один із представників феодальної верхівки зі своєю бойовою дружиною та челяддю. Про це свідчать знахідки: різноманітна зброя, залишки кінської упряжі, предметів побуту, ключі, замки, прикраси. Знайдена велика кількість ям для збереження зерна та інших продуктів, але не було знайдено знарядь праці для обробітку землі. У великій кількості були знайдені залишки кісток диких тварин, різних риб і птахів, багато кісток свійських тварин. Із всього видно, що споживались продукти, які виробляли селяни.

Посад у X-XIII ст. був густо заселений. Головне заняття жителів – землеробство. В господарських ямах біля житла зберігали різні запаси, навіть тварин. Селяни вирощували пшеницю м'яких і твердих сортів, жито, ячмінь, просо, гречку, льон; мали високий рівень розвитку орного землеробства. Знаряддя сільськогосподарської праці різноманітні – залізні серпи, окови дерев'яних лопат, соха, борона.

Вся кераміка в X-XIII ст. виготовлена на гончарному колі і відзначається високою якістю глини і тонкими стінками. Розповсюдженим посудом були кухонні горщики та амфороподібні корчаги. Знайдено також дитячі брязкальця з маленькою кулькою посередині.

У місті розвивалось металургійне виробництво. Це підтверджують знахідки: шматки криці, залізної руди, шлаків, різних пристосувань – наковалень, щипців для ювелірних робіт, уламки глиняних і кам'яних форм для литва. Про високий рівень ковальського виробництва свідчать знайдені гвіздки, ножі, ножиці, петлі для дверей, кресала, сокири, замки.

Ремісники використовували кістку, виробляючи ручки для ножів та інструментів, гудзики, гребінки, пряжки. Деякі круглі вироби виточені на токарному верстаті; для нанесення орнаменту використовувалися циркулярні різці. На одній кістяній ручці ножа була вирізана буква "добро".

Жителі були християнами – знайдено хрестики із бронзи, мармуру, шиферу і, навіть, крейди.

Донець був повністю зруйнований татарами наприкінці XIII ст. Страшна пожежа знищила все вщент. Але захисники міста героїчно захищались. Знайдено обгорілий череп, людський скелет із слідами ударів

гострою зброєю. Місто Донець загинуло в нерівній героїчній боротьбі з полчищами монголо-татар. Після цього життя вже не відродилось, але окремі жителі ще залишались на старих згарищах, а частина посаду в той час перетворилась на кладовище. Донець зовсім спорожнів, а прилеглі землі перетворились до кінця XVI століття на "Дике поле".

Донецьке городище є єдина археологічна пам'ятка XIII ст. у нашому регіоні. Проблема його збереження зараз особливо актуальна. Викликає занепокоєння сучасний стан Донецького городища, якому, не менше як колись татари, загрожує засміченість та наступаючи городи.

Першими питання збереження Донецького городища поставили видатні харківські історики Д.І. Багалій, Ю.І. Морозов ще в кінці XIX ст. Серйозною загрозою городищу була ріка Уди, яка саме в цьому місці повертала свою течію з південного напрямку на південно-східний. Під впливом весняних повеней городище поступово руйнувалося. У 1877 році, під час дуже високого підйому води в Удах, відбулися особливо великі обвали на городищі. Воно руйнується під впливом ріки та дощів. Від природного впливу городище не захистити, але найбільшу шкоду йому наносить варварська діяльність людини: з городища вибирається глина, чим руйнується верхній культурний шар; під городище, все вище та вище підбираються городи, на його верхівці поважно розгулюють кози. При такому відношенні воно просто колись зрівняється з землею.

Наш святий обов'язок звернути увагу і науковців, і органів влади різних рівнів до подальшої долі Донецького городища. Донецьке городище – це наша національна гордість, ми повинні пишатися своєю причетністю до історії Київської Русі. У давні часи стіни городища захищали від ворогів. Тепер цей велетень мовчазно просить нашого захисту. У Харківському районі проводиться робота по охороні пам'ятки: зібрані матеріали по історії городища, вони опубліковані у районній газеті, підготовлено до друку збірку «Археологічні пам'ятки Харківського району».

ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ

МУЗЕЙНА РЕКЛАМА: АНАЛІЗ ПЕРЕВАЖНИХ ФОРМ (З ДОСВІДУ ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ)

В.О. Бандуровська, провідний науковий співробітник ХІМ

«Реклама порождает потребности
в более высоком уровне жизни»
Винстон Черчиль

Реклама, як складова частина системи маркетингових комунікацій пройшла у своєму розвитку складний еволюційний шлях, її історія починається з давніх часів, коли в суспільстві з'являється необхідність передавати та обмінюватися інформацією. Майже на всіх етапах еволюції реклама постійно супроводжувала людину, масовано впливаючи на неї.

Функції реклами в сучасних умовах не обмежуються рамками комерційних комунікацій та ринкової діяльності. Поступово зростає її освітня та культурно-естетична роль. Використання різноманітних форм реклами закладами культури має низку проблем та особливостей, пов'язаних з підвищеною чутливістю суспільства до зв'язку культури та мистецтва з підприємницькою діяльністю, відносно низькою кількістю аудиторії відвідувачів та нестачею коштів.

Не є виключенням з цього комплексу проблем й музеї.

Особливості та специфічність музейної реклами пов'язані, насамперед, із загальними суперечностями науково-освітньої функції музеїв з прямим маркетингом та основною маркетинговою стратегією.

Маркетинг та реклама дозволяють органічно поєднувати усі форми музейної діяльності.

В науковій літературі існує декілька варіантів класифікації реклами: відносно стратегічної мети; за типом її спонсорів; за типом цільової аудиторії тощо. Для практичної роботи музеїв в напрямку рекламної діяльності найбільш прийнятою, на наш погляд, є класифікація в залежності від використаних засобів передачі рекламного звернення:

- друкарська (поліграфічна реклама);
- газетна та журналістська;
- радіо та телебачення;
- зовнішня, щитова реклама.

Останнім часом Харківський історичний музей продовжує розвивати та удосконалювати основи закладеної протягом 1998-2000 рр. рекламної та маркетингової діяльності, спрямованої на підвищення рівня його відвідування.

Друкарська реклама об'єднує комплекс поліграфічної продукції листівок з переліком тем діючих виставок та послуг, що надаються в музеї, буклети до виставок «Харків 41-43», «Пам'ять століть», «Всупереч долі», запрошення, кишенькові календарі із зображенням предметів з колекції музею. Проводиться також робота з підготовки проспекту та каталогу, як одного з ефективних засобів паблік рілейшнз.

Газетна та журнальна реклама у музеї виявляється в інформативних статтях кореспондентів періодичних видань міста та області, наукових співробітників ХІМ, в яких анонсуються та аналізуються події музейного життя: нові виставки, наукові конференції, святкові заходи, висвітлюється участь музею у спільних проектах із суспільно-політичними організаціями тощо. Характерним прикладом газетної реклами є серія інформаційних статтей у ряді періодичних видань Харкова та області (газети «Слобідський край», «Время», «Вечірній Харків», «Панорама») щодо перебування у ХІМ кореспондента японської газети «Хокайдо Симбун» Ітіро Тудзіморі. При інформаційній підтримці Харківського історичного музею було здійснено видання спеціалізованого науково-практичного журналу «Маркетинг та реклама» № 9-10 за 1998 р.: в рубриці «Ретро» надрукована стаття директора музею А. Янковського «Вывески. Рекламы» (із історії реклами) та надані матеріали для оформлення обкладинки.

Розширюються контакти музею з Держтелерадіокомпанією та провідними каналами місцевого телебачення: «А\ТВК», «Simon TV», «Фора», «Харьковские новости». При відкритті виставки вогнепальної автоматичної зброї «Кулемети», завдяки налагодженим зв'язком з каналом «Перша столиця», в музеї вперше була використана «рекламна спіраль», яка послідовно поєднує запроваджувальну, утверджувальну та нагадувальну форми реклами та передбачає: поетапно-порційний засіб передачі інформації.

Результатом активного співробітництва ХІМ та виставкової фірми «К.І.» стала реклама «бігучого рядка» нової виставки «Кулемети» на каналах «А\ТВК» та « Simon».

Зовнішня реклама – це щити з інформацією про режим роботи музею та переліком діючих виставок як біля музею так і поза його межами (рекламний щит в фойє кінотеатру «Парк»).

Таким чином, майже усі форми вище вказаної класифікації реклами практично використовуються в музейній роботі.

З метою розширення кола і удосконалення форм рекламної та маркетингової діяльності, з 1 квітня 2001 р. у Харківському історичному музеї було створено відділ виставок та маркетингу.

ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ЗНАКІВ І СИМВОЛІВ НА ВИСТАВЦІ ДО 10-ОЇ РІЧНИЦІ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

І.М. Болдінов, зав. відділу Харківського історичного музею

24 серпня 2001 р. виповнюється 10 річниця незалежності України, час, що минув, дає змогу усвідомити значення прийнятого 24.08.91 р. Верховною Радою України Акту незалежності України для подальшого становлення її як самостійної демократичної держави, а також підвести перші підсумки розвитку України протягом останніх років її новітньої історії.

У Харківському історичному музеї передбачається створити виставку, присвячену цій визначній події. Головна ідея виставки – висвітлити загальний процес перетворень в країні за останні десять років, який вплинув на всі аспекти економічного, соціального й політичного життя, а також спричинив фундаментальне переосмислення національного минулого. Виходячи із завдань регіонального музею, маємо за мету: на основі Харківських матеріалів відобразити характер подій та явищ, які відбуваються на загальнодержавному рівні, розкрити регіональну специфіку та максимально висвітлити її експозиційним способом.

Не дивлячись на те, що тематична структура звужена до регіонального рівня, багатоаспектність показу, його знакова сутність, не дивлячись на деяку фрагментарність в хронології, буде відігравати провідну роль. Практика виставкової роботи 60-90 рр. XX ст., коли експозиції з історії сьогодення відображали тільки сьогоднішній день (у більшості своїй ці функції виконували виставки, присвячені втіленню рішень з'їздів КПРС чи окремим галузям народного господарства і т.п.) не виробили достатнього арсеналу засобів висвітлення сьогодення. Головний акцент робився на експозиційний показ ритму історичного часу, (можливо і не за дуже великий період) зате це був багатоаспектний показ.

Але вже сьогодні можна констатувати, що знакові експозиційні матеріали хоча і мають великий значущий аспект, не можуть передавати усієї картини історичного періоду, тим більше сьогодення. Музейний реалізм сучасної доби з його прагненням до автентичності і достовірності повинен будуватись на сприйнятті музейного предмету, як готового образу, здібного символічно заміщувати та представляти людину, подію і навіть епоху. Різноманітні поєднання образного і предметного, знаку і символу створюють неповторюваний вигляд окремих комплексів та експозицій, основаних на єдиних наукових уявленнях. Художньо-образні засоби пізнання виступають не доповненням, а важливим елементом музейного історизму.

Символи, які висловлюють відношення до змісту (знаків, тобто музейних предметів) можуть бути представлені одними і тими ж музейними предметами, що і знаки, мати як значущий аспект, так і виступати інструментарієм експозиційного дизайну. Так на виставці до 10-ої річниці незалежності України для образного відтворення загальновідомих понять, планується створення символічного образу часу з елементами найдавнішої та сучасної історії України, у якому в яскравій формі була подана державна символіка і, як продовження експозиційного ряду – символи Харкова та області. Така композиція дозволить створити відповідну атмосферу на виставці, відобразити наступність державотворчих процесів та наблизити відвідувачів до подій найдавнішої і сучасної історії України.

На виставці, у художньому плані передбачається створити інтер'єр виборчої дільниці де з одного боку поєднані предмети, які мають знаковий характер (урна для голосування, бюлетені, агітаційні матеріали та ін.) з іншого – у зв'язку з політизацією українського суспільства (на відміну від ідеологізованого радянського) передвиборні марафони стали ознакою часу та символом останнього десятиріччя. Відвідувачам буде запропоновано висловити своє відношення до подій чи окремих людей сучасної доби згідно з симпатіями, світоглядом чи іншими мотиваціями, пов'язаннми з їх життям.

Пошук рішень у висвітленні історії сьогодення музейними засобами триває. Побудова у Харківському історичному музеї виставки, присвяченої 10-й річниці незалежності України буде першою спробою вирішення цього питання.

МУЗЕЙ ІСТОРІЇ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ГІМНАЗІЇ – ІНТЕРНАТУ ДЛЯ СЛІПИХ ДІТЕЙ ІМ. В.Г. КОРОЛЕНКА

В.П. Бурмака, проректор інституту сходознавства і міжнародних відносин "Харківський колегіуму", М.П. Морозова директор музею історії Харківської обласної спеціальної гімназії-інтернату для сліпих дітей ім. В.Г. Короленка

Музей історії Харківської обласної спеціальної гімназії – інтернату дня сліпих дітей ім. В.Г. Короленка було відкрито 1987 р. до 100-річчя закладу. Нині музей має понад 800 експонатів, серед яких є чимало історично цінних оригіналів (кружка «сліпим» № 1053 більш, як 90-літньої давності, історичні карти для сліпих дітей 1886-1890 рр., прилади для писання шрифтом Брайля, плакати – проспекти про училище, видруковані 1908 р., тощо).

В експозиції музею на десятках стендів, планшетів відображено розвиток зарубіжної та вітчизняної тифлопедагогіки, представлено сотні фотодокументів про стан сліпих в Харківській губернії на час створення під керівництвом лікаря Л.Л. Гіршмана першого відповідного спеціалізованого навчального закладу (училища для сліпих хлопчиків в приватному будинку п. Венедиктової на вул. Німецькій № 41, розрахованого на 15 осіб), про опікування ними з боку царської сім'ї, громадськості, органів Наркомпросу УРСР тощо. Наочно висвітлено зміст навчальної та виховної роботи в училищі, школі, гімназії – інтернаті протягом усього часу їхнього існування. Вже на початку XX ст. якість цієї роботи досягла високого рівня. 1903 р., наприклад, на виставці виробів сліпих вихованців харківського училища вони були нагороджені великою золотою та малою бронзовою медалями.

Документи музейної експозиції засвідчують також активну участь співробітників і вихованців закладу як у Великій Вітчизняній війні, так і у відбудові народного господарства в повоєнний час, наводять дані про їхню успішну виробничу, науково-дослідну, мистецьку, спортивну, благочинну діяльність у другій половині XX століття. В музеї дбайливо зберігаються деякі друковані видання кінця XIX ст. – початку XX ст. (журнали «Русский слепец», «Слепец»), видрукуваний спецвипуск газети гімназії «Родничок» (1993 р.), сім номерів гімназіального альманаху

«Джерельце – родничок» (1992-2000 рр.), інші публікації та рукописні роботи співробітників, вихованців гімназії та публікації про її діяльність, спогади ветеранів Великої Вітчизняної війни, свідоцтва участі вихованців гімназії в міжнародних культурних програмах, різноманітні нагороди та інші свідоцтва високих творчих здобутків вихованців, сувеніри, подаровані закладові. Інформативно змістовними є матеріали роботи шкільної радіостанції та інших робіт і самодіяльної творчості гімназистів.

Предмети рукоділля вихованців, їхні вірші (А. Вутенка, Н. Данилової, О. Тільної, О. Тихонової та ін.), проза О. Баркара, М. Жолинської завжди привертають увагу відвідувачів музею.

Експозиція музею постійно доповнюються новими експонатами. Учні беруть участь у підготовці тематичних виставок, які регулярно проводяться в приміщенні музею.

Ще й нині музей веде велику науково-пошукову й виховну роботу. Зокрема в його учнівському краєзнавчому гуртку постійно досліджуються питання життя й діяльності В.Г. Короленка, історії гімназії, доля її вчителів і вихованців. Листування ради музею є вельми обширним. Результатами такої роботи є не тільки писання науково-дослідницьких, публіцистичних робіт, але й організація опікування літніми, самітними, хворими сліпими людьми.

Від дня відкриття музею в ньому проведено більш як 400 екскурсій, його відвідало більше як 4 тис. осіб, серед них гості з Польщі, Данії. Німеччини, багатьох міст України та Росії. В музеї систематично ведеться підготовка екскурсоводів (15-20 щороку), що проводять екскурсії чотирма мовами. Нині діють 16 підготованих екскурсоводів (5-й випуск музейного краєзнавчого гуртка). Щороку в січні – травні в музеї на оглядах – конкурсах визначаються й заохочуються кращі екскурсоводи.

На базі музею комплексно проводиться позакласна виховна робота в різноманітних формах: «музейні» уроки, тематичні «тижні», зустрічі з цікавими людьми, вечори запитань і відповідей, заходи загальногімназійних свят тощо. Під час «короленківських тижнів», наприклад, відбуваються уроки позакласного читання творів В.Г. Короленка, конкурси учнівських творів, заочні подорожі по короленківських місцях, випуск радіожурналу «Ми – короленківці», вікторина «Життя й творчість В.Г. Короленка», зустрічі з науковцями міської бібліотеки ім. В.Г. Короленка, ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, діячами літератури й мистецтва. Незрідка в музеї

виступають також співробітники Харківського історичного музею. Зокрема, саме вони проводять з учнями гімназії заняття на теми «Як виник Харків», «Харківщина в роки Великої Вітчизняної війни» та ін.

Музей є доброю школою виховання на прикладах трудової, наукової, спортивної діяльності вихованців гімназії-інтернату. Матеріали музею дають підстави твердити, що сліпі випускники цього й подібних закладів, діставши якісну підготовку, стають повноцінними громадянами своєї країни.

ГРОМАДСЬКИЙ МУЗЕЙ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ: ПРОБЛЕМИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

В.Г. Герасименко, історик-музеєзнавець, викладач історії загальноосвітньої школи № 57 м. Харкова

Потреба вивчення сучасної історії спонукає створювати мережу музеїв на громадських засадах, які активно виникають в період незалежності України.

Сплеск демократизації і гуманізації всіх галузей культурного життя кінця 80-90-х років XX століття значно вплинув на сучасний розвиток культурно-освітніх закладів Харківщини.

У період незалежності України намітились нові підходи дослідження музейної галузі. І особлива увага дослідників – соціологів звертається на вивчення суспільної ролі музеїв як центрів духовного та культурного розвитку особистості. Актуальність створення дитячих музеїв України на громадських засадах в контексті їх культурно-просвітницької діяльності зумовлюється також підвищеним інтересом науковців до цих зібрань як культурних центрів молоді, які допомагають практикам у вихованні підростаючого покоління.

Згідно з положенням про музей, який працює на громадських засадах, діяльність його зумовлюється не тільки зберіганням та вивченням матеріальної і духовної культури, а і на основі своїх фондів та інших матеріалів проведенням культурно-виховної роботи серед молоді, різних груп трудящих, зацікавленого населення.

Пам'ятки матеріальної та духовної культури музеїв являють історичну, художню, культурну, наукову цінність і, звичайно, сприяють вихованню патріотичних настроїв до свого минулого у майбутнього покоління.

Дослідження історії своєї школи для учнів та створення музею на громадських засадах виявило, що вони були важливою частиною духовного потенціалу суспільства, здійснювали велику роботу з пропаганди знань, сприяли формуванню духовності, освіченості, естетичних смаків у дітей, давали орієнтацію в суспільно корисній праці та громадському житті.

За повоєнного періоду разом з відбудовою народного господарства створення розгалуженої мережі дитячих учбових закладів було справою державної ваги.

Раніше на Лисій горі Харкова, як пише ще Багалій, було багато пустих місць, досить довго була лише одна кам'яна споруда – церква. Проте активна забудова приміського району Лисої гори починається десь після 20-х років XX ст. У 30-ті роки в цьому районі склались такі умови, коли дуже потрібна була школа. За спогадами Зінаїди Круподерової – депутата Харківської міськради, на початку 1935 року відбувся суботник, на якому 150 залізничників підготували місце для котловану і вручну вирили його. До нас дійшли імена цих робітників: Заварза, Агафонцев, Коваль, Врубльов та інші.

Паралельно почали будувати дорогу до школи: у жовтні 1935 року Харківська міськрада відпустила 25 тисяч карбованців.

За архівною довідкою відомо, що у 1937 році вже існувала українсько-російська повна середня школа Ленінського району м. Харкова, яка знаходилась в селищі «Червоний Жовтень». Перший директор 5-ої школи південних залізниць був Климентій Леонтіович Бондаренко – непересічна людина. За фотоматеріалом перший випуск учнів відбувся у 1937 році. З початком війни директор школи пішов на фронт, а у час окупації приміщення школи використовували у господарських цілях.

За спогадами З. Круподерової: «Повернувшись з евакуації в листопаді 1943 року, я не впізнала селища, покликаного до життя нашими руками. Клуб, де до 1935 року у двох кімнатах навчались учні, був вщент розбитий».

З музейних експонатів цих років з'являється перша Похвальна грамота учня, який навчався у 1944 році. У 50-ті роки починають свою

трудову діяльність Майборода Любов Степанівна – вчитель географії та історії, Курило Володимир Григорович – вчитель фізичної культури, Левенцова Лідія Федорівна – вчитель української мови та літератури, Макаренко Людмила Олександрівна – вчитель біології.

У 1956 році у школі відкрився перший міський піонерський табір, а у 1960 році школа надійшла до Міністерства Профосвіти (наказ № 1115 від 24 жовтня 1960 року) і одержує № 57. У 1961 році директором школи стає Бляхеров Майор Борисович – талановита людина. Він вперше у Харкові ввів кабінетну систему у школі, яка в ті роки була добре оснащена у технічному відношенні.

У 60-ті та 70-ті роки школа жила дуже активним наповненим життям: походи, мандри, спортивні змагання, зустрічі з ветеранами війни, зв'язки зі спілкою українських письменників. Зустрічі з ними справляли на учнів важливе виховне значення, підвищували їх інтелект, проявляли зацікавленість до культури українського народу.

Зараз у школі навчаються 934 учні. У керма школи Валентина Сергіївна Бірюкова – філолог, викладач російської мови та літератури. Школа живе звичайним, повсякденним життям. Вчителі стараються донести до молоді розумне, добре, вічне…

За останні двадцять років випускники школи №57 одержали 19 золотих та 26 срібних медалей. Школярі беруть участь у конкурсах, конференціях, спортивних змаганнях, формують музей історії школи на громадських засадах.

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕБУДОВИ ЕКСПОЗИЦІЇ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ Г.С. СКОВОРОДИ

Д.М. Дудко, провідний співробітник літературно-меморіального музею Г.С. Сковороди

Літературно-меморіальний музей Г.С.Сковороди в с. Сковородинівка був створений 1972 р. до 250-річчя з дня народження мислителя. З тих пір експозиція музею суттєво не оновлювалася. Вона має статичний, закостенілий характер, певною мірою однобокий. Так, в ній розкрита пе-

реважно антифеодальна, матеріалістична, атеїстична тенденція в його світогляді і майже не відбита тенденція релігійно-ідеалістична. Не розкритий зв'язок між релігійною формою його висловлювань і їх вільнодумним змістом, шанобливе і водночас гостро критичне ставлення мислителя, до Біблії. Не відбитий вплив на Сковороду християнської традиції і вплив його на російську та українську Ідеалістичну філософію. Можливості регулярного оновлення експозиції обмежені структурно і навіть технічно.

Однак експозиція створювалась свого часу кваліфікованими фахівцями, на досить високому методичному і науковому рівні, оформлена виразно і художньо досконало. Вона неповно розкриває світогляд і творчість Сковороди, але не перекручує їх. Тому вона потребує доповнення, але не бездумної докорінної ламки.

Провідна ідея експозиції: Сковорода – прогресивний, глибоко народний мислитель і митець переламної епохи, спадщина якого являє собою національну і загальнолюдську цінність. Цілі побудови експозиції можуть бути реалізовані лише через комплексне використання меморіальних речей (нечисленних), сучасних видань, документів, творів мистецтва, оригінальних предметів епохи та копійного матеріалу.

Структура експозиції на рівні тем може бути збережена і потребує лише деякого коригування.

Тему «Епоха Сковороди» слід доповнити матеріалами про політичне становище України XVIII ст. До теми «Дитячі та юнацькі роки» треба додати матеріали про ряд античних мислителів (Піфагор, Сократ, Епікур, Лукрецій, Цицерон, Горацій, Філон, Плутарх, Лукіан) та християнських філософів (Климент Олександрійський, Оріген, Псевдо-Діонісій Ареопагіт, Августин, Максим Сповідник), чиї твори вплинули на світогляд Сковороди. Розділ, присвячений філософським поглядам Сковороди, доцільно перебудувати: за принципом контрасту співставити думки філософа, пов'язані з протилежними тенденціями в його світогляді. До експозиції треба включити Біблію і відбити неоднозначне ставлення мислителя до неї. Обстановку меморіальної кімнати (тема «Останні роки життя») можна при нагоді доповнити старовинними предметами побуту, творами народного декоративно-прикладного мистецтва.

Суттєвого розширення і доповнення потребують розділи експозиції, присвячені вшануванню і вивченню Сковороди, його місцю в історії літератури та філософії. Треба додати матеріали про ряд російських і

українських письменників (П. Куліш, А. Бєлий, М. Булгаков) та філософів-ідеалістів (Гамалія, Е. Соловйов, П. Юркевич, М. Гоголь, П. Флоренський), що зазнали впливу Сковороди; матеріали, що відбивають вплив Сковороди на народні сеелянські рухи, образ Сковороди в фольклорі. Наявні в експозиції роботи про Сковороду треба доповнити книгами В. Ерна, Д.І. Багалія, О. Єфремова, М.С. Грушевського, І.П. Стогнія. Матеріали про нащадків (родичів) поета слід доповнити новими даними. Треба додати матеріали про Міжнародну премію Г.С. Сковороди та її лауреатів. До наявних матеріалів про засновників музею слід додати матеріали про А.П. Ковалівського та Ю.С. Дерягу. Нещодавно створений розділ про вшанування Сковороди українською діаспорою треба істотно доповнити зарубіжними виданнями, присвяченими просвітителеві (роботи Д. Чижевського, В. Шаяна, Д. Донцова та ін.), або хоча б їх копіями.

Нарешті, слід створити змінні експозиції (що постійно оновлюватимуться за рахунок нових надходжень); 1) сучасні вірші і художні твори про Сковороду; 2) новітні дослідження про Сковороду; 3) відзначення ювілеїв Сковороди.

ВИКОРИСТАННЯ ВИСТАВОК ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВУЗІВ

І.П. Засипкіна, доцент, Л.В. Рудь, ст. викладач Харківського державного технічного університету будівництва та архітектури

Зібрання Харківського історичного музею завжди були і є цінним джерелом для поглиблення знань з історії краю. Особливо активно до них звертаються викладачі та студенти вищих учбових закладів, вчителі шкіл, краєзнавці та інші категорії відвідувачів. У даній роботі хочеться зупинитися лише на одному аспекті: використанні стаціонарних музейних виставок у роботі зі студентською молоддю. Археологічна виставка «На перехрестях століть» займає три зали. Тут представлені цікаві підбірки експонатів, які знайомлять з розвитком людського суспільства на прикладі окремого регіону (Харківської області) на Фоні зміни археологічних культур і подій, що проходили на території півдня Східної Європи з пізнього

палеоліту до середини XIII ст. Для поглиблення інформативності в експозицію введена велика кількість картографічних матеріалів, що розповідають про існування на території області пам'яток конкретних археологічних культур, а також зроблена реконструкція окремих предметів праці, зброї, погребальних споруд.

Археологічна виставка дає багатий матеріал для проведення тематичних екскурсій: «Наш край від пізнього палеоліту до кінця бронзового періоду», «Історія і культура скіфів», «Пам'ятки Салтівської культури», «Роменська культура краю». На базі музейної виставки можна також провести ряд лекцій – екскурсій з курсу таких дисциплін як релігієзнавство («Релігійно-міфологічна космогонія поховальних споруд українського степу»), українська культура («Антропоцентрична спрямованість української культури як шлях пізнання істини буття»), світова культура («Україна між Сходом і Заходом. 1000-літній творчий діалог культурно-світоглядних парадигм на українських теренах»).

Великою популярністю відвідувачів користується виставка «Харків 1941-1943 рр.», на якій представлено понад 800 оригінальних музейних предметів. Новизна у висвітленні даної теми полягає в тому, що вперше тут широко показані предмети озброєння і спорядження німецької армії. На цьому варто наголосити, оскільки в недавньому минулому, не в традиції було представляти такі матеріали, а якщо вони все ж таки подавалися, експонування їх підпорядковувалося жорстким стереотипам. У показі документальних та речових першоджерел, пов'язаних з ворогом, робилися спроби окремо представити бойові дії радянської і німецької армії, що певною мірою применшувало значення перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. І тільки правдива детальна характеристика противника дала змогу показати, що радянські війська зійшлися у двобої з сильною, добре озброєною і спорядженою армією, від чого значення перемоги тільки підноситься.

На виставці, порушуючи старі традиції, подаються не лише матеріали про уславлених земляків, а й матеріали про рядових учасників історичних подій, місцевих жителів періоду окупації, а також німців, поліцаїв; та ін. Тобто таким чином, робиться спроба показати «соціальний типаж» представників і тих сил, що виступали на боці гітлерівської Німеччини. Виходячи з представлених матеріалів, по виставці можна проводити такі тематичні екскурсії, як «Харківщина у 1941-1943 рр.», «Підпілля в Харкові в роки Великої Вітчизняної війни», «Завершальний період корінного

перелому в роки Великої Вітчизняної війни», «Окупаційний режим на Харківщині в 1941-1943 рр.

Крім екскурсійної роботи, на базі виставки «Харків 1941-1943 рр.», доцільним буде проведення до ювілейних дат уроків пам'яті, тематичних вечорів, усних журналів, семінарів, науково-практичних конференцій тощо. Ці заходи будуть викликати у відвідувачів громадську повагу до пам'яток історії та культури, до людей, які створили їх, сприяти усвідомленню їхнього суспільного значення, естетичної цінності, формуванню патріотичної свідомості підростаючого покоління.

Етнографічна виставка «Світ народного майстра» присвячена виготовленню художніх тканин. На ній представлені предмети одягу, рушники та інші речі декоративно-утилітарного призначення, а також знаряддя обробітку сировини, прядіння та ткацтва і відтворені інтер'єри та частини технологічного процесу загальних ремесел. Виставка може бути використана для проведення занять з етнографії, народознавства, живопису та ін.

Отже, зроблений огляд лише трьох постійно діючих виставок історичного музею дає змогу стверджувати про доцільність тісного співробітництва музею з вищими навчальними закладами та необхідність спільної розробки освітніх програм в рамках різних культурологічних курсів.

ФОРМИ РОБОТИ ХІМ З ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ХРИСТИЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЇ

Л.Ю. Климова, науковий співробітник ХІМ

Дослідження історії християнства, православного культу і традиції в ХІМ проводиться різними формами. Вони поширилися з 1988 року, дати святкування 1000-річчя хрещення Русі. З цієї річниці перед працівниками культурних закладів і, зокрема, музеїв постало актуальне питання про поповнення знань з історії православ'я, його традицій, догм і заповітів. Також не менш актуальним постає питання про доцільність зберігання предметів християнського культу, церковної старовини у музейних зібраннях. Вирішення цих питань і здійснюється за допомогою широкого комплексу нових форм роботи, що проводить ХІМ.

Експозиційна практика вигідно вирізняє музеї серед широкого загалу культурних і освітянських закладів для наочного, практичного (а не абстрактного як в навчальних закладах) складання уяви про роль релігійного культу в становленні української національної культури. Це зрозуміло не лише науковцям, суспільним і державним діячам, а й самим служителям Церкви, духовним отцям. Щоб донести до кожного духовні цінності християнства ще не поділені на окремі офіційні інститути наука і церква у XIX ст. здійснювали рішучі кроки у напрямку позацерковного релігійного освітянства. Йдеться про створення церковних і релігійних музеїв, експонати для яких надходили з православних церков під час наукових експедицій, що проводили вчені. Так, саме архієпископ Харківський і Охтирський Арсеній (Брянцев) у 1903 р. задумав заснувати церковний музей з тих експонатів, що виставлялися вченими Харківського імператорського університету на виставці XII археологічного з'їзду "Церковні старожитності".

Це питання постало з тих пір, як попередник Арсенія архієпископ Флавіан (Городецький) порушив питання про створення у Харкові єпархіального давньосховища. 13 травня 1912 року за ініціативою Арсенія було відкрито Харківське єпархіальне церковно-археологічне товариство та Музей церковних старожитностей при ньому. І серед перших дарувальників музею був архієпископ Арсеній. Він передав музею свою власну бібліотеку (1200 томів), першу друковану Біблію, кілька стародавніх ікон, фотоальбом, і зразково упорядкував музей. Щоб забезпечити єпархіальний музей майже невичерпним джерелом надходжень з різних кінців Харківської єпархії архієпископ Арсеній видає указ № 35525 від 30 листопада 1912 р. про його дозвіл вилучати з храмів і монастирів єпархії церковні предмети, які становили велику художню і історичну цінність, і передавати їх на вічне зберігання до ХЄЦАМ.

Цікаво, що єпархіальний музей, крім проведення спеціальних занять для учнів семінарії, у визначені години та дні був відкритий для широкого кола відвідувачів. Одна тисяча експонатів, що складали фонд музею на 1917 рік була розподілена у 30-ті роки між трьома музеями: Слобідської України ім. Г.С. Сковороди (вироби з металу і дерева), Антирелігійним (цінне церковне начиння) та Українською картинною галереєю (ікони і картини). Та невелика частка з тих експонатів, що збереглася у ХІМ після окупації міста і складає зараз основу його церковної колекції.

За останнє десятиріччя ХІМ двічі експонував на виставках "Пам'ятки церковної старовини XVII – початок XX ст." (1990-1998 рр.) та "Пам"ять століть" до 200-річчя Харківської єпархії (відкрита у 1999 році) ті речі, що збиралися вченими університету ще у 1900-1901 рр. Це, перш за все, оклади євангелій, ікон, потири та хрести, церковні ритуальні тканини. На останній виставці експонуються також рідкісні ікони, фотографії, облачення священників, документи, грамоти, книги. Кожен відвідувач, який уважно роздивиться ці речі, навіть самостійно, може уявити собі, яке місце в житті не тільки майстра, автора того чи іншого церковного начиння, а й кожного християнина займала релігія і віра в Бога" і що саме є істинним джерелом духовності.

Тісний взаємозв'язок між естетичними та релігійними переживаннями майстра, його вироспрямована значна природна енергія яскраво фокусуються у створенні писанок. У 1997 році в ХІМ була створена невелика тимчасова виставка "Доки пишуть писанки – доти буде світ", автором якої була старший науковий співробітник Бахтіна Світлана Анатоліївна. Як провідний спеціаліст ХІМа з релігієзнавства вона була автором і двох попередніх експозицій музею. Наступність релігійних канонів, світосприйняття, обрядових традицій і естетичних смаків дуже добре відчувались у поєднанні на виставці старих і сучасних колекцій писанок. Це перша на Слобідській Україні колекція писанок, що була зібрана академіком М.Ф. Сумцовим у 1899 році та сучасні колекції, що представили художники-писанкарі Полянська Е.І., Уваров Г.П. та ін. з Харківського міського клубу писанкарів та різних містечок Харківщини. Важливими експонатами виставки були і перші наукові праці з історії писанкарства: Сумцова М.Ф. "Писанки" (1891 р.), Вєтухова О.В. "О писанках" (1902 р.).

Традиційно в ХІМ проводяться свята, а на релігійну тематику – з 1990 року. Урочисті заходи, які ставляться силами наукових співробітників музею присвячувалися великим релігійним святам – Христовому Воскресінню (Пасці), Різдву Христовому, Покрові Божої Матері, Миколі Чудотворцю, які також об'єднувалися з обрядовим святкуванням в межах виїзних лекторіїв-екскурсій "Свята і обряди". В приміщеннях музею, на базі експозицій "Пам"ятки церковної старовини XVII – поч. XX ст.", "Пам"ять століть", "Світ минулого" проводилися круглі столи, семінари, тематичні вечори з нагоди святкування видатних діячів церкви і освіти, культури краю, зокрема, вечір, присвячений 100-річному ювілею від дня

народження Фоміна П.Г. (1996 р.), також вечір, присвячений репресованим у 20-30-ті рр. священнослужителям (1998 р.). В проведенні цих заходів брали участь як священнослужителі харківських храмів, нащадки репресованих, викладачі вузів, представники Управління культури по Харківській області, так і безпосередньо наукові співробітники музею.

Увесь цей комплекс різних форм роботи ХІМ по ретельному вивченню Історії християнської релігії, церкви дає змогу поступово заповнити лакуну знань з цієї тематики, а також дозволяє йому зайняти належне місце в процесі духовного пошуку і відродження нації.

ВИСТАВОЧНА РОБОТА ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ У 1998-2000 РР.

О.Д. Івах заступник директора з наукової роботи Харківського історичного музею

Наприкінці XX ст. робота Харківського історичного музею була ускладнена рядом об'єктивних причин. Економічна ситуація, в якій опинилася наша держава і музей у тому числі, зменшила кількість відвідувачів, спонукала їх робити вибір між духовним і матеріальним, і друге, як правило, перемагало. Крім того, Харківський історичний музей змушений був переїхати у нове приміщення, в якому за короткий термін потребувалося розгорнути діяльність культурно-освітнього закладу та організувати прийом відвідувачів. Оскільки основна частина будинку потребувала ремонту, створення постійної експозиції стало неможливим. На порівняно невеликій площі, придатній для експонування предметів, вирішено було створити ряд постійних та тимчасових виставок, що мали стати своєрідною формою презентації музею. За допомогою виставок до музею хотілося привернути увагу не лише постійних відвідувачів, а й тих людей, що раніше залишалися байдужими до традиційних експозицій. Першою такою роботою у новому приміщенні музею стала стаціонарна виставка «Харків 1941-1943 рр.», наукове проектування якої базується на сучасних історичних дослідженнях провідних українських вчених та фахівців -істориків. На виставці представлено понад 800 предметів. Деякі з них належать до нових надходжень і демонструються вперше. Включення таких матеріалів – спроба співробітників музею внести свою

скромну частку праці у відкриття маловідомих і замовчуваних раніше сторінок Великої Вітчизняної війни.

У 2000 р. відкрита друга стаціонарна виставка «Світ народного майстра», яка презентує етнографічні матеріали Слобожанщини і присвячена виготовленню художніх тканин.

Виставки розраховані на широке коло відвідувачів. Згідно з учбовими програмами тут проводяться екскурсії для учнів шкіл, гімназій, ліцеїв та студентів вузів.

Пізніше харків'яни та гості нашого міста познайомилися з матеріалами виставок, створених співробітниками музею на честь видатних земляків: «Г.Ф. Квітка-Основ'яненко – видатний прозаїк нової української літератури», «До 120-річчя від дня народження видатного селекціонера академіка АН УРСР В.Я. Юр'єва», «На благо вітчизни. До 145-річчя з дня народження М.Ф. Сумцова», «До 100-річчя з дня народження Г.С. Могильченка, двічі Героя Соціалістичної Праці». Підготовлений цикл тематичних виставок «Мальовнича Слобожанщина», започаткований експозицією, присвяченою видатному українському художнику С.І. Васильківському. Наступна виставка «Всупереч долі» познайомила з творчістю заслуженого художника України Г.І. Мегмедова.

Вивчення історії православ'я краю та інших релігійних конфесій дало змогу створити постійну музейну виставку «Пам'ять століть. До 200-ліття Харківської єпархії» та тимчасову виставку «Радість з неба являється. До Великодніх свят». Ця тематика сприяла залученню до музею не лише мирських відвідувачів, а й священників міських та сільських церков, монахів, послушників та інших служителів культу.

Через певний проміжок часу музей одержав пропозиції про демонстрування в нашому закладі іноземних виставок. Громадським комітетом побратимства «Цинциннаті – Харків» була підготовлена виставка «Під вогнем», яка присвячена жінкам – харків'янкам, ветеранам Великої Вітчизняної війни. Згодом демонструвалися виставки «Кінець Ялти» та «В. Реймонт. Життя і творчість», підготовлених Міністерством іноземних справ Республіки Польщі.

Звичайно, кількість відвідувачів на виставках була не однакова, але приходили нові люди, зацікавлені тим чи іншим ім'ям, тією чи іншою подією, і в результаті музеєм. Кількість відвідувачів, незважаючи на всі негаразди, хоча і повільно, а все ж стала зростати. У 1999 р. у музеї побували 103900 осіб, у 2000 р. – 108889, у 1 кварталі 2001 р. – 28032.

З метою реклами музею, популяризації його колекцій історичний музей брав активну участь у виставкових заходах, що проходили поза музеєм. Так, за участь у роботі Московського Міжнародного фестивалю «Інтермузей-99», під час роботи якого експонувалася підготовлена музеєм виставка «Харківський історичний музей: колекції, експозиції, нові технології», музей був визначений переможцем в номінації «Співдружність».

Музейні предмети із фондових колекцій експонувалися також на виставці «Золоті скарби України», яка проходила у Дніпропетровському історичному музеї в межах проекту «Музеї України в гостях у ювіляра», на ювілейній виставці Слов'яногірського музея–заповідника. У Кримському республіканському та Євпаторійському краєзнавчих музеях демонструвалася етнографічна виставка Харківського історичного музею «Слобожанські візерунки».

Традиційною формою роботи музею стала участь у спеціалізованих виставкових заходах, які проводяться у м. Харкові, таких як Міжнародний фестиваль «Світ книги», «Міжнародний туристичний салон» та ін.

Таким чином, виставочна діяльність музею стала однією із форм роботи, що забезпечила вагомий внесок у популяризацію музею, збережені його авторитету серед відвідувачів. Пристосовуючись до нових економічних умов, колектив подовжує пошуки нових форм зацікавлення музеєм, особлива увага звернена на маркетинг-масову роботу, тому що тільки тісне переплетіння цих форм діяльності зможе забезпечити успішне функціонування закладу, сприятиме подальшому залученню до музею постійних та нових відвідувачів.

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В РАМКАХ МУЗЕЙНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ: ПРОБЛЕМА САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ І КУЛЬТУРНОГО ІНТЕГРУВАННЯ НАРОДІВ УКРАЇНИ

Лобанова М.В., Тортіка О.О., канд. іст. наук, викладачі ХДАК

У широкому спектрі педагогічних завдань сучасного музею, що працює в умовах зміни ціннісних орієнтирів українського суспільства, усе більше значення одержує вирішення проблеми виховання цивілізованого

відношення до національного питання. Актуальність винесеної на розгляд теми обумовлена, по-перше, багатонаціональним і полікультурним (у тому числі й у музейному аспекті) характером української держави, по-друге, відсутністю реальних музейно-педагогічних (та й узагалі педагогічних) розробок у цьому напрямку в радянський час, що негативно позначилося на культурному розвитку окремих національних груп. Очевидно, що зусиллями однієї музейної педагогіки неможливо цілком змінити ситуацію на державному рівні, але цілком реальною здається розмова про участь музею в створенні загального соціокультурного фону, який би сприяв формуванню більш гармонічних міжнаціональних відношень в Україні.

Слід зазначити, що в останній чверті XX сторіччя проблема врегулювання національних відношень оформилась як одна з найбільш глобальних задач сучасного суспільства. Гострота національного питання не була би настільки несподіваною, якби воно стосувалося винятково країн колишнього СРСР або країн соціалістичного табору. Природно припустити, що ослаблення тоталітарного режиму в Радянському Союзі могло дозволити конфліктам , що підспудно жевріли, вийти на поверхню і заявити про себе у весь голос. Як це і відбулося вперше в рамках конфлікту між Вірменією й Азербайджаном з питання про приналежність Карабаху. Ця ж причина могла послужити поясненням численних конфліктів на Балканах, які протягом не однієї сотні років були "пороховою бочкою Європи". Подібні конфлікти в умовах "совєтізації" багатьох регіонів Східної і Центральної Європи були насильницьким засобом приглушені, але стали активно виявлятися в умовах пострадянської демократизації.

Можливо, розпад тоталітарних систем на фоні тяжкої економічної кризи (котру сьогодні сміло вже можна назвати світовою) збільшив національні устремління малих націй, що не бажають миритися з національним тиском у будь-який, навіть досить демократичній формі. Проте необхідно відзначити, що цей процес державної дестабілізації протікає на фоні яскраво вираженої інтеграційної тенденції, що проявилася у формуванні загальноєвропейських об'єднань, вершиною яких стало створення Європейської Спілки.

Подібний парадокс змушує залучати до вирішення національного питання не тільки політиків і політологів, але й філософів, спроможних розглядати сьогоднішню ситуацію через призму загальнофілософських законів розвитку окремих суспільств та етносів. Природно, що для вирішення національного питання у всій його глибині залучаються також

і вчені різних профілів: як теоретики, так і практики. Можна говорити про особливу роль економістів і соціологів, істориків і філологів, особливе, "речове" місце в осмисленні цієї проблеми займають музеєзнавці: музейні педагоги, психологи, екскурсоводи й експозиціонери.

Цілком очевидно, що однією з безпосередніх музейних задач є зберігання реальної історичної і культурної спадщини різноманітних етносів і повноцінне освітлення її музейними засобами. Сторіччями, формуючи колекції, музеєзнавці (професіонали й непрофесіонали) створювали шари речового відображення етнічних культур, що, на жаль, трактувалися в залежності від національних і політичних умов. Сьогодні в умовах демократизації й інтенсивного культурного відродження музей спроможний стати більш пластичним інститутом, що за допомогою культурних зв'язків може здійснювати міжнародне культурне спілкування, та багато в чому сприяти згладжуванню національних конфліктів.

Таким чином, сьогодні одним із принципів соціальної комунікації повинний стати особливий музейно-педагогічний підхід до вирішення етнонаціональних задач. Така постановка проблеми дозволяє запропонувати чотири головні напрямки музейної діяльності:

1. Розширення міжнародних культурних контактів як на мікро- (усередині окремих регіонів і населених місць на базі відповідних музейних закладів), так і на макро- (міждержавних) рівнях.

2. Збільшення ролі культурної спадщини національних меншин у рамках експозиційної діяльності музею, що, безумовно, буде сприяти процесу самоідентифікації представників окремих етнічних груп, створюючи в них відчуття культурної цілісності.

3. Вивчення різноманітних аспектів етнопсихології, у першу чергу, психології сприйняття, традиційних ціннісних (етичних) і культурних (естетичних) моделей представників різноманітних національних груп, що мешкають в Україні (регіоні, місті).

4. Активне сприяння процесу культурного відродження української нації, оскільки подібний аспект музейної роботи буде сприяти гармонічному інтегруванню представників національних меншин в орбіту загальнокультурного розвитку України.

Завершуючи розмову про поліетнічність в музейній сфері, необхідно підкреслити, що саме музей є найбільш вдалим організмом для усунення національної незадоволеності. Він не жадає від представників етнічних меншин знання мови, оскільки експонати його речі. Він дозволяє витримано

й академічно звернутися до початків формування сучасної полікультурної ситуації. Таким чином, музей (як і вся музейна мережа в цілому) може активно брати участь у створенні синтетичної культури багатонаціональної країни, створюючи культурне поле нової України.

З ДОСВІДУ ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНИХ МАСОВИХ ЗАХОДІВ У ХІМ

О.В. Сафонова, зав. сектором ХІМ

Останніми роками все помітнішою стає тенденція перетворення музею на нову поліфункціональну науково-освітню установу. Сьогодні він розглядається як своєрідний культурний центр. З огляду на таке розуміння сучасного музею все більшої актуальності набуває проведення комплексних масових заходів, які можуть стати важливим засобом демократизації музейної комунікації.

Харківський історичний музей накопичив значний досвід з організації музейних свят, серед яких найбільш масштабний характер має святкування Міжнародного дня музеїв.

Протягом кількох десятиліть (починаючи з 1978 р.) 18 травня ХІМ здійснює широкий комплекс заходів, застосовуючи різні форми і методи науково-освітньої роботи.

До середини 1980-х років характер цього свята більше узгоджувався з концепцією «традиційного музею». В цей день у музеї відкривалися нові виставки і експозиції, запроваджувалося вільне відвідування, відбувалися зустрічі музейних фахівців, ветеранів музею тощо.

Згодом практика проведення музейного свята збагачується новими нетрадиційними формами, що відповідає сучасній моделі музею відкритого суспільства, позбавляє святкування Міжнародного дня музеїв дещо вузькофахового, камерного характеру. Авансценою свята стає музейне подвір'я, музей починає освоювати багатомірний соціокультурний простір, запрошуючи відвідувача до демократичного спілкування. Широко застосовуються прийоми театралізації заходів. У постановці свята з'являється імпровізована сцена, демонструються народні обряди (зокрема, «українське весілля») з участю самодіяльних колективів районних палаців культури. Велику популярність набули виставки-продаж

творів майстрів традиційних художніх ремесел («місто майстрів», влаштоване на музейному подвір'ї). Ці та інші заходи, узгоджені з тематикою музею, які, як правило, супроводжувалися репрезентацією музейних колекцій, утворювали гармонійний комплекс, який дозволяв реалізувати просвітницькі завдання разом з елементами організації дозвілля різноманітної аудиторії і дійсно привернути активну увагу до музею.

Наприкінці 1990-х років музей вимушено змінює приміщення, що спричинило виникнення багатьох проблем у різних сферах його діяльності. Відтепер проведення свята до Міжнародного дня музеїв майже повністю зосереджується на майдані Конституції, біля II-го корпусу музею. Використання центральної міської площі для організації музейного свята, без сумніву, розширює його масштаби, підвищує результативність (зростає його «масовість»). Проте більш конструктивним було б розгортання разом з тим подібних заходів і в інтер'єрах музейних приміщень.

Успішний розвиток музейної комунікації сьогодні неможливий без тісної взаємодії з іншими соціально-культурними і непрофільними установами. Тож постійними партнерами музею у підготовці тематичних заходів стали різні творчі колективи. У програмі свята до Міжнародного дня музеїв активну участь неодноразово брали танцювальні гурти, майстри етнічного співу, духові оркестри.

Особливе значення має залучення до цих заходів дитячих, юнацьких самодіяльних та професійних колективів, адже діти та молодь не лише реалізують таким чином свої творчі здібності, але й виховуються як грамотні, «свідомі» відвідувачі. Серед юних учасників свята у ХІМ – дитячий музичний театр, дитячий театр мод, учні хореографічної дитячої школи тощо.

Подібні масові заходи стають і важливим засобом соціально-педагогічної реабілітації дітей-інвалідів. Прикладом такого акту може бути запрошення до участі в урочистостях духового оркестру вихованців Харківської обласної спеціальної школи-інтернату для сліпих дітей.

Перспективність розвитку співробітництва з різними профільними і непрофільними установами у підготовці масових музейних заходів очевидна. Проте не менш явними є і ознаки «розмивання» при цьому музейної специфіки. Перед ХІМ виразно постає проблема оптимізації форм і методів масової науково-освітньої роботи, творчого осмислення запозиченої практики інших культурних закладів, підведення під неї музейних засад.

Аби привернути увагу масового відвідувача, надати заходам атрактивності музей іноді залучає до їх організації установи, які мають надто посереднє відношення до його тематики. У поєднанні з театрально-музичною інтерпретацією свята поза музейним контекстом це може привести до трансформації його ідеї, перетворення розважальної діяльності на провідну функцію таких заходів.

Справа тут не у свідомому ігноруванні основного методичного принципу організації масового музейного заходу (базування його на музейній експозиції, фондових матеріалах, відповідність музейній тематиці) – практика 1980-х – початку 1990-х років тому доказ. «Музейність» заходів втрачається останнім часом і з об'єктивних причин як то: загострення проблеми збереження фондів, брак належної експозиційної площі, надто скорочене бюджетне фінансування, відсутність сучасного технічного забезпечення тощо.

Продумане застосування інтердисциплінарного підходу в масовій роботі може принести бажаний результат: музей зберігає своє «обличчя» і збирає широку аудиторію. Прикладом є залучення до участі в музейному святі музеїв різних профілів або ж офіційних і неформальних організацій, які можуть запропонувати цікавий матеріал, що узгоджується з тематикою музею. Так, у рамках Міжнародного дня музеїв, який проводився ХІМ у 2000 р., відбулася презентація музею Харківського аерокосмічного університету. Особливий інтерес у глядача викликала і демонстрація старовинних автомобілів «Ретро 2000» (колекція була надана неформальним молодіжним об'єднанням).

Одним з оптимальних варіантів організації масових музейних свят могло б стати включення їх до загальноміського плану культурних заходів. Передусім, це б вирішило проблему фінансового забезпечення.

Отже, збереження життєздатності музеїв сьогодні багато в чому залежить від пошуку ними нових підходів щодо організації комплексних масових заходів, і, вкрай важливо, аби задля вирішення цієї проблеми вони не втрачали своєї суті.

МУЗЕЙНА СПРАВА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ РЕАЛІЙ УКРАЇНСЬКОГО БУТТЯ

А.О. Сошніков, канд. філософ. наук, викладач Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди

Проголошення незалежності України породило нову соціокультурну реальність, основною особливістю якої є те, що українське суспільство знаходиться в періоді зміни типу своєї організації. Існування, яке умовно визначається як «посттоталітарне суспільство». У перехідних суспільствах відбувається певна втрата еталонних зразків культури, пошук нових культурних парадигм, вагання між класичною моделлю капіталізму та постіндустріальною, намагання без достатніх передумов дещо поквапливо «приміряти» їх до українських реалій. Разом з тим становлення нового періоду української культури пов'язане з глобальним планетарним процесом «національного ренесансу» кінця XX» ст.; національний характер став символом соціальних змін, бо у ньому найповніше втілюється торжество української національної ідеї («самостійність, державність, соборність»). Зростають вимоги до національної культури, до більш ширшого розкриття спектру її функцій (особливо на початку XXI ст., коли українська культура прагне зайняти гідне місце у світовому співтоваристві).

Про високу історичну зрілість і міжнародне значення будь-якої національної культури можна говорити тоді, коли відбувається:

- поглиблення національного самопізнання та самоусвідомлення;
- створення умов для існування, розвитку, співпраці та змагання різноманітних філософських, релігійних, літературних, образотворчих, музичних течій, напрямів, шкіл, тобто дійсне ствердження свободи духовної творчості;
- врахування світового культурного досвіду, усвідомлення власної національної культури як ланки світового культуротворчого процесу, співучасть у світовому культурному обміні за умов визнання пріоритету загальнолюдських цінностей та усвідомлення Землі як спільного дому усього людства;
- всебічне використання резервів національної культурної традиції, можливостей національної ментальності, орієнтація на створення оригінальних культурних цінностей, що мають не лише національне, але і

загальнолюдське, світове значення, адже останнє і є критерієм зрілості культури.

Метою музейної справи України на сучасному етапі її розвитку є задоволення освітньо-виховних запитів українського суспільства через цілеспрямований науковий показ тисячолітніх матеріальних і духовних здобутків вітчизняної культури. Цьому сприяє узгодження музеєзнавчої характеристики предметів із загальними, науковими, етичними та естетичними настановами українського суспільства.

На сучасному етапі розвитку українських музеїв важливого значення набуває педагогічна підготовка музейних кадрів. Наявність високої педагогічної культури у музеєзнавця – не лише бажана зовнішня якість, а і необхідна для його діяльності риса, яка має потребу в особливому, цілеспрямованому формуванні розуміння дійсних пізнавальних можливостей соціальної специфіки певних представників українського суспільства. Взагалі, українська громадськість не є чимось однорідним: всі українці, що є одночасно представниками людського роду і носіями національного характеру, – це також члени того чи іншого прошарку суспільства. Функціонально суспільний поділ громадян України буде приблизно таким:

- групи вікові (діти, молодь, середнє покоління, люди похилого віку), за статтю і навіть сексуальною орієнтацією;
- групи за зацікавленостями і психологічним типом;
- групи соціальні (робітники, селяни, інтелігенція, бізнесмени, чиновники;
- групи за релігійною приналежністю (православні, католики, греко-католики, протестанти, інші);
- групи за політичними орієнтаціями (праві, центристи, ліві);
- групи регіональні (мешканці українських регіонів: західного, східного, північного, південного, жителі села і міста) та етнічні (українці, росіяни, поляки, кримські татари, євреї та інші).

Кожна із зазначених суспільних груп має свої інтереси і особливості світобачення, часом вони є діаметрально протилежними. Завданням музейних комунікацій в Україні є збалансування культурного рівня – показника «культурності», тобто засвоєння окремою людиною, колективом чи суспільством взагалі певних видів культурних цінностей попередніх поколінь. Проте саме яких цінностей, – залежить від суспільства: культурний рівень не співпадає з рівнем грамотності чи освіченості, а з результатом внутрішнього розвитку і самовдосконалення людини,

культура не вручається разом з дипломом. Серед завдань сьогодення найактуальнішими в музейній справі визначаються такі, що запобігають: духовному банкрутству, дегуманізації, відчуженню людини від суспільства, від самої себе, є запорукою високого морального здоров'я суспільства, а також сприяють індивідуально орієнтованому самовдосконаленню. Нові соціокультурні реалії вимагають нових підходів до розв'язання проблем особистості, а саме: соціалізувати індивіда шляхом прилучення його до різних пластів культури, що і є тим головним педагогічним завданням, з яким музеї України мають вступити у ІІІ тисячоліття по Р.Х.

ВИСВІТЛЕННЯ СУЧАСНОЇ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ НА ХАРКІВЩИНІ У ВИСТАВКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЮ

О.М. Сошнікова, учений секретар Харківського історичного музею

За роки незалежності України проведена величезна робота по становленню грошово-кредитної національної системи. Створена дворівнева банківська система, що складається з Національного банку України і системи комерційних банків, введена в обіг національна грошова одиниця – гривня, розбудована власна база для друкування паперових грошей і карбування монет, введена в експлуатацію система електронних розрахунків, запроваджена заснована на міжнародних стандартах система бухгалтерського обігу в банках, створені валютний ринок і ринок цінних паперів. Структура Національного банку України будується за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням. До системи Національного банку входить центральний апарат, регіональні управління, розрахункові палати, центральне сховище, спеціалізовані підприємства, банківські вищі та середні навчальні заклади й інші структурні одиниці та підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності банку.

Харківське обласне управління Національного банку України (ХОУ НБУ) – головна ланка банківської системи області, основною функцією якої є забезпечення стабільності національної грошової одиниці на Харківщині. До структури ХОУ НБУ входить також Харківський філіал

Української академії банківської справи, яка виховує фахівців банківської справи як для нашого регіону так і для всієї України.

Основною, базовою ланкою дворівневої банківської системи України, зокрема і Харкова, є комерційні банки. Сьогодні до групи комерційних банків належить ряд інститутів з різноманітною структурою і різним співвідношенням власності. Головна їхня відмінність від центральних банків – відсутність права емісії банкнот. Зараз в Харкові діє 30 комерційних банків, які умовно можна розділити на 2 групи, що істотно відрізняються за масштабом і характером діяльності:

1. Системні банки (це філіали колишніх державних банків, або банки першої хвилі).

2. Нові комерційні банки (банки другої хвилі).

До першої групи належать філіали колишніх державних спеціалізованих банків. Ці банки контролюють більше половини фінансового ринку України, сумарні активи кожного з таких банків перевищують 500 млн. грн. До них входять: ХОД АППБ «Аваль», ХФ КБ «Приватбанк», ХРУ «Промінвестбанк», ХОД АКБ «Україна», ХФ «Укрінбанк», ХОФ АКБСР «Укрсоцбанк». Банки цієї групи залучені до обслуговування кредитних ліній наданих міжнародними організаціями для реструктуризації виробничого потенціалу України і підтримки ринкових перетворень.

До другої групи належать нові універсальні та спеціалізовані банки, які утворилися в основному після 1991 року, їх основними функціями є здійснення платежів, видача позик і залучення заощаджень, надання інформації та консультування, також сфера діяльності банків поширюється на інвестиційно-засновницьку діяльність, страхування й операції з нерухомістю. Цю групу банків умовно можна поділити на 2 підгрупи:

1. Банки, що були утворені в Харкові:

АКБ «Базіс», АВУББ «Грант», АКБ «Європейський», АКБ «Земельний», АКБ «Золоті ворота», АВУ ЕБ «Мегабанк», АБ «Приват-ексел», АК «Реал банк», АКБ «Регіон-банк», АКБ «Український банк торгового співробітництва» (має філії по всій Україні), АКБ «Меркурій».

2. Філіали інших українських банків:

ХФ АО «Західно-Український комерційний банк», ХФ АБ «Надра», ХФ «Першого Українського міжнародного банку», ХФ АКБ «Правекс-банк», ХФ АБ «Сінтез», ХФ АК «Таврика», АКІБ «УкрСіббанк», ХФ АКБ «Фінанси і кредит», 2-й ХФ КФС (комерційно-фінансовий союз) «Експобанк», ХФ АБ «Експрес-банк» та ХФ АКБ «Енергобанк».

Банківська система Харківщини поступово набуває великого значення для прогресивного соціально-економічного розвитку регіону і тому винесення цієї теми в наукову концепцію виставки «Харківщина. До 10-ї річниці незалежності України» цілком закономірна. Мета співробітників – музею при показі банківської справи нашого регіону в контексті виставки з сучасного періоду історії, буде полягати у висвітленні діяльності кредитно-фінансових закладів Харківщини, як структурних одиниць державної банківської системи України. Для цього основними експонатами мають стати «Закон України про банки та банківську діяльність» від 20 березня 1991 року, який став законодавчою підставою для створення Національного банку України, як центрального банку нашої держави, на базі республіканського відділення Держбанку СРСР. та ряду комерційних банків: документи центральних та місцевих банківських установ; фотографії, що висвітлюють повсякденну працю службовців банків, різноманітні речові експонати (машини для рахування та автентичності грошей, уніформа інкасатора Національного банку і т.д.). Розвиток банківської системи не можливо показати без становлення власної грошової системи України, без переходу до власної національної валюти – гривні. Тут мають бути представлені купони, купоно-карбованці, гривні, а також пам'ятні та ювілейні монети України і, звичайно, всі законодавчі акти які супроводжували цей перехід. Тому, виходячи із завдань виставки «Харківщина. До 10-ї річниці незалежності України» пропонується така розгорнута тематична структура цієї теми:

Розділ ІІІ. Економічні реформи та структурні зміни в народному господарстві Харківської області (1991-2001 рр.).

Тема 3. Становлення грошово-кредитної системи в незалежній Україні та сучасна банківська справу на Харківщині.

Підтема 1. Створення банківської системи в Україні та грошова реформа 1996 року.

Комплекс: «Особливості банківської діяльності в Україні».

Комплекс: «Купоно-карбованець як тимчасова грошова одиниця».

Комплекс: «Гривня – українська національна валюта».

Підтема 2. Сучасна банківська система на Харківщині.

Комплекс: «Харківське обласне управління Національного банку України – головна ланка банківської системи регіону».

Комплекс: «Створення і діяльність комерційних банків».

Банківські установи завжди відігравали значну роль у соціально-економічному розвитку регіону, особливо на сучасному етапі тому, немає сумнівів, висвітлення банківської справи Харківщини в виставковій діяльності Харківського історичного музею буде цікавим для відвідувачів.

ПРО МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІК НЛП У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ МУЗЕЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ

(До постановки проблеми)

А.В. Шульгін, науковий співробітник Харківського історичного музею

Нейро-лінгвістичне програмування (НЛП) – унікальна методика на перехресті психології та лінгвістики, що виникла у 70 роках XX сторіччя в США. Підґрунтям її .слугували теорії німецької школи гештальт-психології, що існували у 30-х роках, а також гіпнотехніки американського психотерапевта Мілтона Ериксона.

НЛП – наука, що досліджує засоби та рівні комунікації людини у сучасному світі і базується на уявленнях про сенсорні системи організму (системи сприйняття людиною навколишньої дійсності). У ході дослідження в цій галузі фахівцями з НЛП були запропоновані програми, застосування яких веде до підвищення рівня комунікативних можливостей людини, а це, у свою чергу, істотно збільшує її шанси до самореалізації.

Сьогодні НЛП – це царина знання, що її методики використовуються не тільки в психотерапії, але й у бізнесі, освіті, спорті. Постає питання і про використання технік НЛП у музейній справі, в першу чергу, при проведенні екскурсій та лекцій. Серед численних можливостей НЛП у науково-освітній роботі в даному випадку зупинимося лише на деяких.

З психології сприйняття відомо, що існують три основні групи чуттів, за допомогою яких людина дістає інформацію про навколишній світ (репрезентативні системи): візуальні, аудіальні, кінестетичні. Репрезентативні системи не однаково розвинуті у кожної людини, як правило, у неї превалює одна з груп чуттів. У НЛП таке домінування зветься головною модальністю. З точки зору НЛП провідна модальність має велике значення у розвитку та діяльності людини, відбивається на засобі

мислення, а також на використанні в особистому лексиконі слів; що відповідають головній модальності (так звані сенсорновизначальні слова та висловлювання). Звідси можливо зробити висновок, що людям, у яких головні модальності співпадають легше порозумітися один з одним, вони нібито розмовляють «однією» мовою і, навпаки, люди з різними домінуючими репрезентативними системами мають труднощі у спілкуванні.

Виходячи з цього, зрозуміло, що досвід НЛП необхідно враховувати у тій галузі музейної діяльності, що передбачає спілкування музейних працівників з аудиторією. Так, при проведені екскурсій співробітник музею схиляється до використання сенсорновизначальних слів та висловлювань, що відповідають його провідній модальності. Але екскурсійні групи, як правило, складаються з людей, розвиток сенсорних систем яких не співпадає і тому для деяких слухачів екскурсія стає цікавою і зрозумілою, а для інших – навпаки навіть призведе до повного зникнення зацікавленості.

За допомогою НЛП можливо вирішити цю проблему таким чином. Під час складання текстів екскурсій необхідно враховувати різноманітність модальностей потенційної аудиторії і використовувати у рівній мірі сенсорновизначальні слова та висловлювання, що характерні для всіх груп чуттів. У такому разі можливо сподіватися на встановлення більш-менш тісного контакту з всією аудиторією.

Досвід НЛП і користь, яку він може принести музейній справі, ні в якому разі не вичерпується межами цієї невеликої праці. Крім роботи з відвідувачами можливо його використання і в справі створення музейних експозицій та виставок.

Приклади сенсорновизначених слів та висловлювань

Візуальні

Дивитися, картина, фокус, уява, сцена, сліпий, перспектива, блищати, відображати, розглядати, око, передбачати, ілюструвати, помічати, вид, погляд, точка зору, показувати, бачити, огляд, зір, видовище, спостерігати, неясний, темний.

Я бачу, що ви маєте на увазі. Я уважно розглядаю цю ідею. Я маю смутне уявлення. Це проллє трохи світла на сутність питання. Без тіні сумніву. Дивитися скептично.

Аудіальні

Чути, слухати, говорити, наголошувати, рима, голосний, тон, звук, одноманітний, глухий, дзвінок, наголос, дискусія, заявляти, робити зауваження, дзвеніти, замовкав небалакучий, голос, говорити, тиша, гармонійний, пронизливий, затишний.

Життя у гармонії. Дзвонити у всі дзвони. Завдати тон. Нечувано. Ясно виразити. Держати язика за зубами.

Кінестетичні

Здавати, зносити, контактувати, хапати, вручати, штовхати, терти, теплий, твердий, важкий, жорсткий, холодний, шерхлий, узятися, зжати, напруга, м'який, ніжний, тримати, зачіпати, гладкий.

Я зв'язався з вами. Я схопив цю ідею.

Нейтральні

Свідомий, вирішувати, думати, пам'ятати, знати, розуміти, мати намір, усвідомлювати, оцінити, ставитися, учити, мотивувати, змінювати.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ЙОРДАНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГАЛЕРЕЇ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Хассан М. Х. Бані Мустафа, ХДАК

Музеї арабського світу – наслідок недавніх змін у суспільстві. Музеї Єгипту, Сирії, Іраку, відомі в наш час в усьому світі, з'явилися протягом кількох останніх років. Раніше музеї арабських країн були безпосередньо пов'язані з колоніальний режимом й керувалися колоніальною владою.

Останніми роками спостерігається стрімке зростання інтересу до музеїв, що пояснюється необхідністю збереження національної спадщини в усіх її формах. Це стає стимулом для створення нових музеїв, які беруть під своє опікування високопоставлені особи тієї чи іншої арабської країни.

Серед унікальних колекцій, створених таким чином, необхідно відзначити музей Махмуда Халіма в Каїрі, Сурсокський музей в Лівані, заснований Ніколасом Сурсоксом, який заповів свій будинок і колекцію муніципальній владі Бейрута. У Кувейті з ініціативи шейха Нассера й

шейхіні Хоси аль Сабах Кувейтському музеї були надані унікальні пам'ятки мусульманської історії.

Все це свідчить про зростаючі потреби надати широкій громадськості свідчення історичного минулого свого народу, а також сприяє виконанню головної функції музеїв: визначати й зберігати національну культурну спадщину.

Найбільш яскравим зразком сучасного розвитку музейної справи в арабських країнах може служити Йорданська національна галерея образотворчого мистецтва, яка вміщує в собі деякі елементи, котрі в новому десятилітті будуть прийняті не лише в Йорданії, але й в інших країнах арабського світу.

Йорданська національна галерея образотворчого мистецтва починалася з ідеї. Спочатку не було ні колекції, ні приміщення, а лише мізерні фінансові джерела. Галерея була заснована 1979 року Королівським товариством образотворчого мистецтва й стала в арабських країнах першим закладом, який збирав зразки сучасного ісламського мистецтва. У наші дні колекція Йорданської національної галереї стала однією із найвідоміших не лише в арабських країнах, а й в усьому світі.

У ній представлені кращі роботи відомих мусульманських художників. Широко представлені кераміка, скульптура, фотографія та інші види образотворчого мистецтва.

Ініціатором створення галереї була Президент Королівського товариства образотворчого мистецтва Її Королівська Високість принцеса Віюдан Алі, а також Рада Попечителів. 12 лютого 1980 року відбулося урочисте відкриття Йорданської національної галереї образотворчого мистецтва Їх Величністю Королем Хуссейном і Королевою Нур.

Завданням Йорданської національної галереї стало збирання, зберігання та експонування кращих робіт митців Ісламського світу. Спочатку свого існування галерея мала мізерні фонди, але завдяки підтримці королівської родини, приватних і державних установ, в наш час вона стала одним із відомих музеїв Йорданії.

Зараз галерея систематично отримує невеликі урядові субсидії й фінансові дарунки від приватних осіб. На ці кошти купуються найбільш цікаві роботи арабських митців.

Важливим засобом поповнення виставок стає обмін колекціями. Доставляються колекції різних музеїв світу для демонстрації їх йорданської публіці.

Королівське товариство образотворчого мистецтва надзвичайно активно бере участь у підготовці культурних обмінів між музеями. Президент Королівського товариства принцеса Віюдан Алі на міжнародних конференціях з питань культури представляє не лише йорданські музеї, але й країну в цілому. Завдяки її діяльності міцніють зв'язки Національної Галереї з музеями різних країн.

За останні двадцять років в Йорданській національній галереї було проведено вісімдесят дві виставки, які представляли зразки західного мистецтва, а також колекції музеїв арабських країн. Так, в галереї експонувалися колекції центру Помпіду в Парижі, Гарвардського музею, музеїв Кембріджу, Массачусету, Державного музею Терції в Анкарі, музею мистецтв та історії Женеви, Лондонського музею Вікторії й Альберта, Каїрського музею Махмуда Мохтара Бельведерського музею Тунісу, музею Іракського сучасного мистецтва в Багдаді, музеїв Малайзії, Сенегалу.

Галерея влаштовує також виставки робіт молодих арабських художників, що проживають в арабських країнах та за їх межами.

Експонуючи колекції різних музеїв світу, Королівське товариство, в свою чергу, готує виставки із постійно діючої колекції Національної галереї для показу їх за кордоном.

Такі виставки відбулися останніми роками в Стамбулі, Варшаві, Кракові, Лондоні, Парижі. Одна з найкращих виставок пройшла в Канаді, де було представлено сучасне мистецтво Йорданії. До цієї виставки були підготовлені високоякісні каталоги та інформаційні повідомлення, які супроводжували показ творів мистецтва.

Багато зусиль Йорданська національна галерея прикладає для організації персональних виставок робіт молодих арабських художників. В обмін за надання місця для проведення виставки, укладання каталогів, висвітлення роботи виставки в пресі, Національна галерея потребує, щоб декілька предметів з колекції було їй подаровано.

З 1980 року Йорданська національна галерея образотворчого мистецтва накопичила колекцію, до складу якої входить біля 1700 різноманітних творів мистецтва: картини, скульптури, кераміка, фотографії тощо. У колекції представлені основні художні школи арабського світу XX століття.

Національна галерея стала й своєрідною базою знань про сучасне арабське мистецтво. Усі відомості щодо експонатів колекції занесено до

комп'ютерної бази даних, тут зберігаються копії каталогів виставок та художніх оглядів. Увесь цей матеріал дає можливість широкому загалу ознайомитися з біографіями художників, з історією художніх шкіл й напрямків в арабських країнах. Комп'ютерна база даних виступає джерелом документування при проведенні обміну колекціями, під час організації нових виставок.

Таким чином, за двадцять років свого існування Йорданська національна галерея образотворчого мистецтва зарекомендувала себе як професійно організований музей, який постійно займається пошуками нових напрямків діяльності на сучасному етапі. Галерея завоювала всесвітнє визнання й користується репутацією зразкового музею в усіх арабських країнах.

НАУКОВА АТРИБУЦІЯ МУЗЕЙНИХ ПРЕДМЕТІВ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ НА ХАРКІВЩИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ. (ДО ПРОБЛЕМИ КОМПЛЕКТУВАННЯ ФОНДІВ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ)

О.Г. Бугайченко, зав. відділом Харківського історичного музею

Суспільне життя Харківщини другої половини XIX ст. характеризується широким спектром опозиційних настроїв різних верств населення щодо соціальної і національної політики уряду. Селяни були невдоволені результатами реформи 1861 р., наслідком якої був затяжний і хворобливий для селян шлях до капіталізації сільського господарства. Торговельна та промислова буржуазія, інтелігенція гостро відчували незавершеність буржуазних реформ. Вплив цих верств на формування державної політики зводився лише до дрібно-господарських питань, що вирішувалися на рівні земського та міського самоврядування. В цей же час починається завершальний етап процесу творення української нації як "уявленої спільноти". Український націоналізм стає елементом світогляду певної частини інтелектуальної еліти українського суспільства і починає оформлюватись в ідеологію і політичний рух. Національно свідома українська інтелігенція намагається відстоювати право своєї нації на саморозвиток і, таким чином, вступає в конфлікт з великодержавницькою політикою царського уряду.

Отже, суспільно-політичне життя Харківщини наприкінці XIX ст. характеризується трьома основними тенденціями:

1) активізація українського національного руху, що віднайшла свій прояв у діяльності харківських "Громад" та "Братства тарасівців";

2) наявність проявів загальноросійських рухів, таких як російське народництво (гурти С. Ковалика, Г. Андрєєвої, Є. Ковальської, П. Теллалова та І. Глушкова), земський ліберально-опозиційний рух (адреси царю, петиції, клопотання харківських земців, їх статті у пресі), студентські виступи (студентські сходи, петиції до властей, припинення відвідування лекцій студентами Харківського університету та Харківського ветеринарного інституту);

3) на фоні то наростаючих то вщухаючих хвиль селянських виступів зароджується і розвивається робітничий рух (гуртки Д. Бекарюкова, Ф. Липкина, Л. Нікіфорова, Л. Фрайберга, М. Горностаєва та ін.)

У колекції Харківського історичного музею матеріали, пов'язані із суспільно-політичним життям Харківщини другої половини XIX ст., представлені фотодокументами (фото учасників народницького та робітничого руху) з фондів Жандармського управління, що були передані у 1946 р. Міністерством внутрішніх справ Центральному Музею Революції. Зберігаються також: комплекс матеріалів (листи, телеграми, візитна картка), що належали уродженцю села Сениха Куп'янського повіту народовольцю О.О. Тихоцькому; анкета члена харківського революційного робітничого гуртка І.Д. Вєдєньєва з рекомендацією харківського народовольця О. Макаренка; кілька листівок та прокламацій народницьких та соціал-демократичних груп; листівка об'єднаного організаційного комітету харківських студентів та ін.

Для того, щоб мати змогу музейними засобами з більшою долею об'єктивності і повноти представити історію суспільно-політичного життя Харківщини другої половини XIX ст., необхідно поновити колекцію Харківського історичного музею відповідними предметами музейного значення. До останніх можуть бути віднесені:

1) речові матеріали (особисті речі членів гуртків, товариств; нелегальна література тощо);

2) зображувальні матеріали (портрети, картини, фотодокументи);

3) письмові матеріали, що поділяються на:

а) офіційні документи, як програмно-організаційні, тобто програми, установи, резолюції, прокламації тощо, так і документи урядового табору – законодавчі акти, офіційне позасудове діловодство, судово-слідчі матеріали;

б) наративи (публіцистичні, наукові, літературні праці, щоденники, епістоляри, мемуари).

Цілком зрозуміло, що з перелічених вище найбільше збереглися матеріали другої та третьої категорії. Так у Державному Архіві Російської Федерації зберігається "Колекція фотопортретів осіб, які проходили за справами поліцейських установ 1840-1917 рр.", що налічує близько 53 тис. одиниць збереження (Ф. 1742). Фотопортрети народників зберігаються також у Ф. 316 та Ф. 1191 Центрального Державного Історичного Архіву України у Києві.

Відомості про діяльність харківської громади 60-х рр. XIX ст. є у листі студента Харківського університету Івана Нордеги до Олександра Потебні, що написаний у грудні 1862 р. Оригінал цього листа зберігається у ЦДІА України в м. Києві (Ф. 2045. – Оп. 1. – Спр. 112. – Арк. 1-2 зб.). У Російському державному історичному Архіві зберігається документ, яким на підставі висновку міністра внутрішніх справ П. Валуєва від 11 жовтня 1862 р. про небажаність "увеличения числа существующих уже периодических изданий без особых уважительных причин, особенно в Малороссии и западных губерниях империи" заборонено видання у Харкові домовленої українсько-російської тижневої газети "Український вісник" (Ф. 773. – Оп. 1. – Спр. 258. – Арк. 61). У квітні 1863 р. на сторінках львівського тижневого часопису "Вечерниці" з'явився друком лист харківських громадян до галицької молоді ("Вечерниці" – 1863. – № 14, 15). Через 30 років в іншому львівському часописі "Правда" було надруковано "Profession de foi молодих українців", де були відображені основні положення програми "Братства тарасівців". До речі, матеріали слідства по Харківській справі (тарасівська організація зазнала провалу у Харкові в травні 1894 р.) зберігаються у ЦДІА України в м. Києві (Ф. 247 та Ф. 336).

Про діяльність народницьких гуртків у Харкові, студентських груп Харківського університету та Ветеринарного інституту зберігаються відомості у фонді Харківського військово-окружного суду та фонді військового прокурора Харківського військово-окружного суду ЦДІА України в м. Києві (Ф. 733 та Ф. 734). Державний архів Харківської області також зберігає певні матеріали, пов'язані із розвитком народницького та робітничого руху на Харківщині: подання прокурорів окружних судів та судових палат, рапорти чиновників поліції повітового рівня, донесення представників губернської адміністрації та жандармерії (ДАХО Ф. 3. – Оп. 287. – Спр. 103. – А рк. 5, 36-37, 45, 106) відомості про народників, про осіб притягнутих до дізнань, засуджених у політичних справах, відправлених під нагляд поліції (ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 287. – Спр. 278. – Арк. 2, 3113-113 зв., 131).

Таким чином, архівні фонди дозволяють поглибити наукове вивчення суспільно-політичного життя другої половини XIX ст., а можливо і певною мірою, поповнити музейну колекцію новими предметами (шляхом передачі, або хоча б копіювання найбільш визначних матеріалів).

НАРОДНЕ ВЗУТТЯ В ЕТНОГРАФІЧНІЙ ЗБІРЦІ ХІМ

В.В. Буличова, зав. сектором відділу фондів ХІМ

Важко уявити собі народне вбрання без взуття, яке завжди доповнювало одяг і також, як і верхня ноша, було майже однаковим для чоловіків, жінок та дітей, відрізняючись тільки розміром та прикрасами.

На території України протягом XIX-XX ст. існували різноманітні типи взуття, виготовленого з кори дерев, деревини, рослинних волокон, мотузок, шкіри та повсті. Кожен з цих типів мав свою історію, ареал розповсюдження та традиції щодо носіння. Вибір того чи іншого взуття обумовлювався вигодою в роботі, пристосованістю до конкретного грунту та, насамперед, вартістю взуття.

Колекція народного взуття в етнографічній збірці ХІМ досить різноманітна, її родовід ведеться з предметів, зібраних на Слобідській Україні під час підготовки до XII археологічного з'їзду, що відбувся у Харкові у 1902 р. Саме ці предмети стали основою нинішньої колекції, яка у результаті подальшого поповнення новими надходженнями, зараз налічує понад 30 пар та кілька розпарованих предметів.

Хронологічно колекція обіймає період з поч. XIX ст. до 20-х рр. XX ст., включає в себе жіноче, чоловіче та дитяче взуття, виготовлене переважно зі шкіри, але є у наявності і взуття, плетене з кори, і взуття зі змішаних матеріалів, наприклад, деревини та шкіри. Виходячи з цього, автор вважає доцільним проводити аналіз складу колекції на фоні конкретно історичного розвитку різних типів взуття на окремо взятій території відповідно до соціальних та вікових відмінностей, використання взуття як повсякденного, робочого чи святкового, обрядового.

Найдавнішою, примітивною формою взуття, що існувало на території Слобожанщини, були личаки, плетені з липового лика, та постоли, «поршні», виготовлені зі шкіри. Личаки були загальним східнослов'янським взуттям, відомим також народам Прибалтики і Поволжя, а на досліджуваній території були притаманні тільки росіянам; відсутність такого взуття в українському вбранні – одна з найяскравіших, специфічних ознак у порівнянні з вбранням росіян, які використовували личаки як робоче, святкове та обрядове взуття; але у деяких російських селах, наприклад, на півдні Воронезької губернії, під впливом української культури, личаки майже не носили.

Існувало декілька типів личаків, які відрізнялися формою та технікою плетіння. Російське населення Слобожанщини носило «московські» личаки косого плетення. Цей факт відобразився на складі колекції: десять пар личаків відносяться до цього типу, їх виготовляли на косій колодці, тобто окремо для правої та лівої ноги, починаючи виплітати з п'яти та розташовуючи смуги лика під кутом одна до одної. «Московський» личак мав круглу голівку, високий задник та товсті борти, отримані у результаті підкладання товстих смуг лика під петельки під час плетення. У отвори борта протягували пенькові або вовняні мотузки – обори довжиною близько 4 метрів. У колекції зберігаються також і «подковыреные» личаки з проплетеною конопляними мотузками підошвою, що робилось для тепла та міцності взуття, яке носилося у всі пори року.

Окрім «московських» личаків колекція має і личаки «мордовського» типу з трапецієвидними голівками та двома петельками з кожного боку для протягування оборів, «чуни», плетені з пенькових мотузок прямим плетенням, та «ходоки» або «берещеники» – традиційне домашнє робоче взуття, плетене з берести.

Паралельно з плетеним взуттям на Слобожанщині XIX – на початку XX ст. існували і різноманітні форми шкіряного, хоча різні верстви селян користувалися ним у різній мірі.

Найбільш давньою загальнослов'янською формою шкіряного взуття були постоли, «поршні», що використовувались як повсякденне робоче взуття. На досліджуваній території відомі 2 різновиди такого взуття: «морщенці» з гострим носком, що були більш старою формою постолів, притаманною українському вбранню, та постоли – коти з тупим носком, характерні для росіян.

Постоли першого типу виготовлялися з прямокутного шматка товстої шкіри, із зшитими передніми кутами та краями, стягнутими за формою ноги ремінцем, протягнутим у отвори по краях постола. Ремінець ззаду утворював петлю, в яку протягувались волоки, довжиною близько 4 метрів із скрученого конопляного мотузка, вовняного шнура або ременя. На жаль, така форма взуття не представлена у колекції жодним предметом на відміну від постолів – котів, виготовлених з двох прямокутних шматків грубої шкіри, один з яких зшивався на п'яті, а з другого робили пришивну голівку.

Окрім постолів, розповсюдженими були також черевики та чоботи. Чоловіки взимку та влітку носили чоботи. Більшість жінок та дітей в

українських селах ходили влітку босоніж, чоботи та черевики взували на свята. Що стосується російських сіл, то у одних шкіряне взуття було святковим, у інших воно витіснило личаки, які стають робочим та зимовим взуттям та взуттям злидарів.

До сер. XIX ст. як чоловічі, так і жіночі чоботи шилися виворітними, пізніше – витяжними. У виворітних чоботах халява, передки і підошва зшивалися з вивороту, у розмоченому стані чобіт вивертався і тоді вже вшивалися задники і каблуки. Витяжні чоботи мали подвійну підошву, тобто були рантовими. У чобіт вкладалися устілки із соломи. Повсякденні чоловічі чоботи шилися з темної юхтової шкіри, святкові – з червоного, жовтого, зеленого сап'яну і називалися «сап'янці». Часто сап'янові чоботи мали чорний низ – пришву, від чого мали назву «чорнобривці». Святкові чоботи мали вистрочені або інкрустовані гвіздочками закаблуки та високі каблуки з мідними підковами. У колекції зберігаються всі вищезазначені типи українських чобіт, а також російські жіночі чоботи із халявами «в гармошку». Дитяче взуття у колекції представлене дівочими червоними сап'янцями та чобітками для хлопчика, прикрашеними рельєфними смугами та тисненням.

Характерним українським та російським взуттям були також закриті черевики з грубої шкіри, схожі на чоботи з відрізними халявами, які теж зберігаються у колекції музею.

Колекція налічує декілька пар українських та російських жіночих черевиків, які відрізнялися формою та декором. Українські черевики були високими, закритими, на високих каблуках з мідними підковками, зав'язувалися вовняною стрічкою; російські черевики були відкритими, з невеликим каблуком з залізною підковкою, прикрашені пістонами, строчкою, мали орнаментовані задники з петлею для оборів. У кінці XIX ст. у селянський побут входить взуття міських фасонів, так звані жіночі «полсапожки» та чоловічі «щиблеты». Жіноче взуття такого типу, виготовлене з чорної та брунатної шкіри також зберігається у колекції музею. «Полсапожки» мають високий обтягнутий шкірою каблук, функціональною прикрасою такого взуття є висока шнурівка, а елементами декору слугують строчки, що з'єднують окремі деталі крою.

Підсумовуючи короткий огляд народного взуття, що зберігається у етнографічній збірці ХІМ, треба сказати, що, незважаючи на різноманітність представленого взуття, колекція досить вузька і однотипна у плані декору, що може стати спонуканням до її подальшого поповнення більш яскравими музейними предметами.

ПРИВАТНІ МИСТЕЦЬКІ КОЛЕКЦІЇ СЛОБОЖАНЩИНИ (КІН. XVIII – ПОЧ. XIX СТ.)

В.Л. Гомжин, науковий співробітник Харківського історичного музею

Колекції творів мистецтва на Слобожанщині починають формуватись, як власне загалом в Російській імперії, з другої половини XVIII ст.

За часів царювання Катерини II (1762-1796 рр.) дворянство досягає найвищого ступеня політичного панування. «Жалувана грамота дворянству» 1785 року, видана імператрицею, зрівняла в усіх правах українську знать з російською. Накопичення багатств, намагання до розкішного життя, природно, накладали свій відбиток на тогочасне колекціонування. У більшості українських дворян виникає бажання прикрасити свій будинок.

Таким чином, в приватному колекціонуванні другої половини XVIII ст. з'являється побутовий напрямок. Садиби дворянської аристократії Слобожанщини заповнюються чудовими зразками декоративно-ужиткового мистецтва: художньо виконаними меблями і килимами, виробами із золоченої бронзи і срібла, різних каменів і кістки, порцеляни і кришталю. Художні предмети в побутових комплексах XVIII ст., що збирались, перш за все із побажання прикрасити будинок, не розглядались ще їх власниками як колекції ужиткового мистецтва. Таке значення вони набудуть пізніше, в, післяреформену епоху. В XVIII ст. ці предмети включались лише в загальне оздоблення приміщення, створюючи певний декоративний ефект.

Поруч з побутовими комплексами у другій половині XVIII ст. почали створюватись спеціалізовані зібрання живопису – картинні галереї. Особлива увага приділялась формуванню портретних галерей, які виконували деякою мірою функцію історичного живопису, фіксуючи в зображеннях конкретних людей, історію роду.

Серед приватних мистецьких колекцій Слобожанщини зустрічались справжні «перлини».

Зокрема, в садибі П. Щербініна в містечку Бабаї містились чудові портрети пензля В. Тропініна, що зображували членів сімейства Щербініних.

Суттєвою особливістю приватного колекціонування в післяреформену епоху слід визнати зміну складу колекціонерів, що обумовлено розвитком капіталістичних відносин. Дворяни, що займали раніш в галузі колекціонування монопольне положення, відходять на другий план. Занепадає маєткове колекціонування, зникають дворянські гнізда, безліч дворян розорюються, їхнє місце займають нові соціальні групи, зокрема, різночинна інтелігенція і буржуазія.

Одним з найвизначніших колекціонерів свого часу був відомий цукрозаводчик П.І. Харитоненко, садиба якого в Наталіївці стала справжнім осередком культурного життя Слобожанщини.

Павло Іванович разом з дружиною Вірою Андріївною колекціонували як твори західноєвропейських, так і російських майстрів.

Серед першої групи надавали перевагу картинам романтиків кінця XVIII – початку XIX ст.

Коли їх колекцію націоналізували в ній опинилось більше 60 творів західноєвропейської школи, включаючи твори К. Коро, Г. Робера, скульптора Мейсоньє.

Але, безумовно, найбільшою пристрастю Харитоненків було колекціонування російського живопису. Вони купили декілька картин, що вважаються класикою в історії російського мистецтва, зокрема «Невідома» І. Крамського. Колекція також включала визначні роботи В. Поленова, В. Сурикова, І. Рєпіна, М. Нестерова, В. Верещагіна, Ф. Малявіна, І. Айвазовського та інших.

Харитоненки доволі пізно почали збирати ікони, але з притаманною їм енергією придбали декілька видатних творів, в основному Новгородської школи, які потім прикрасили храм Христа Спасителя в Наталіївці.

Крім ікон, всередині храму були розміщені, зібрані Павлом Івановичем, предмети культового призначення – золоте шитво, паникадила і лампади, релігійні книги тощо.

Одна з кращих мистецьких колекцій кінця XIX – початку XX ст. належала члену музейної комісії Харківського художньо-промислового музею В. Тілонову. До цієї колекції входили твори визначних майстрів – І. Айвазовського, В. Васнецова, Т. Шевченка, М. Ге, І. Шишкіна, М. Клодта, С. Васильківського, В. Маковського, І. Прянишникова. Деякі з цих творів згодом потрапили до державних музеїв Харкова.

Відомими серед харківських шанувальників мистецтв були колекції О. Михайлова, К. Кірстена, А. Хариної, В. Шрейдера, родин Квіток та Донець-Захаржевських. На жаль, печальна доля двох останніх колекцій – вони розпродавались різним людям, часто далеким від мистецтва і таким чином були «розпорошені».

Однак зустрічались випадки зовсім протилежного характеру. Так, у 1861 р. в Харківському університеті відкрився для відвідування музей красних мистецтв. Значною мірою цьому сприяла ініціатива колишнього вихованця університету, колекціонера – мецената І. Вецького. Іван Єгорович, який проживав через хворобу в Італії протягом 1856-1880 років цілеспрямовано й систематично надсилав картини (більшість з яких належали італійським майстрам XVI-XVII ст. переважно болонської та флорентійської шкіл), гравюри, фотографії, альбоми, книги з мистецтва.

Добру справу розпочату І. Вецьким продовжив інший вихованець університету А. Алферов. В 1873 р., після його смерті за заповітом в музей надійшла чудова колекція пам'яток мистецтва – картини, акварелі, малюнки, книги з мистецтва, близько 3 тисяч старовинних, рідкісних гравюр.

Ще один вихованець університету, мистецтвознавець А. Матушинський заповів музею цінну бібліотеку, колекцію картин і гравюр.

Таким чином, приватні мистецькі колекції Слобожанщини, концентрували в собі великі культурні цінності. І якщо у XVIII – першій половині XIX ст. вони були доступні вузькому колу шанувальників мистецтв, то у другій половині XIX ст. ситуація докорінно змінюється. Приватні зібрання стають більш відкритими, чому сприяла і виставкова діяльність (зокрема у вересні – листопаді 1887 р. в приміщенні Харківського художньо-промислового музею відбувалась виставка творів мистецтва з приватних збірок, яку відвідали 2,5 тисячі чоловік). Це безумовно, розширювало естетичні смаки місцевого населення.

Крім приватних мистецьких збірок виникає чудова колекція при Харківському університеті, причому її основу склали пожертвування колекціонерів – меценатів, які усвідомлювали корисність цієї справи для суспільства.

МАТЕРІАЛИ М.П. ТРІНКЛЕРА В КОЛЕКЦІЇ ФОТОДОКУМЕНТІВ ХІМ

Т.А. Горлова, ст. наук, співробітник Харківського історичного музею

У блискучій плеяді видатних вітчизняних хірургів кінця XIX та початку XX ст. помітне місце займає заслужений професор Микола Петрович Трінклер, який протягом багатьох років завідував кафедрою факультетської хірургії Харківського медичного інституту.

Народився М.П. Трінклер 19 листопада 1859 р. у Петербурзі. Початкову освіту здобув у приватній німецькій школі, продовжив навчання у класичній гімназії міста Сімферополя, яку закінчив з золотою медаллю у 1877 р. і, за настійною вимогою рідних, вступив до медичного факультету Харківського університету.

Після закінчення з відзнакою університету у 1884 р. молодий лікар, який подавав великі надії на науковій ниві, у лютому 1885 р. був зарахований спочатку позаштатним, а потім штатним ординатором факультетської клініки. Поряд з цим він одержав пропозицію професора В.П. Крилова працювати на кафедрі патологічної анатомії.

Надалі, за клопотанням професора В.Ф. Грубе, Микола Петрович Трінклер був призначений стипендіатом для підготовки до професорського звання строком на 1 рік, протягом якого він повинен був довести свої здібності і вміння вести наукову роботу. З цим завданням стипендіат впорався, і 31 травня 1898 р. відбувся захист докторської дисертації на тему «До хірургії поперечних переломів надколінка".

У 1900 р. Трінклер М.П. став приват-доцентом. У 1905 р. був затверджений екстраординарним професором, завідувачем кафедри хірургічної патології Харківського університету. У 1910 р. став ординарним професором, а з 1913 по 1925 р. відав кафедрою факультетської хірургії.

М.П. Трінклер був блискучим хірургом, тонким діагностом, багатогранним передовим вченим. Його наукові інтереси торкалися різноманітних питань хірургії.

По праву його називають піонером асептики у Харкові. Він першим у місті запровадив асептику, яку на Міжнародному медичному конгресі у Берліні у 1890 р. оголосили новим методом у хірургії, у практику, перебудував на її основі усю організацію та діяльність факультетської

клініки. Звідси асептика швидко поширилася по хірургічних засобах не тільки Харкова, але й усього півдня Росії.

Цінний вклад вніс М.П. Трінклер у становлення та розвиток абдомінальної хірургії. Вперше у вітчизняній та всесвітній літературі він монографічно вивчив вісцеральний сифіліс та "його вияв у формі хірургічних захворювань", провів велику роботу з оптимізації оперативної методики, техніки і хірургічних доступів до тих чи інших черевних органів. У Харкові він зробив ряд складних операцій. Але вінцем його розробки абдомінальної хірургії стала зроблена ним у 1910 р. друга в Росії гастроектомія.

Значне місце у колі наукових і практичних інтересів вченого займали і різноманітні поразки опорно-рухового апарату. Його інтерес до патології кісткової системи був настільки великим, що він навіть організував у своїй факультетській хірургічній клініці ортопедичні палати і кабінет, який очолив його учень С.Л. Трегубов.

Багато уваги професор Трінклер М.П. приділяв також вивченню і лікуванню інфікованих ран, займався черепно-мозковою та пластичною хірургією.

Але найулюбленішою його галуззю була онкологія. Він досліджував властивості крові у хворих на рак, розробляв питання про роль виродливостей, запальних уражень і механічних подразнень в отіопатогенезі злоякісних пухлин. Одним з перших почав застосовувати рентгенотерапію для лікування онкологічних хворих.

У галузі онкології, крім того, М.П. Трінклер розгорнув широку суспільну та організаторську діяльність. Він був одним з ініціаторів та організаторів 1-го Всеросійського протиракового з'їзду у Москві у 1912 р., на якому виступив з науковими доповідями.

Суспільна діяльність Трінклера М.П. була широкою та багатогранною. Він був одним з організаторів Товариства Російських хірургів і учасником усіх його з'їздів. Протягом багатьох років перебував постійним консультантом лікарні Харківського медичного товариства, студентської лікарні, був членом редколегії журналу "Русский хирургический архив", відповідальним редактором хірургічного відділу «Врачебного дела". Двічі рецензував наукові праці, що надсилалися йому із Швеції Комітетом з Нобелівських премій.

Під час першої світової війни він працював консультантом багатьох госпіталів Червоною Хреста для поранених та біженців, а під час грома-

дянської – консультантом та ведучим хірургом великого хірургічного госпіталю 1-ої Кінної Армії Будьонного у Ростові-на-Дону. Після повернення до Харкова професор М.П. Трінклер приймав участь в організації у 1922 р. самостійної секції хірургів Харківського медичного товариства, був одноголосно обраний його першим головою, але вимушений був відмовитися від цієї посади у зв'язку з поганим станом здоров'я.

Помер М.П. Трінклер 10 серпня 1925 р. в Євпаторії.

Держава високо оцінила діяльність професора Трінклера М.П. 14 серпня 1925 р. Рада Народних Комісарів УРСР за проханням харків'ян, які не забули свого талановитого співвітчизника, прийняла рішення про увіковічення пом'яти видатного хірурга. Факультетську хірургічну клініку Харківського медичного інституту, яку очолював М.П. Трінклер, та вулицю, де знаходиться ця клініка, назвали його ім'ям.

У ХІМ зберігається багато матеріалів, присвячених М.П. Трінклеру, серед них – 13 фотографій. 10 фотографій були передані дружиною вченого Трінклер Надією Вікторівною у 1950-1960-х рр., інші надійшли пізніше: 2-у 1977 р., 1-у 2000 р.

За змістом фотодокументи досить різноманітні. Більшість складають індивідуальні, переважно погрудні, фотопортрети вченого (IV гр. інв. 4848, 4849, 4845, 4846; ОФ-17897, 22033; Фт-1941, 2035), на двох з них (IV гр. інв. 4848, Фт-1941) – написи, зроблені М.П. Трінклером. Серед авторів фото – відомі харківські художники – фотографи: О.М. Іваницький, А.К. Федецький, М. Лешинський. Фотопортрети наклеєні на паспарту, фон нейтральний. Найцікавіший з них – М.П. Трінклер за роялем (IV гр. інв. 4846). Саме це фото підтверджує різноманітну обдарованість професора, який був не тільки віртуозом хірургічної техніки, але й талановитим музикантом, тонко і художньо імпровізуючим на роялі у часи дозвілля.

Три фотографії присвячені факультетській хірургічній клініці, де протягом багатьох років працював Микола Петрович Трінклер. Це зображення будівлі клініки (IV гр. інв. 4847) та її медперсоналу (IV гр. інв. 4976, 4977).

І останні два фотодокумента (IV гр. інв. 4972, 4973) розповідають про працю професора Трінклера М.П. у хірургічному госпіталі у Ростові-на-Дону під час громадянської війни. На фото – М.П. Трінклер в оточенні поранених та медперсоналу госпіталю.

Як бачимо, колекція фотодокументів М.П. Трінклера невелика за кількістю і тому не може у повному обсязі охарактеризувати багатогранну наукову, громадську та педагогічну діяльність видатного харківського вченого. На жаль, в колекції фотодокументів відсутні матеріали, що ілюструють дитячі та юнацькі роки Миколи Петровича, навчання у Харківському університеті, працю у факультетській хірургічній клініці до 1900 р., численні наукові зарубіжні подорожі професора, а також його особисте життя.

Колекція не дає ніякого уявлення про педагогічну діяльність вченого, хоча відомо, що як викладач він був дуже популярний не тільки у себе на Батьківщині, але й за кордоном, де виступав зі своїми лекціями у найкращих клініках Європи. Неосвітленою залишилася і його громадська діяльність, якою він займався протягом усього життя.

Відсутність вищезазначених фотодокументів значно збіднює колекцію і не дає змоги використовувати її повною мірою у просвітницькій та науково-дослідній роботі.

ПАПЕРОВІ ГРОШОВІ ЗНАКИ ДЕРЖАВНИХ ЕМІСІЙ РСФРР У КОЛЕКЦІЇ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Н.В. Звержховська, зав. сектора ХІМ

Харківський історичний музей поруч з іншими історичними реліквіями збирає й паперові грошові знаки, що були у обігу на території нашої країни на різних етапах її розвитку.

Після Жовтневої революції грошовий обіг України являв собою надзвичайно строкату картину: грошові знаки дореволюційного зразка та гроші Тимчасового уряду зразка 1917 р. ("керенки", "думські"), цінні папери і купони до них, випущені урядом Російської імперії та Тимчасовим урядом (так звані грошові сурогати), грошові знаки, випущені Центральною Радою, урядом гетьмана Скоропадського і Директорією. Певне місце займали у цьому процесі і гроші державних емісій РСФРР.

Перший випуск радянських грошових знаків відбувся у березні 1919 р. на підставі декрету РНК від 4 лютого. Були випущені 3 купюри вартістю 1, 2 та 3 рублі, які отримали назву "Розрахункові знаки Р.С.Ф.Р.Р". Це

були гроші спрощеного зразка, без нумерації і вказання року випуску, невеликого формату, але на них вперше в історії нової держави був вміщений малюнок державного герба Радянської Росії, затверджений у липні 1918 р. V Всеросійським з'їздом Рад. У колекції грошово-паперових знаків ХІМ перша загальнодержавна емісія РСФРР представлена 8-ма предметами (по 3 примірники купюр вартістю 1 та 2 рублі, 2 примірники купюри вартістю 5 рублів).

Намагаючись поступово вилучити із обігу кредитні білети дожовтневих випусків та грошові сурогати, Рада Народних Комісарів у травні 1919 р. приймає рішення випустити в обіг державні кредитні білети зразка 1918 р. Для них використовувалися кліше, підготовлені при Тимчасовому уряді, тому ці грошові знаки мали несумісні елементи малюнку: двоголового орла як герб буржуазної Росії та дату "1918" – рік, коли в Росії вже існувала Радянська влада. На усіх банкнотах був проставлений факсимільний підпис головного комісару Народного банку РСФРР ("Управляючий") Г. Пятакова. Спочатку були випущені 10 купюр (від 1 до 1000 рублів), а у грудні 1919 р. – додатково ще 2 купюри вартістю 5000 та 10000 рублів. По декілька примірників усіх номіналів цього випуску містить колекція музею (усього 26 штук).

Згідно з декретом РНК від 21 жовтня 1919 р., Уряд РСФРР випустив у обіг розрахункові знаки нових номіналів: купюри вартістю 15, 30 та 60 рублів (представлені у колекції 8 предметами – по 2-3 кожного номіналу). Вони вже мали номери, але рік випуску не вказувався. З'явився текст, який сповіщав, що знак забезпечується усією власністю Радянської республіки.

Але інфляційний процес, що активно розвивався, різко зменшував цінність розрахункових знаків та потребу у дрібних купюрах. Необхідні були купюри великого номіналу, аби полегшити грошові розрахунки і водночас зменшити витрати паперу та фарби на виготовлення грошових знаків. За декретом РНК РСФРР від 4 березня 1920 р. у обіг були введені 6 купюр від 100 до 10000 рублів. На цих грошових знаках знайшло своє відображення прагнення нової держави до світової революції: гасло радянського герба "Пролетарі всіх країн, єднайтеся!" було повторене 6-ма іноземними мовами – французькою, італійською, англійською, німецькою, китайською та арабською. До колекції входить 21 примірник цієї емісії (по декілька кожного номіналу). Папір, на якому друкувалися банкноти, мав від 2-х до 5-й різновидів водяних знаків для кожного

номіналу. На жаль, музейна збірка не може продемонструвати свою повноту за цією ознакою: купюри однакової вартості представлені лише 1-2 зразками водяних знаків.

Навесні 1921 р. у обіг були випущені розрахункові знаки вартістю 3 рублі зразка 1919 р. другого випуску (відсутні у колекції), 5 рублів того ж зразка (представлені 2 примірниками) та 50 рублів, що відрізнялися за малюнком (їх у музейній збірці налічується 5, причому 4 з них – у зв'язці, тобто невідділені одна від одної).

Через декілька місяців після випуску розрахункових знаків 1919 р. грошовий обіг знову відчув нестачу великих купюр, які б відповідали рівню товарних цін, що знову виросли. І у 1921 р. були здійснені нові емісії розрахункових знаків зразка 1921 р., ще більш спрощених за оформленням. Купюри вартістю 100, 250, 500 та 1000 рублів були однокольоровими та однобічними, однотипного примітивного малюнку. Купюри вартістю 5000 і 10000 рублів – багатокольоровими, мали більш складне оформлення, з повторенням тексту гасла "Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» 6-ма іноземними мовами. Для спрощення грошових розрахунків між господарськими організаціями були випущені знаки вартістю 25000, 50000 та 100000 рублів. Вони також були спрощеного малюнку, кожний у однокольоровому виконанні, причому на купюрі у 25000 рублів навіть не було зображення герба РСФРР. Усі номінали представлені у музейній збірці 2-5 примірниками кожний (усього 28). Але і в цьому випадку музейна колекція не може проілюструвати усе різноманіття водяних знаків, що використовувалися на цих купюрах. Зберігаються також у музеї і по одному зразку термінових безвідсоткових зобов'язань РСФРР 1921 р. вартістю 1000000, 5000000 та 10000000 рублів, які були випущені для великих платежів. Вони друкувалися на кольоровому папері, були однобічними, без малюнку, мали лише текст, але добре був виконаний водяний знак: велике, на усю ширину паперу, зображення Державного герба РСФРР.

Падіння реальної цінності рубля гальмувало введення госпрозрахунку, відновлення грошових і кредитних відносин у процесі господарського будівництва, загрожувало крахом радянській грошовій системі. На порядку денному стояло оздоровлення грошової системи та скасування знецінених грошових знаків, які не мали ніякого забезпечення.

Почалася активна підготовка до проведення грошової реформи.

Одним із перших кроків у цьому напрямку була постанова Раднаркому РСФРР (листопад 1921 р.) про деномінацію розрахункових знаків РСФРР та усіх інших грошових знаків, що знаходилися у обігу, і заміну їх новими "Державними грошовими знаками РСФРР 1922 року". 1 рубль нового зразка був дорівнений до 10000 рублів усіх попередніх випусків. Були випущені 10 купюр від 1 до 1000 рублів. Тепер купюра у 1000 рублів замінювала 10 млн. рублів раніше випущеними грошовими знаками усіх видів. У музейній колекції налічується 26 грошових знаків даної емісії (від 1 до 5 примірників кожного номіналу).

Подальше зростання товарних цін зумовило потребу у збільшенні вартості купюр. Так, наприклад, борошно біле офіційно коштувало 10 млрд., борошно житнє – 6 млрд., жито, горох, квасоля – 5 млрд., м'ясо свіже – 16 млрд. рублів за пуд. У обіг були випущені "державні грошові знаки РСФРР 1922 року" вартістю 5000 рублів (відсутні у колекції) та 10000 рублів (маємо 1 примірник).

Немає у музейній збірці безвідсоткових "зобов'язань Російської соціалістичної Федеративної радянської Республіки" зразка 1922 р., які за оформленням і функціями були аналогічні зобов'язанням 1921 р., але мали іншу вартість – 5000 та 10000 рублів, а також 25000 рублів (не були випущені).

Декретом РНК від 8 вересня 1922 р. був заборонений випуск у обіг із запасів Державного Банку грошових знаків усіх емісій до 1922 р. Ця заборона та проведений обмін попередніх грошових знаків на знаки 1922 р. ліквідували існуючу до цього різноманітність у грошовому обігу, залишивши дійсними лише грошові знаки 1922 р.

Державні грошові знаки РСФРР 1922 р. були доповнені купюрами нового зразка – типу гербових марок, що друкувалися аркушами по 20 штук. Були випущені купюри 6 номіналів – 1, 3, 5, 10, 25 та 50 рублів. У колекції музею усі вони, окрім 10-рублевої, представлені 1-2 примірниками.

Початок грошової реформи 1922-1924 рр. позначився випуском нових грошових знаків – банкових білетів Державного Банку РСФРР, так званих червонців 1922 р. Червонцю надавався золотий вміст у розмірі 1 золотника і 78,24 долі чистого золота, і він дорівнювався до 10 рублів у золотій монеті дореволюційного карбування. Це були перші радянські грошові знаки, що забезпечувалися на 25 % дорогоцінними металами та іноземною валютою і на 75 % – товарами, що можна легко реалізувати, та короткотерміновими зобов'язаннями. Були випущені 5 купюр банкових

білетів вартістю 1, 3, 5, 10 та 25 червонців (купюри вартістю 2 і 50 червонці,в випущені лише як зразки, у обігу не були). Усі купюри мали однотипне оформлення, були однобічними, друкувалися на білому папері, з різними водяними знаками. Музейна колекція має зразки лише 2 номіналів цих грошових знаків: 1 та 10 червонців. Серед загальнодержав-них грошових знаків РСФРР червонець зразка 1922 р. займає особливе місце – він став першим стійким радянським грошовим знаком. Його випуск закінчив перелік загальнодержавних паперових грошових знаків РСФРР.

Як бачимо, музейна збірка, яка містить 139 зразків грошових паперових знаків державних емісій РСФРР і досить повно представляє загальнодержавні випуски цього періоду за номіналами, все ж таки вимагає подальшого доукомплектування. Поряд з окремими номіналами в ній не представлені такі цікаві зразки того часу, як нерозрізані аркуші, якими друкувалися розрахункові знаки дрібних номіналів деяких випусків. Бажаним було б також доповнити колекцію зразками купюр з відсутніми водяними знаками.

МАТЕРІАЛИ АКАДЕМІКА Г.Ф. ПРОСКУРИ В КОЛЕКЦІЇ ФОТОДОКУМЕНТІВ ХІМ

Н.М. Іванова, ст. науковий, співробітник Харківського історичного музею

За роки існування Харківського історичного музею його співробітниками була зібрана велика колекція матеріалів, яка надає можливість розкривати у повному, всебічному обсязі історію нашого краю і міста. Значна частина колекції присвячена видатним особистостям Харкова, людям, які внесли вагомий внесок у розвиток науки, освіти, культури Харківщини. Серед комплексів матеріалів відомих вчених, письменників, діячів культури є комплекс Георгія Федоровича Проскури – видатного українського вченого в галузі гідромеханіки, гідро- та аеродинаміки, гідромашинобудування та авіації, академіка АН УРСР, лауреата Державної премії, заслуженого діяча науки та техніки.

Хоча Г.Ф. Проскура не корінний харків'янин (він народився 16 квітня 1876 року у містечку Смілі Черкаського повіту Київської губернії), усе його життя було пов'язане з Харковом. Саме сюди у 1901 р. він приїхав

після закінчення Московського вищого технічного училища з дипломом інженера-механіка і став працювати асистентом кафедри механіки Харківського технологічного інституту (зараз Політехнічний університет). З 1914 р. ад'юнкт – професора ХТІ Г.Ф. Проскуру було призначено завідувачем гідравлічної лабораторії Інституту при кафедрі гідравлічних машин, якою він беззмінно керував протягом 44-х років. У 1922 р. у цій лабораторії Георгій Федорович, на основі створеної ним теорії пропелерних турбін першим у Радянському Союзі спроектував, побудував і дослідив пропелерний насос, який відзначався високими на той час показниками.

Саме у Харкові у 1934 р., поглиблюючи теорію пропелерних машин, вчений створив першу в країні гідродинамічну трубу для вивчення граток профілів, на якій було проведено ряд експериментальних досліджень. У цей час виходить у світ одна з найвідоміших монографій Г.Ф. Проскури «Гідродинаміка турбомашин», де вперше була викладена загальна теорія турбомашин. Крім цього, як вчений широкого профілю і кругозору, Георгій Федорович приділяв увагу дослідженням у галузі парових і газових турбін, які під його керівництвом проводилися у Лабораторії проблем швидкохідних машин і механізмів АН УРСР.

Роботи вченого в галузі гідроаеродинаміки і турбомашин створили йому заслужений авторитет, і Г.Ф. Проскуру було обрано академіком АН УРСР.

Крім гідродинаміки, Георгій Федорович цікавився також авіацією і повітроплаванням. Він був одним із засновників і організаторів Товариства авіації та повітроплавання України і Криму, яке було створене у Харкові у 1922 р. Багато сил та енергії поклав видатний вчений на становлення та розвиток Харківського авіаційного інституту ім. М.Є. Жуковського. На кафедрі аеродинаміки під його керівництвом проводилися дослідження, пов'язані з ультразвуковими компресорами газотурбінних двигунів та їх використанням на літаках, розв'язувались інші актуальні проблеми авіації.

Г.Ф. Проскура був не тільки блискучим вченим і інженером, а й талановитим педагогом. За довгі роботи в Харківському політехнічному і Харківському авіаційному інститутах, академік АН УРСР Проскура створив кілька наукових шкіл, підготував тисячі інженерів, сотні вчених. Георгій Федорович – автор більше 70 наукових праць з питань теорії гідроаеродинаміки, газових і водяних турбін, насосів, компресорів, засновник гідравлічної та аеродинамічної лабораторій, вітросилової станції.

Багато уваги і часу приділяв Г.Ф. Проскура науково-організаційній і громадській роботі. Саме у Харкові сформувалися його світогляд і громадська позиція. Він був делегатом XIII-го Надзвичайного з'їзду Рад УРСР, членом президії Виконавчого комітету Харківської обласної Ради депутатів, депутатом Верховної Ради СРСР.

Помер Г.Ф. Проскура 30 жовтня 1958 р.

Видатні заслуги Г.Ф. Проскури були високо оцінені урядом. Він був удостоєний високого звання лауреата Державної премії та нагороджений двома орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора та медаллю "За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр." З 1974 р. встановлена премія імені Г.Ф. Проскури, яка присуджується АН УРСР за видатні праці в області енергетики. Пам'ять про Георгія Федоровича увічнена у нашому місті. Одна з вулиць у районі ХАІ носить його ім'я. На будинку Інституту проблем машинобудування, де він працював, встановлено меморіальну дошку з барельєфом Г.Ф. Проскури. Такий самий барельєф встановлений у вестибюлі кафедри гідромашин ХПІ, якою він керував протягом майже півстоліття.

Як відзначалося раніше, пам'ять про Г.Ф. Проскуру зберігає і Харківський історичний музей. Колекція матеріалів вченого досить велика та цікава. Вона містить особисті речі, нагороди, меблі, документи і фотографії. Перші з них надійшли у фонди у 1950 р. і були передані самим Георгієм Федоровичем. У 1960 р., після смерті вченого, його дружина Лідія Костянтинівна передала у музей 89 предметів.

Значне місце у цій колекції належить фотодокументам. 32 фотографії відображають найбільш цікаві події у житті вченого. Більшість з них відносяться до періоду 40-50-х рр. і ілюструють науково-дослідницьку (Фт-2062, Фт-2063, Фт-2064) та педагогічну (Фт-2055, Фт-2060, Фт-2061, Фт-2328) діяльність Г.Ф. Проскури у Харківському політехнічному інституті, якому він присвятив значну частину свого життя. Особливий інтерес викликають фото ФІ-2062 і ФІ-2064, на яких вчений зображений у момент проведення випробувань приладів, встановлених у гідродинамічній трубі.

До колекції також входять фотопортрети Георгія Федоровича різних років життя (Фт-1834, Фт-1835, Фт-2053, Фт-2054, Фт-2056, Фт-2059, Фт-2065, Фт-2066, Фт-2326). Більшість з них індивідуальні, присвячені останнім рокам життя вченого. Найбільш цікаві – фотопортрет 1950 р. з дарчим написом Харківському історичному музею і фото 1956 р. (Фт-

2326), на зворотному боці якого – поздоровлення і побажання Г.Ф. Проскурі з нагоди 80-річного ювілею від його колишніх учнів, які на той час вже стали відомими вченими. Привертає увагу і парний фотопортрет ФІ-2059, на якому Георгій Федорович сфотографований з професором медицини О.І. Мещаніновим на дачі в селищі Наукове у 1948 р.

На жаль, до раннього періоду життя Г.Ф. Проскури належить тільки один фотопортрет. Це групове фото Фт-2056 Г.Ф. Проскура серед учнів Єлісаветградського реального училища.

Кілька фотографій відображають участь Георгія Федоровича у громадському житті: Фт-2057, Фт-2058, Фт-2315, Фт-2327. На двох з них – депутат Верховної Ради СРСР академік Г.Ф. Проскура приймає відвідувачів. Дві інші зображують вченого під час виборів на виборчій дільниці.

Колекція містить також велику кількість фотографій інтер'єру квартири у будинку № 17 по вул. Фрунзе, де довгий час мешкав Г.Ф. Проскура. На фото ОФ-22512, ОФ-21898/1-8, інв. 4269 у різних ракурсах показаний робочий кабінет Георгія Федоровича.

Більшість свого життя Г.Ф. Проскура провів у Харкові. Тут він знайшов і свій останній притулок. На фотографії Фт-2068 зображений пам'ятник на могилі видатного вченого на 2-му міському Пушкінському кладовищі, де Г.Ф. Проскура був похований.

Як бачимо, колекція фотодокументів Г.Ф. Проскури досить численна та різнопланова. Але слід зазначити, що у колекції немає жодного фото дитячих років вченого, його батьків, дружини, мало фотографій, які ілюструють особисте життя Георгія Федоровича. Повністю відсутні матеріали, які б відображали наукову і педагогічну діяльність Г.Ф. Проскури у Харківському авіаційному інституті, де він працював довгий час. Недостатньо в колекції фото, які б освітлювали громадську діяльність вченого, якій він приділяв велику увагу.

Огляд колекції фотодокументів Г.Ф. Проскури, таким чином, дає можливість зробити висновок про необхідність її подальшого поповнення, щоб мати змогу повніше висвітлити всі періоди життя і діяльності цього видатного вченого.

НОВІ СУБ'ЄКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ХАРКІВЩИНИ

Т.Є. Ковальчук, ст. науковий співробітник ХІМ

Указ Президента України Л.Д. Кучми "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" надав відлік реформам, які рішуче і безповоротно змінили обличчя села.

Агропромисловий комплекс Харківщини є вагомим структурним підрозділом господарства області. Площа сільськогосподарських угідь усіх категорій господарств складає 2,4 млн. га, у тому числі нив – 1,9 млн. га (5,9 % ріллі України). За даними Головного управління сільського господарства і продовольства, у строки, обумовлені Указом, проведено реформування всіх сільськогосподарських підприємств. На їхній базі створено 561 формування ринкового типу. Зараз в області працює 661 агроформування, в т. ч.: 208 приватних (приватно-орендних) підприємств (31 %); 234 товариства з обмеженою відповідальністю (35 %); 83 сільськогосподарських виробничих кооперативів (13 %); 79 акціонерних товариств відкритого та закритого типів (12 %); 16 фермерських господарств, які орендували цілісні майнові комплекси колишніх КСП (3 %); 14 інших формувань ринкового типу (2 %); 27 державних сільськогосподарських підприємств, що підпорядковані Академії аграрних наук, учбові та підсобні господарства, сільхозпідрозділи державних промислових підприємств (4 %).

Із загальної площі ріллі, розпайованої між членами колишніх КСП, яка становить по області 1,55 млн. га, новоствореними агроформуваннями використовуються на засадах оренди згідно укладених договорів 1,34 млн. га або 86 %.

В області нараховується також 1148 селянських (фермерських) господарств, у власності і користуванні яких знаходиться 101,4 тис. га сільгоспугідь, в т. ч. 95 тис. га ріллі. Крім того, 5,6 тис. громадян виявили бажання вийти із складу колишніх КСП із своїми земельними і майновими паями. Вони працюють самостійно без створення юридичної особи і обробляють 35,5 тис. га ріллі.

Більше 200 промислових, переробних, агросервісних підприємств, комерційних структур, банків стали засновниками та співзасновниками 274 агроформувань ринкового типу і вклали у їх розвиток понад 60 млн. грн. інвестицій.

Перші результати роботи приватних формувань свідчать про їх життєздатність і переваги перед колишніми КСП. Навіть за несприятливих умов, реформовані господарства за попередніми даними вироблять у 2001 р. 1,5 млрд. грн. валової продукції, що на 23 % більше, ніж 1999 р. Приріст виробництва продукції рослинництва досягнуто на вирощуванні цукрових буряків (на 33 %), соняшнику (на 43 %), овочів (на 32 %). У 2,4 рази збільшилось виробництво картоплі, в 3,4 рази – круп'яних культур, в 4,8 рази – кукурудзи на зерно.

Для розв'язання проблем щодо забезпечення сільгосппідприємств технікою створена лізингова компанія «Облагролізинг». Через цю структуру сільгосптоваровиробникам, МТС направлено на умовах розстрочки платежу техніки на суму 26 млн. грн. (28 зернозбиральних комбайнів, 57 тракторів ХТЗ, плуги, комбіновані агрегати, сівалки та інша техніка).

Відпрацьовується питання створення обласного лізингового фонду, за рахунок коштів якого буде проводитись закупівля виключно кращої вітчизняної техніки і, перш за все, тієї, що виробляється промисловими підприємствами регіону.

Враховуючи особливо тяжкий фінансовий стан ряду господарств, розпочато роботу по їх реструктуризації і створенню на їх базі за участю компанії «Облагролізинг» та науковців принципово нових агроформувань, забезпечивши при цьому збереження їх єдиного земельного масиву та майнового комплексу.

Вже створене і діє перше таке формування ТОВ «Кегичівська МТС», засновниками якого стали ПСГГ «Зоря» Кегичівського району, ТОВ ЛК «Облагролізинг» та ряд наукових закладів. Завершується створення ще 4 таких агроформувань в інших районах області.

Враховуючи ситуацію, що склалася на фермах реформованих господарств, було приділено значну увагу створенню умов для нарощування виробництва продукції тваринництва в приватних господарствах: розширено мережу комплексних пунктів сервісного обслуговування, налагоджено роботу 300 пунктів по закупівлі молока, 76 – по закупівлі м'яса від населення, 742 пункти штучного запліднення тварин, 111 – ветеринарного обслуговування та 126 ветеринарних аптек.

Поява нових суб'єктів економічної діяльності у сільському господарстві, і не тільки, спричиняє і пошук нових форм та методів у зборі предметів музейного значення. Побудова у ХІМ виставки до 10-ої

річниці незалежності України, де один із розділів буде присвячено сільському господарству Харківщини на сучасному етапі, буде першою спробою у вирішенні цього питання.

МАТЕРІАЛИ ОЛЕКСАНДРА ІВАНОВИЧА МЄЩАНІНОВА У ЗБІРЦІ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Панченко А.В., ст. науковий співробітник Харківського історичного музею

У колекції Харківського історичного музею вагому частину складають музейні предмети, які пов'язані з історією Великої Вітчизняної війни. Серед них особливе місце займають збірки, що свідчать про часи окупації Харкова. Одна з них – матеріали Олександра Івановича Мєщанінова, який очолював велику підпільну групу медиків, що діяла у 1941-43 рр. на базі 9-ї міської лікарні.

На той час доктор медичних наук, професор хірургії Мєщанінов був дуже відомою і шанованою у місті людиною. За 22 роки роботи у Холодногірській лікарні, він здобув собі безперечний авторитет серед колег та велику любов серед мешканців міста. Його називали «народним лікарем». Це звання було визнанням лікарського таланту, відданості медичній науці та великої людяності О.І. Мєщанінова. Для харків'ян ім'я професора Мєщанінова нерозривно зв'язане з нашим містом, але починалося воно за межами Харкова. Народився О.І. Мєщанінов у місті Путивлі Курської губернії 16 серпня 1879 р. Освіту отримав у Києві: у 1899 р. закінчив гімназію, а у 1904 р. – медичний факультет університету. Працював у лікарнях Києва, Сум, Херсонської губернії. Під час російсько-японської та першої світової воєн працював у військових госпіталях. У 1919 році О.І. Мєщанінов лікарською Радою Демократичного Земства був обраний головним лікарем Холодногірської (згодом 9-ї міської лікарні).

Під його керівництвом невелика земська лікарня на 33 ліжка перетворилася на великий багатопрофільний лікувальний заклад, на базі якого працювала фельдшерська школа, а з 1926 р. почала діяти кафедра хірургії та гінекології Харківського інституту удосконалення лікарів.

Займаючись переважно практичною медициною, О.І. Мєщанінов багато зусиль віддавав педагогічній та науковій діяльності. На протязі 30-ти років він очолював кафедру хірургії та гінекології інституту удосконалення лікарів. За ці роки він опублікував більш 80-ти наукових праць з різних проблем медицини. У 1935 році йому було присвоєно звання професора, а у 1936 році – наукова ступінь доктора медичних наук.

З початком Великої Вітчизняної війни О.І. Мєщанінов окрім основної роботи виконував обов'язки консультанта двох евакогоспіталей, що були розміщені в Харкові. У жовтні 1941 р., коли точилися бої за Харків, 9-та лікарня була переповнена пораненими бійцями та офіцерами Червоної Армії – їх не встигли евакуювати під час відступу радянських військ. У перші дні окупації адміністрація лікарні, намагаючись зберегти червоноармійців від полону, переконала німецьку владу, що у лікарні знаходяться хворі на сипний тиф. Згодом всім військовим вигадали біографію та адресу і видавали їх за цивільних осіб. Одночасно треба було вирішувати питання з харчуванням, запасів якого не було в лікарні. Олександр Іванович Мєщанінов звернувся по допомогу до населення. Жителі міста відгукнулися на цей заклик, а згодом вдалося організувати збирання продуктів у сільських районах області. Крім того за допомогою населення медперсонал лікарні забезпечував поранених, які одужували, цивільним одягом та документами. Але діяльність професора Мєщанінова не обмежувалась проблемами лікарні. На Холодній горі під час окупації був створений концентраційний табір для радянських військовополонених. Тут у тяжких умовах знаходилися понад 20 тис. чоловік. За спогадами сучасників у таборі лютував страшний голод. Кожен день звідти вивозили по 150-200 трупів. Щоб допомогти військовополоненим, Олександр Іванович звернувся до коменданта табору з пропозицією допомогти з харчуванням для ув'язнених і проханням дозволити лікувати хворих та поранених у 9-ій лікарні. З рештою він отримав на це дозвіл, і лікарня заповнилася новими хворими. Щоб забезпечити всіх допомогою, було відкрите нове відділення у приміщенні 7-ї поліклініки, через яке пройшли понад 600 чоловік. Багато хто з них не повернувся до концтабору, медперсонал клініки допомагав полоненим втікати. У 1942 році втечі приймають масовий характер. Вони не припиняються і після того, як професор Мєщанінов одержав наказ від начальника концтабору з вимогою, щоб полонені утримувалися в лікарні «до стану, коли вони можуть бути переведені у приміщення, які охороняються більш надійно».

Не зважаючи на жорстокий окупаційний режим, медперсонал лікарні продовжував надавати всіляку допомогу військовополоненим. Лікарі діяли під прапором Червоного Хреста, створивши у лікарні відповідну організацію, яка незабаром була закрита німецькою владою, але відкрилася знов під назвою «Допомога».

Оскільки втечі з лікарні Мєщанінова не припинялися, у листопаді 1942 року полонених, які там знаходилися, перевели у 1-у лікарню, яка стала з того часу основним осередком по рятуванню радянських військовополонених у Харкові.

Таким чином, Олександр Іванович Мєщанінов завдяки своїй громадянській мужності та великій людяності зумів згуртувати навколо себе великий колектив патріотів, які в тяжкі часи окупації, не зважаючи на небезпеку, робили все можливе і неможливе для рятування радянських людей.

Наказом Президії Верховної Ради СРСР від 11.07.1945 р. О.І. Мєщанінов був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, а у 1965 р. – медаллю «За перемогу над Німеччиною».

Все подальше життя О.І. Мєщанінова пов'язане з 9-ю лікарнею та клінікою інституту вдосконалення лікарів, яка працювала на базі цієї лікарні. Залишивши у 1948 році посаду головного лікаря, він продовжував завідувати клінікою, не зважаючи на похилий вік. Помер О.І. Мєщанінов 1 січня 1965 року на 85-му році життя.

У фондах Харківського історичного музею зберігається досить велика та цікава колекція матеріалів, які були передані О.І. Мєщаніновим у 1957 та 1958 роках. Це, насамперед, численний (126 предметів) комплекс документів. Вагому частину його складають документи про діяльність медперсоналу 9-ї лікарні у роки Великої Вітчизняної війни. Це особисті спогади професора Мєщанінова (інв. 262), спогади учасників цих подій (інв. 262, НДФ-66, НДФ-70, НДФ-72, НДФ-7697, НДФ-7699), листи від врятованих людей. Особливу цікавість мають переліки поранених червоноармійців та жителів Харкова, які знаходилися у 9-ій лікарні у 1941-1943 р. (інв. 262, інв. 26406), перелік медичних працівників, що входили до групи професора Мєщанінова, складений їм власноручно (НДФ- 862), лист коменданта Холодногірського концтабору з вимогою прийняти заходи щодо припинення втеч з лікарні (інв. 262). Крім того до колекції входить велика кількість поздоровчих матеріалів, біографічні, особисті документи тощо.

Серед 15 фотографій збірки – 11 знімків, де професор Мєщанінов зображений із слухачами курсів інституту вдосконалення лікарів різних випусків 40-50 рр. Найбільш цікаві фотографії О.І. Мєщанінова під час операції (ОФ-25664), з персоналом 9-ї лікарні (ОФ-20178), з академіком Г.Ф. Проскурою (ФТ-2059).

Речову групу колекції складають особисті речі професора Мєщанінова, як то: медичний халат (інв. 13234), толстовка та штани (інв. 13174), кепка (інв. 13173) та його медичні інструменти (М-1242).

Аналіз колекції показує, що найбільш значна її частина пов'язана з діяльністю професора Мєщанінова у часи окупації. Матеріали, що виходять за рамки цієї теми, обмежені періодом 40-50 рр. Але не можна не відмітити, що цей період – тільки ланка з життя яскравої та талановитої людини. Адже саме завдяки особистим якостям О.І. Мєщанінова навколо нього згуртувався осередок патріотів. Та на жаль наша колекція не має достатньої кількості матеріалів, щоб всебічно відобразити життєвий шлях цієї незвичайної особистості. Тобто існуюча збірка потребує доповнення такими матеріалами, як наукові праці, нагороди та нагородні документи, особисті листи, офіційні документи (свідоцтво про народження, атестат про закінчення гімназії, диплом про закінчення університету, диплом доктора наук, атестат професора, трудова книжка тощо).

Однак, незважаючи на недостатню повноту, колекція матеріалів Олександра Івановича Мєщанінова є унікальною, бо дає можливість показати одну з яскравих сторінок народного патріотизму в Харкові під час німецької окупації у 1941-43 рр.

КОМПЛЕКСНИЙ РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ (З ДОСВІДУ КОМПЛЕКТУВАННЯ ФОНДІВ)

О.Л. Пенькова, ст. н. співробітник ХІМ

З проголошенням незалежності в Україні проходять процеси перетворення у різних сферах суспільного життя, серед яких особливе значення має реформування економіки. Найбільш динамічного розвитку в галузі економіки за останні роки, набула торговельна діяльність. За

обсягом роздрібного товарообігу Харківська область займає 4 місце серед регіонів України, що склало у 2000 р. 1991,5 млн. грн.

За радянські часи коли торгівля розвивалась статично, існував тільки державний сектор та система загальносоюзного постачання. З формуванням ринкових відносин змінюються як форми власності, так і відносини між виробником та реалізатором товарів, які здійснюють безпосередні контакти між собою. Підписують контракти без участі посередників (в першу чергу це стосується місцевих виробників). За формою власності підприємства торгівлі бувають колективні, приватні та державні. При цьому останній сектор (тобто державний) практично перестав існувати. В загальному обсязі роздрібного товарообігу області питома вага недержавного сектора складає 92,4 % за 2000 р. (за 1999 р. – 90,1 %).

Традиційно торгівля має розподілення на оптову та роздрібну. На етапі 1994-1996 рр. найбільш активний розвиток набула дрібнороздрібна торгівля з лотків та кіосків, яка і зараз існує. У колекції Харківського історичного музею знаходяться матеріали приватної фірми "Україна", виробничого кооперативу "Союз-1" та інші. У 2000 р. відкрито 450 нових підприємств роздрібної торгівлі та громадського харчування на території Харківської області. Жорстка конкуренція вимагає від підприємців переходити до спеціалізації магазинів, які реалізують один вид товарів. Наприклад, ТОВ "МКС" – комп'ютери та оргтехніка. У структурі роздрібного товарообігу відбулися зміни щодо збільшення питомої ваги реалізації товарів вітчизняного виробництва. У 2000 р. в області проводилась Всеукраїнська акція "Купуємо українські товари – зміцнюємо державу". У програмних заходах акції за минулий рік було проведено 95 тематичних і галузевих виставок-продажів товарів та святкових ярмарків. Розширена мережа фірмових підприємств торгівлі з реалізації товарів Харківського виробництва, що налічує майже 790 одиниць.

В останні 2-3 роки з'явилися нові форми реалізації товарів через оптово-роздрібні магазини зі струнокою системою знижок. Найбільш відомі серед них – ЗАТ "Євромарт-Харків", ТОВ "КЕВА", Торговий Дом "Рост", Торговий Дом "Бріг".

Крім магазинної торгівлі, існує продаж товарів через систему стаціонарних ринків у кожному районі міста. Всі торгові майданчики повинні відповідати санітарним нормам та мати відповідну налогову документацію, а також слідкувати за територією біля ринку. Найкрупніші

торговельні майданчики – "Центральний колгоспний ринок", біля станції метро "Героїв праці" фірми "Європа-Т", по вулиці 23 Серпня та інші.

З 1994 року у Харківському регіоні цілодобово працює найкрупнішій в країні оптово-роздрібний торговий центр у станції метро "Барабашова", де представлені товари іноземного виробництва, які ввезені дрібними підприємцями "челноками" та великими оптовими фірмами, а також вітчизняні. Крім безпосередньо торговельних міст на території ринку існує низка платних послуг: охороняєма автостоянка, техсервіс, кафе і т.д. Все це робить цей торговий центр найпопулярнішим для оптових покупців України та деяких областей Росії. Акціонерне товариство "Концерн АВЕК і К", у колективної власності якого знаходиться цей великий торговельний майданчик, планує розширення ринку та надання нетрадиційних послуг населенню, таких як створення дитячого ігрового майданчика, переміщення по території на міні-автомобілях та інші.

Розширюється сфера діяльності підприємств торгівлі; крім традиційних послуг, вони ще здають в оренду торгові місця та обладнання, будують торговельні центри, переходять до виробничої діяльності.

Навіть такий найпростіший аналіз дозволяє констатувати що торговельна діяльність для харківського регіону є однією з найголовніших. Тож комплектуючі музейні фонди треба більше приділяти уваги цієї галузі для повного адекватного відтворення історії сьогодення в музейних експозиціях та виставках.

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОГРАМ ЗБОРУ ЕТНОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

В.А. Сушко, зав. відділом Харківського історичного музею

Постання незалежної Української держави неможливе без національної ідеології, міцним підгрунтям якої повинні бути здобутки минулих епох. Відродження національних традицій та звичаїв потребує знання народної культури, збереження того, що існує зараз. Тому етнографічні та етнологічні дослідження нині як ніколи на часі.

Правильна організація фіксації явищ народного життя визнавалася засадничою умовою етнографічних студій ще з початку постання етнографії як науки. Одним із складників цієї роботи була і є розробка

різноманітних запитальників та програм збору етнографічних відомостей та матеріалів.

Процес кристалізації методів етнографічної науки в Російській імперії мав ті ж особливості, що і уся наука в цілому: «… російська етнографія з самого початку розвивалася в тісному зв'язку з географією, і коло її інтересів охоплювало вивчення багатьох народів, зокрема тих, яких колонізувала чи мала намір колонізувати Російська імперія» [1, 13]. Тому перші програми збору етнографічних матеріалів та відомостей стосовно України були розроблені російськими вченими різних наукових та урядових установ наприкінці XVIII ст. Це були плани збору відомостей для складання топографічних описів кількох намісництв, зокрема, Харківського [2, 232-233].

Перші етнографічні інструкції та запитальники для збору речей в російській етнографічній науці були розроблені працівниками Етнографічного музею Академії наук як рекомендації для проведення комплектування фондів цього закладу [3, 11]. Поза тим процес збирання етнографічного матеріалу і в цілому по Російській імперії, і в Україні до початку XIX ст., мав «переважно спорадичний характер» [3, 11]. Запитальники та програми, підготовані українськими вченими XIX ст., здебільшого орієнтували збирача на студії з фольклористики та деяких галузей етнографії. На жаль, ці студії залишилися у рукописах або друкувалися неукраїнською [4, 17-19].

Комплексні програми збору були створені наприкінці XIX ст. Одним із перших упорядників такої програми був М.Ф. Сумцов, який не тільки окреслив коло найсуттєвіших питань, що потребували якнайскорішого розкриття через відхід носіїв традиційної культури, а й видрукував цю програму у губернській пресі, залучивши таким чином до збирацької роботи широкий загал аматорів етнографії: містечкових та сільських священиків, вчителів, лікарів та ветеринарів, землемірів та інших представників місцевої інтелігенції [5].

Надзвичайного розвитку зазнала збирацька робота в Харкові на початку XX ст., що було пов'язано з підготовкою проведення у Харкові XII археологічного з'їзду, де вперше в історії таких зібрань була влаштована етнографічна виставка. Речі та матеріали, представлені на ній, були накопичені не лише професійними етнографами та науковцями, що займалися етнографією паралельно з основним фахом, а й аматорами народної культури, людьми, свідомими необхідності зберігати рідну

культуру. Керуючись розповсюджуваними Попереднім комітетом з улаштування XII археологічного з'їзду комплексними (та присвяченими окремим галузям етнографії) програмами, ці ентузіасти зуміли не тільки правильно визначитися серед розмаїтих явищ народного життя, а й на пристойному науковому рівні зафіксувати їх та зібрати пам'ятки матеріальної культури Слобожанщини.

До 1930-х років подібні програми продовжували розроблятися та друкуватися у пресі не лише на Слобожанщині, а по всій Україні. Однак політична ситуація, що склалася в той період на Україні, не сприяла організації та проведенню етнографічних та етнологічних студій [6].

Від 1940-х до 1980-х років питаннями етнографічної роботи та її облаштування й методичного забезпечення займався Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Однак складені ним програми були розраховані на фахівців-етнографів, не розповсюджувалися у центральній та місцевій пресі і були мало приступними навіть для фахівців [7].

У 1980 – на початку 1990-х років ІМФЕ знову був укладений комплекс детальних запитальників різної тематики, що мали згадані вище вади [8].

Досвід нашої співпраці з народознавцями-аматорами (керівниками народознавчих та мистецьких гуртків у навчальних та позашкільних закладах освіти, працівниками громадських, сільських та районних музеїв та ін.) довів необхідність створення придатної для їхньої роботи програми збору етнографічних речей та відомостей. Створена нами програма є комплексною. Вона допомагає зорієнтувати користувача, на що слід першочергово звернути увагу у збирацькій роботі, як краще цю роботу організовувати, яке коло питань слід охоплювати , яких людей відбирати на роль інформантів та ін. Залишається лише поремствувати на фінансову скруту, яка заважає проведенню вкрай необхідного повномасштабного комплексного обстеження Слобожанщини.

1. Етнографія України / За ред. С.А. Макарчука. – Львів: Світ. – 1994. – 520 с.

2. Разгон А. М. Этнографические музеи в России (1861-1917) // Очерки истории музейного дела в России. – В. III. – Москва, 1967. – С. 231-268.

3. Скрипник Г.А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток / АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. – К.: Наук. думка, 1989. – 304 с.

4. Багалій Д. І. Наукова спадщина М. Ф. Сумцова // Червоний шлях. – 1923. – № 3. Червень. – С. 162-171; Николай Федорович Сумцов как исследователь народного быта и культуры. – Харьков. – 1900. – 6 с.; Редин Е.К. Профессор Н.Ф. Сумцов. К 25-летней годовщине его ученопедагогической деятельности. – Харьков, 1900 та Редин Е. К. Профессор Николай Федорович Сумцов. К тридцатилетней годовщине его ученопедагогической деятельности. – Харьков, 1906; Сумцов Н.Ф. Вниманию сельских жителей // Харьковские губернские ведомости. – 1889. – № 76; Сумцов Н.Ф. О собирании этнографического материала // Харьков. – 1879. – Май 4.

5. Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда // Под ред. Редина Е.К. – Т. I, II (ч. I-II). – Харьков, 1902.

6. Бюлетень Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди. – Ч. I-VII. – 1925-1928.

7. Скрипник Г.А. Цитована праця; Українське народне житло: Програма-запитальник. – К.: Наук. думка, 1969; Український народний одяг: Програма-запитальник.» К.: Наук. думка, 1969 тощо.

8. Їжа в календарній обрядовості. – К., 1993; Українське народне гончарство. – Опішня, 1988; Українські народні звичаї та обряди. – К., 1993; Українська народна землеробська техніка. – К.: 1993 та ін.

УКРАЇНСЬКІ СЛОБОЖАНСЬКІ КИЛИМИ В КОЛЕКЦІЇ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

О.І. Хасанова, науковий співробітник Харківського історичного музею

Колекція килимів – одна з маловивчених фондових збірок ХІМ. Вона є надзвичайно цікавою для дослідників, адже складається з предметів декоративно-ужиткового мистецтва різних регіонів України та різних народів світу. Темою нашого дослідження є українські слобожанські килими. Література за даною темою майже відсутня.

На Слобожанщині килимарство було започатковане у кін. XVII ст. Переселенці приносили з собою як готові вироби, так і мистецькі традиції виготовлення килимів регіонів свого походження. Кінець XVII-XVIII ст. – період повсюдного виробництва килимів. В цей час паралельно побутували безворсові та довговорсові килими, для позначення яких в сучасній мові існує назва: «килим». А ще у XVI-XVIII ст. існували окремі назви для різних видів килимів: «килим» – для безворсових виробів з геометричним орнаментом; «ковер» – для ворсових килимів або безворсових з квітковим орнаментом; «коц» – для ворсових тощо. Задовольняючи потреби різних соціальних груп, вимоги і смаки яких були неоднакові, килими поділялися на народні і так звані «панські» і розрізнялися вони за технікою і орнаментикою. «Панськими» килимами вважалися ті, що виготовлялися на панських мануфактурах за замовленням для прикрашання палаців. У їх орнаментиці яскраво виражені ознаки певних мистецьких стилів (Барокко, Рококо).

У Харківській губернії, у 1-й пол. XIX ст., килимові мануфактури існували в с. Мар'їнське Богодухівського повіту, с. Микитівка Охтирського повіту.

Для народних килимів властиві обмежена, як правило, кількість кольорів, спрощені візерунки, але і надзвичайна насиченість тонів. Народні майстри не копіювали узорів, а «виконували їх по пам'яті, з голови». Тому майже не можливо знайти двох килимів з однаковим узором.

За технікою слобожанські килими були виготовлені як на горизонтальних верстатах (архаїчніша техніка), так і на вертикальних – кроснах.

У колекції українських слобожанських килимів ХІМ представлені всі зазначені види.

Одним із найдавніших за часом виготовлення є килим з геометричним орнаментом (смуги, ромби) чорно-, зелено-, червоно-, синьої кольорової гами (інв. № 558). Саме геометричний орнамент вважається найархаїчнішим і характерним для Лівобережної України. Даний килим був придбаний до XII археологічного з'їзду і є одним з найдавніших музейних предметів колекції. Ще один з різновидів геометричного орнаменту – килим з інв. N 7847 у брунатно-, зелено-, червоній кольоровій гамі (ромби, смуги) – належав С.І. Васильківському. Етапом розвитку геометричного орнаменту килимів було створення композицій з безперервним рапортом. Результатом цього процесу стала поява оригінальних килимів з медальйонними композиціями, складовою частиною яких була кайма (напр., килими інв. № 608 і № 559).

Починаючи ще з XVII століття, поширюється оформлення килимів рослинними візерунками, які були притаманні для Слобожанщини. Узор, характерний для більшості українських квіткових килимів усіх періодів і, зокрема, для тих, що зберігаються в колекції ХІМ, відзначається ритмічним повторенням на світлому (або темному) тлі стилізованого площинного мотиву, у вигляді квіткового букету, іноді перев'язаного бантом чи стрічкою. Для таких килимів була характерна кайма – хвиляста лінія, квітуча гірлянда чи гілка. Яскравими прикладами таких килимів є зразки інв. № 532, 563, 720, 561 та ін.

Своєрідною ознакою слобожанських килимів було ще і використання гребінної техніки та подальший розвиток рослинного орнаменту в бік посилення реалістичності у зображенні.

Групою килимів, яка давно привернула увагу дослідників та найкраще науково опрацьована, є коци. Їхнє вивчення розпочалося у 1900-х роках В.О. Бабенком, етнографом-аматором. Однак навіть тут є ще багато білих плям.

У ХІМ зберігаються декілька таких коців (напр. інв № 7079, ТК-2127, що експонується на виставці).

Своєю роботою ми лише розпочали широке дослідження теми килимарства на Слобідській Україні.

АНАЛІЗ ОРНАМЕНТИКИ КОЛЕКЦІЇ ПИСАНОК ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

М.В. Хоружа, науковий співробітник Харківського історичного музею

Писанка як вирій народного мистецтва впродовж кількох тисячоліть своєї історії мала сакрально-декоративне призначення. Вона відображає вікову народну мудрість, вірування та знання.

Предметом даного дослідження є лише колекція писанок у традиційному значенні цього терміну. Великодні керамічні та ювелірні сувеніри до уваги не бралися.

Колекція писанок ХІМ включає в себе зразки з різних регіонів України. Вона бере свій початок від зібрання Етнографічного музею Харківського історико-філологічного товариства (1904-1918 рр.) і нараховує близько 500 музейних предметів.

Писанки різних місцевостей України розрізняються за вживаністю певних видів орнаменту, за символікою та кольоровою гамою. Спробуємо проаналізувати колекцію писанок ХІМ саме з точки зору вживаності орнаментальних мотивів.

Писанці чуже натуралістичне чи навіть реалістичне в розумінні образотворчого малярства відображення світу, її розпис цілком умовний. До писанкового орнаменту входять, по-перше, елементи геометричні (лінія та різні геометричні фігури), по-друге, в писанці є чимало стилізованих рослинних сюжетів, зустрічаються (не дуже часто) – геральдичне трактовані антропоморфні та зооморфні орнаменти, а також переходові форми між абстрактними геометричними та стилізованими рослинними.

У колекції писанок ХІМ найчастіше зустрічаються писанки з рослинним орнаментом (185 шт.). Рослинна орнаментація визнана в науковій літературі притаманною саме Слобідській Україні. Найуживанішими рослинними мотивами колекції є:

1. Зображення дубового, ясеневого та яворового листів, які характерні для писанок Харківщини;

2. Квіти – найпоширеніший мотив на писанках Чернігівщини, Полтавщини, Львівщини, Київщини. Квіти стали символом богині неба, що була володаркою життя і смерті. В колекції зображення квітів на писанках різноманітні: великі (по одній з кожного боку писанки) та маленькі (розташовані на тоненьких стеблах по всьому тлу).

3. Дерево життя, чи вазон – це один з найпоширеніших символів на писанках, а також на рушниках, настінних розписах, килимах на Подніпрової, Поділлі, Буковині, Прикарпатті.

У колекції досить широко представлені писанки зі стилізованим орнаментом (133 шт.). Найчастіше зустрічаються мотиви рожі (рожа – багатопелюсткова здебільшого восьмипелюсткова квітка, без виражених ботанічних ознак). Вони можуть бути повними, половинчастими, сторчовими, шолудивими. Писанки з зображенням сонця часто носять назви «рожі», «ружі».

Баранячі ріжки зображуються у різних регіонах по-різному, але завжди у мотиві «баранячі роги» є спіральні елементи. Вони можуть бути

криволінійними або стилізовано-прямокутними. Специфічною для цього мотиву є дзеркальна врівноваженість двох антитетичних ріжок.

Варіанти мотиву «гілка», в якому ритмічно чергуються відростки, листочки, плоди та палоги прямої, ввігнутої, хвилястої, зигзагової форми.

Дослідники визнають геометричний орнамент найархаїчнішим. У фондах ХІМ писанок з геометричним орнаментом небагато – 37 шт., з геометризованим – 73 шт. В них переважають такі мотиви: схематичні варіанти ромбічного орнаменту, такі як квадрати, «хатка» чи «хусточка»; лінії; сорок клинців, які слід визнати загальноукраїнським мотивом. Вони представлені – 33 екземплярами різної кольорової гами.

У колекції писанок ХІМ немає музейних предметів з антропоморфним та зооморфним орнаментами.

Окрім писанок, в колекції зберігається крашанка жовтого кольору. Відсутні дряпанки, мальованки та монастирські. Подібні зразки сучасного декоративно-ужиткового мистецтва поповнили фонди музею лише наприкінці 90-х рр. XX ст.

Якість збереження основної частини збірки свідчить, що писанки і крашанки були зроблені за традиційною технікою і фарбовані рослинними барвниками.

Таким чином, основну частину колекції писанок складають 435 писанок і одна крашанка.

Робота з вивчення колекцій музею потребує подальшого поглиблення.

ЗМІСТ

А.А. Янковський
РОБОТА ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ З ДОСЛІДЖЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ 3

АРХЕОЛОГІЧНІ ТА КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ ХАРКІВЩИНИ

В.С. Аксьонов
РЕЧІ УГОРСЬКОГО ВИГЛЯДУ В ПОХОВАННЯХ КАТАКОМБНОГО МОГИЛЬНИКА БІЛЯ С. ВЕРХНІЙ САЛТІВ 5
Л.І. Бабенко
КОМПЛЕКС РЕЧЕЙ ІЗ ЗРУЙНОВАНОГО ПОХОВАННЯ СКІФСЬКОГО ЧАСУ БІЛЯ СМТ. ПЕРЕСІЧНА ДЕРГАЧІВСЬКОГО РАЙОНУ 7
Д.В. Бадаєв
СЛОВ'ЯНСЬКА "КАЛЕНДАРНА МІФОЛОГІЯ" 9
К.І. Бакуменко
СТАРОЖИТНОСТІ САЛТІВСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ФОНДАХ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ 12
І.М. Болдінов, О.Л. Пєнькова
МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ БОЙОВИХ ДІЙ АРМІЇ Н.І. МАХНА НА ХАРКІВЩИНІ 14
Т.М. Борисова
ДОСЛІДЖЕННЯ ЗНОВ ВИЯВЛЕНИХ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ ХАРКІВЩИНИ 16
Н.М. Бражник
СТАН, ВИВЧЕННЯ, ОХОРОНА ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ВЕРХНЬОСАЛТІВСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО КОМПЛЕКСУ 19
А.В. Криганов
АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТНИКИ НА ХАРКІВЩИНІ – ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОХОРОНИ 21
Н.Н. Левцова
К 130-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ Н.А. ВАЛЯШКО 23

А.И. Папков
ЯКОВ ОСТРЯНИН. ПЕРСОНИФИКАЦИЯ В МУЗЕЙНОЙ ЭКСПОЗИЦИИ ПО ИСТОРИИ СЛОБОЖАНЩИНЫ 25
В.І. Ревенко
ПАМ'ЯТКИ САЛТІВСЬКОІ КУЛЬТУРИ НА ХАРКІВЩИНІ (З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОХОРОНИ) 30
Л.Л. Рибальченко
ДО ІСТОРІЇ ПРИРОДОЗНАВЧИХ МУЗЕЇВ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ 31
В.В. Скирда
ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК САЛТІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ АРХЕОЛОГАМИ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ 34
І.А. Сніжко
ДО ПИТАННЯ ПРО ІНТЕРПРЕТАЦІЮ АМВРОСІЇВСЬКОГО КІСТКОВИЩА – УНІКАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТКИ ПІЗНЬОГО ПАЛЕОЛІТУ 36
Г.Г. Яковенко
ЛІТОПИСНЕ МІСТО ДОНЕЦЬ ЯК АРХЕОЛОГІЧНА ПАМ'ЯТКА XIII СТ. 38

ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ

В.О. Бандуровська
МУЗЕЙНА РЕКЛАМА: АНАЛІЗ ПЕРЕВАЖНИХ ФОРМ (З ДОСВІДУ ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ) 41
І.М. Болдінов
ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ЗНАКІВ І СИМВОЛІВ НА ВИСТАВЦІ ДО 10-ої РІЧНИЦІ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ 43
В.П. Бурмака, М.П. Морозова
МУЗЕЙ ІСТОРІЇ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ГІМНАЗІЇ – ІНТЕРНАТУ ДЛЯ СЛІПИХ ДІТЕЙ ІМ. В.Г. КОРОЛЕНКА 45
В.Г. Герасименко
ГРОМАДСЬКИЙ МУЗЕЙ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ: ПРОБЛЕМИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ 47

Д.М. Дудко
ПРОБЛЕМИ ПЕРЕБУДОВИ ЕКСПОЗИЦІЇ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ Г.С. СКОВОРОДИ 49
І.П. Засипкіна, Л.В. Рудь
ВИКОРИСТАННЯ ВИСТАВОК ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВУЗІВ 51
Л.Ю. Климова
ФОРМИ РОБОТИ ХІМ З ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ХРИСТИЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЇ 53
О.Д. Івах
ВИСТАВОЧНА РОБОТА ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ У 1998-2000 РР. 56
М.В. Лобанова, О.О. Тортіка
НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В РАМКАХ МУЗЕЙНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ: ПРОБЛЕМА САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ І КУЛЬТУРНОГО ІНТЕГРУВАННЯ НАРОДІВ УКРАЇНИ 58
О.В. Сафонова
З ДОСВІДУ ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНИХ МАСОВИХ ЗАХОДІВ У ХІМ 61
А.О. Сошніков
МУЗЕЙНА СПРАВА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ РЕАЛІЙ УКРАЇНСЬКОГО БУТТЯ 64
О.М. Сошнікова
ВИСВІТЛЕННЯ СУЧАСНОЇ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ НА ХАРКІВЩИНІ У ВИСТАВКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЮ 66
А.В. Шульгін
ПРО МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІК НЛП У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ МУЗЕЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ 69
Хассан М.Х. Бані Мустафа
ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ЙОРДАНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГАЛЕРЕЇ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ 71

НАУКОВА АТР ИБУЦІЯ МУЗЕЙНИХ ПЕРДМЕТІВ

О.Г. Бугайченко
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ НА

ХАРКІВЩИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ. (ДО ПРОБЛЕМИ КОМПЛЕКТУВАННЯ ФОНДІВ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ) 75
В.В. Буличова
НАРОДНЕ ВЗУТТЯ В ЕТНОГРАФІЧНІЙ ЗБІРЦІ ХІМ 78
В.Л. Гомжин
ПРИВАТНІ МИСТЕЦЬКІ КОЛЕКЦІЇ СЛОБОЖАНЩИНИ (КІН. XVIII – ПОЧ. XIX СТ.) 81
Т.А. Горлова
МАТЕРІАЛИ М.П. ТРІНКЛЕРА В КОЛЕКЦІЇ ФОТОДОКУМЕНТІВ ХІМ 84
Н.В. Звержховська
ПАПЕРОВІ ГРОШОВІ ЗНАКИ ДЕРЖАВНИХ ЕМІСІЙ РСФРР У КОЛЕКЦІЇ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ 87
Н.М. Іванова
МАТЕРІАЛИ АКАДЕМІКА Г.Ф. ПРОСКУРИ В КОЛЕКЦІЇ ФОТОДОКУМЕНТІВ ХІМ 91
Т.Є. Ковальчук
НОВІ СУБ'ЄКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ХАРКІВЩИНИ 95
А.В. Панченко
МАТЕРІАЛИ ОЛЕКСАНДРА ІВАНОВИЧА МЄЩАНІНОВА У ЗБІРЦІ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ 97
О.Л. Пєнькова
КОМПЛЕКСНИЙ РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ (З ДОСВІДУ КОМПЛЕКТУВАННЯ ФОНДІВ) 100
В.А. Сушко
ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОГРАМ ЗБОРУ ЕТНОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ 102
О.І. Хасанова
УКРАЇНСЬКІ СЛОБОЖАНСЬКІ КИЛИМИ В КОЛЕКЦІЇ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ 105
М.В. Хоружа
АНАЛІЗ ОРНАМЕНТИКИ КОЛЕКЦІЇ ПИСАНОК ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ 107

Наукове видання

СЬОМІ
СУМЦОВСЬКІ ЧИТАННЯ

Збірник матеріалів наукової конференції «Історія та археологія Слобожанщини в музеях Харківщини. До 100-річчя відкриття Салтівської культури»
12 квітня 2001 р.

Видавець: Харківський історичний музей, 61003, м. Харків, вул. Університетська, 5

Відповідальний за випуск Янковський А.А.

Підписано до друку 9.04.2002 р. Формат 60×84 1/16.
Умов.-друк. арк. 6,9. Обл.-вид. арк. 7,4.
Зам. №178/2135 Тираж 100 прим. Ціна договірна.

Видавництво ХНАДУ, 61002, м. Харків-МСП, вул. Петровського, 25

Свідоцтво державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України про внесення суб'єкту видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції, серія ДК № 407 від 09.04.2001 р.